

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

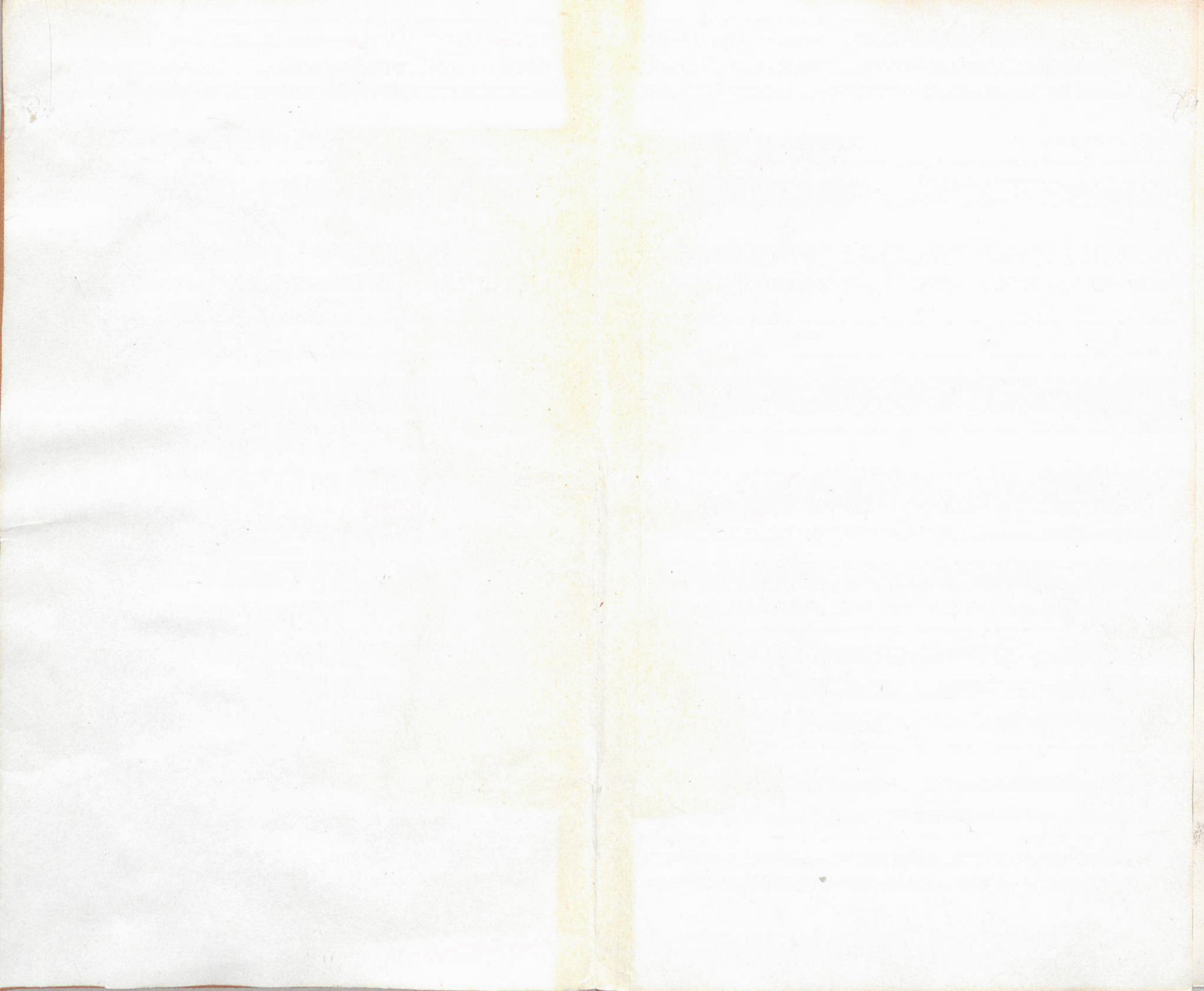
You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ltn

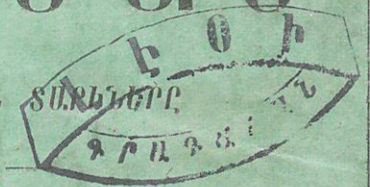
✓ 542

ԵՐԵՒԱՅԻ

Կ Ե Ն Ա Ց

ՍՈՍՉԻՆ ՏԱՅԵՆՏԵՐ

ՍԿՁԲՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՐՄՆԱԽՈՐ ԵՒ ՀՈԳԵՆՈՐ ՈՒԲՈՒՄԳԻԾԸ.

ԹՄՐԳՄԱՆՆԱՅ Ա. Շ.

Ի ԹԷՂՈՒՍԻՄ,

Ի սպարանի Թաղիբեան Ուսումնարանի սպգիս Հայոց

1870 = ԹՅԻ.

Ltn
542

43877-Ա.Կ

1999

ԵՐԵՎԱՅԻ

Կ Ե Ն Ա Ց

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԸ

ՍԿԶԲՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՐՄՆԱԻՈՐ ԵՒ ՀՈԳԵԻՈՐ ՈՒՐՈՒԱԳԻԹԸ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՍՅ Ս. Շ.

745

202

Ի ԹԵՂՆԱՍԻԱ,

Ի սպարանի Խաչիքեան Ռատմնարանի սզգիս Հայոց.

245

28016-62

ԱՌ ՄԵՆԱՐԳՈՅ ՀՈԳՍԱԳՐԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻՆ ՀԱՅՈՑ

ԿԱՏԱՐԻՆՈՂԱՐՈՒ

ՊԱՐՈՆ ՕՔՍԵՆՏԻՈՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ՊԱՒՁԻՍԱՐԱՅՅԵԱՆ,

ՈՐՊԷՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԶՆԻԻ ԱՆԿԱՄԻ

ՆՈՒԷՐ.

Дозволено Цензурою. С.-Петербургъ, 11 Апрелья 1870 года.

4542. 60

28 544

2801080

ՅՈՅԱՆ ԵՎԵՆՈՒԹՅԱՆ ԵՄԻՍԻՍԻՆԻՍ

ԿՈՆՍՏԱՆՍՆՈՒԼԱՆ

ԵՄԵՐՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒՆՆԵՐՈՒԹՅԱՆ ԵՄԻՍԻՍԻՆԻՍ

ԵՄԵՐՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒՆՆԵՐՈՒԹՅԱՆ ԵՄԻՍԻՍԻՆԻՍ

ԵՄԵՐՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒՆՆԵՐՈՒԹՅԱՆ ԵՄԻՍԻՍԻՆԻՍ

ԵՄԵՐՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒՆՆԵՐՈՒԹՅԱՆ ԵՄԻՍԻՍԻՆԻՍ

ՄԵԾԱՊԱՏԻԻ ՊԱՐՈՆ.

րբ 1868-ին Կատարինոյար քաղաքը գալով՝ Ձեր սիրալիր ընդունելութեանն արժանանալու բաղձն ունեցայ ու ծանօթացայ Ձեր ազգասիրական եռանդուն հոգւոյն, որոյ խորհուրդն ու նպատակն էր մեր ազգի բուն եւ ստոյգ օգուտը, եւ յատկապէս մեր երեխայոց կեանքի առաջին տարիներուն կանոնաւոր խնամատարութիւնը, նոյն ժամանակէն ի վեր պարտականութիւն դրի վրաս Ձեր ազգաշահ խորհուրդն իրագործելու: Եւ թէպէտ անձնական տկարութեանս պատճառաւ ամբողջ տարի մի անցնելով չկարողացայ դիտաւորութիւնս յառաջ տանելու, սակայն այժմ առաջիկայ գրքոյկը տպագրութեամբ հրատարակելով՝ պատշաճ եւ վայելուչ տեսի իմ աշխատութեան ճակատը Ձեր ազգասէր անունովը զարդարել:

Եւ ինչ բանով արդեօք ինձի պէս տկար թարգմանիչ մի կրնար աւելի ցուցնել այս մարդկային ազնիւ զգացողութիւնը, եթէ ոչ՝ իւր գործի գլուխը պսակելով Ձեզի նման պատուական եւ հայրենասէր եղբօր անունովը. եւ անա ես հասած եմ իմ փափագին:

Կմնայ խնդրել Ձեզմէ, ազնիւ բարեկամ, որ այս իմ փոքրիկ աշխատութիւնն ընդունէք ի նշան այն եղբայրական զգացողութեան, զոր գտայ ես Ձեր մէջ ի միախորհրդութիւն վշտացեալ սրտիս, որ Ձեզ հետ մէկտեղ շատ պիտի ուրախանայ, երբ իմանայ թէ մերայինք օգուտ կբաղեն այս գրքոյկէն:

Ս. Շ.

ցարաց զարմկեանսն մի-ՅՅՏԻ ԿԵ
 մնամեայմարմի գլխադիս գմջ Կար
 -տն ու բարձուն մրտաց այսամանեցա
 մարմնում մարտագիտարքս գմջ բարձեմ
 քիստապում առ մրդտմցում լոզս մկարում
 , գատարս քուսս առ մուց փքրս գմն գ.
 -տուս փգմամի բոչափեցի գմն ախարտալ առ
 -տոգտամանամի գուսամոմայի մուցեմեկտա միջ
 մայի ամայխուտարս գմի փ մկեմանան մրմ , գմվի
 առ : Երկնգորտողի մրգտմցում մաջաքքս գմջ տալի փքր
 հնս յառանուտարս սմամեկտոգտիս մայխամեմա ուկաձի
 -տոգուտարս քարարողայի Կարմեքմա փն փգտա քրոզ
 -գգր լայիչա տա նեկս մրախոս , արմմաա ցատալ սմալի
 առ նաջաարս Կարմեկտոգտալի մուկտոգտարս դիւսգ
 -րա գմջ գատախա մամեկտոտալիս նի փստոս Հայկոս
 : Երկարդար գլուխումս գետար

-անրդանի գալիս սկիս փնմի գամբոս խամաց Հմի առ
 ամբրս միլայիբոզան պա լիմեքտոզ փքրա գամցի փն Հմ
 -միտարս գալույր փնդար գալ Հո Հմի , գմալիլարարար
 գոցրմ գլխամեկում առ մայխառտարս մանն փքմ իոյ
 : միլայիսի նի նմ նասամ առ ածա առ , գլուխումս
 նի սրս գո , նալիեցալ ամբրս , Կարմջ քեքրմի լամն
 -լոմ մրս մաջմ փ գլմարմի մմալիլոտաալիս քիկոցտի
 փ չեկս գմջ առ լատար փոք , մամեկտոգտարս մայխալայ
 -լիկն առն քմջ գո , սիտարս լամբառուչի մալիլոտալիլիկն
 գմիլայիսն Հիլ լամբանի գգմ , լամբալալիս փալիս սնաջ բնու
 : միլայիոգր սրս մմբալիլ առար

Կատերուն յայտնի է որ մեր ազգը վերջին տա-
 րիներս բաւական առաջ գնացած է՝ հե-
 տեւելով եւրոպայի կրթեալ ազգաց
 օրինակին: Բայց ինչպէս Ասիոյ ուրիշ ազ-
 գերը, նոյնպէս եւ մեր ազգը՝ դեռ բաւական պակասու-
 թիւններ ունի, եւրոպական կրթութեանց նկատմամբ:

Այդ պակասութիւնը թէեւ գուլիլի բան չէ, բայց
 մի եւ նոյն ժամանակ, ճամարիտը խոտտուլանելով՝
 ներելի է Հայոց, վասն զի գրեթէ չկայ մեր ազգին մէջ
 կրթութեան վերաբերեալ զանազան տեսակ գրուածք-
 ներ կամ օտար լեզուներէ թարգմանութիւններ, յորոց
 կրնայինք օրինակ առնուլ: Ի՞նչ ասեմ այն անհասնե-
 րուն որ նոքա եւս այդ գլխաւոր մասին վերայ ուշա-
 գրութիւն չեն գարձըներ: Ի՞նչ սեծ օգուտ բերած
 կլինէին դոքա ազգին, եթէ եւրոպայի լուսաւորեալ
 ազգաց կրթութեան եւ մանաւանդ բնական գիտու-
 թեանց վրայ ունեցած նոր նոր գաղափարները մե-
 րայնոց մէջ ալ պարզ լեզուաւ տարածէին:

Մեր պիտի ջանամք ճանաչել նախ զմեզ եւ ապա
 ա՛յն երկիրը, որոյ վերայ կընակիմք:

Մեր երջանկութիւն գտնելու համար ձեռքերնիս
 դէպի առդիս անդին երկնցընելու վերայ եմք, այդ-
 երջանկութիւնը մեր մէջն է. գարձընեմք ուրեմն
 ուշագրութիւննիս մեր վերայ: Աշխատիմք հասկա-
 ցընելու անուս արանց եւ կանանց, մեծաց եւ փոքունց
 թէ մարդս ինչ տեսակ արարած է, ինչ նշանակու-
 թիւն ունի նա աշխարհիս երեսը այլ եւ նորա իրա-
 ւունքը, ներքին կազմուածքին պատմութիւնը, նորա
 երջանիկ կեանք անցունելու ճանապարհը, եւ այլն:

Մեր ազգի հասարակ ժողովուրդի այժմեան ընտանեկան կրթութիւնը գրեթէ միշտ այս խօսքերով կսկսի ու կվերջանայ՝ թէ «Հօրդ ու մօրդ կամացը հնազանդէ»։ Ըսւ խրատ: — Բայց նայելու է թէ ինչ պատասխան կուտայ յանկարծ փոքր իշատէ զարգացած տղան. «Տուէք ինձ, կասէ, հօր ու մօր պարտաւորութիւնը կրող այնպիսի անձ մի, յորմէ խելքս չհասած բաներու վերայ տեղեկութիւն ինդրած ժամանակս սիրով եւ համբերութեամբ յագեցընէ հետաքրքրութիւնս. այնուհետեւ մեծաւ յարգանօք նորա խրատներն ընդունեմ ու պահեմ»:

Պէտք է ուրեմն՝ նախ մայրեր պատրաստել, կամ մօր անունը վրանին կրող կանանց մայր անելու ճանապարհները հողալ, ու վերջը պահանջել այն զաւակներէն հնազանդութիւն. ապա թէ ոչ՝ այդ ճնողաց հնազանդութիւնն ալ իւր նշանակութիւնը կկորսընցունէ եւ պատիւն ալ սկամայ ու շինծու բան կգաւնայ: Ազոք կրնամք հասնել ազջկանց գալրօցներ բանալով, եւ բաց եղածներն ալ լաւ հոգալով, եւ կամ ինչպէս վերն ասի, կրթութեան եւ բնական գիտութեանց վերայ զանազան գրուածքներ պարզ ժողովուրդի շնորհաւ թարգմանելով ու ազգի մէջ տարածելով:

Յառաջիկայ թարգմանութեանս մէջ մերոնք կըրնան օրինակ ունենալ իրենց աչքին դիմացը Պ. Խասմերեանի սիրալիւր ամուսնութեան կապը, նորա ընտանեաց երջանկութեան պատճառը, զաւակաց տուած կրթութեան կերպը, այն ընտանեաց բարեկամ Պ. Տէրունեան բժշկի տուած խրատները, եւ այլն:

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆ.

ԵՐԵՒԱՅԻ ԿԵՆՍՅ ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԸ.

1. ԱՆՆԱ.

անի մը տարի առաջ երբ ես կընակէի մի նախանգական քաղաքում, կճանաչէի Պետրոս Տէր-Յովհաննիսեան չքաւոր, բայց յիրաւի պատուաւոր եւ բարի մարդ մի: Պարոն Տէր-Յովհաննիսեանը այն աստիճանի լաւ մարդ էր, որ նախանգի մէջ տարածուած ո՛ր եւ իցէ երկպառակութիւններն ու բամբասանքները տեղիք չէին կրնար ունենալ նորա բարի սրտին մէջ: Հանդարտ ու խաղաղ կանցունէ նա իւր պաշտօնական ասպարէզը, որ միայն մեծ նեղութիւն չտալով կապրեցունէր զնա: Նորա կինը պարզ բնաւորութեամբ, բայց աշխոյժ կին էր. միշտ առողջ, ուրախ եւ իւր ճերուելոյն (այսպէս կանուանէր նա զիւր այրը) նման բարի լինելով, բոլոր ընտանեկան հոգացողութիւնն իւր վրան առել էր: Բաց յայսցանէ երբեմն այլոց տունները կաշխատէր եւ իւր աշխատանաց վարձը կստանար: Քիչ շատ, կասէր Կատարինէն (Պետրոսի կնոջ անունը), բայց ամիսը 10 ռուբլի ալ լինի կվաստը կիմ, է՛հ, տղոցս համեմի եւ ճերուելոյս ճխախտի բաւական կլինի:

Առաջին անգամ այդ ընտանեաց մէջ մտնողը ուշադրութիւնը ամենէն աւելի այն հանգամանացը վրայ կգարձընէ, որ Պ. Տէր-Յովհաննիսեանք, իւրեանց փոքր կարողութեամբ, կրցեր են իւրեանց զաւակաց ըստ բաւականին լաւ հաստատ ու առողջ կրթութիւն տալ: Երեք դստերաց եւ մէկ որդւոյ մէջ ամենէն աւելի աչքի կգարնուէր մեծ

Աննա աղջիկը: Տասնեւեց տարեկան եղած ատեն վերին աստիճանի քաղաքավարի, նազիկ, անմեղ եւ պարզամիտ աղջիկ էր: Մայրը հաղորդեր էր արդէն տնտեսական կառավարութեան եւ ձեռագործութեան ամենագաղտնի բարակ վարպետութիւնները, որով զինքը Թանկագին օգնական կանուանէր իրեն: Ընտանեկան գործերը կատարելէն ետքը, նազելի Աննան ժամանակ կգտնէր իւր փոքրիկ եղբորներու եւ քոյրերու հետ պարապելու, որ սաստիկ սէր կապեր էին իրեն:

Պ. Յովհաննիսեանք շատ ծանօթներ չունէին: Նոքա կը վախնային որ շատ ծանօթներ ունենալը չըլլայ թէ օր մը պատճառ լինի որ եւ իցէ դժբաղդութեանց: «Տունդ հրաւիրելու որ լինիս, ինքդ ալ օր մը պէտք է երթաս, բայց գործերէս ինչպէս բաժնուիմ», կպատասխանէ առ հասարակ բարի Կատարինէ խաթունը որ եւ իցէ մարդոյ հրաւիրանացը դէմ: Բայց քանի մը ընտանեաց հետ ունեցած բարեկամութիւնը շատ ամուր ու հաստատ էր: Սրինակի համար, գաւառական քաղաքի մը պատանի պաշտօնատէր (чашовникъ) Պ. Թովմաս Խասմերեանը, որ շրջակայումը հարուստ ճանաչուած էր, որովհետեւ 5000 ռուբլիի մօտ անկախ կարողութիւն ունէր, ամեն գիշեր Պ. Տէր-Յովհաննիսեանին տունը կանցունէր: Մերունիք շատ կսիրէին զինքը, եւ ինչպէս կրնային չսիրել, երբ նա ծնած, Յեմարան մտած եւ վերջերը տէրութեան ծառայութիւնը սկսած էր նոցա աչքերուն դիմացը: Պ. Թովմաս Խասմերեանը այդ բարի եւ պարզամիտ ընտանեացը մէջ իբրեւ անդամ ընդունուած էր: Իւր կեանքէն աւելի պահանջմունք անելու ցանկութիւնն անգամ չունենալով, նա իւր հանդարտ բնաւորութեամբը կարգէ դուրս համակիր լինելովը, հոգւով եւ մարմնով յարեցաւ դէպ ի նազելի Աննան, որոյ հետ միասին մեծցել էր: Բոլոր տնականք, մինչեւ անգամ նահանգական քաղաքի բոլոր բնակիչքը վաղուց վճռել էին որ Պ. Թովմաս Խասմերեանը երբ ալ լինի՝ նազելի Աննային հետ պիտի ամուսնանայ: Այդ հարցմունքը բոլորովին վճռուած կհամարուէր: Եւ յիրաւի, երկու տարի անցնելէն ետքը, երբ Պ. Տէր-Յովհաննիսեանին ձեռքի տակ ծառայութեան մտաւ, Պ. Թովմաս Խասմերեանը յայանեց իւր կամքը աղջկան ծնողացը եւ ստացաւ նոցա հաճութիւնը ուրախութեան արտասունքներով:

«Բայց նայիմք, Աննան ի՞նչ կասէ, շարունակեց Պ. Պետրոսը, դառնալով դէպ ի իւր փեսայացուն արդեօք

հարցանե՞մք իրեն:—Կարելի է որ կամք չտայ քեզ կին լինելու. աւելցուց ծերունին հեզնաբար նայելով պատանւոյն վրայ, չէ նէ չհարցանեմք:

— Ինչպէս կարելի է չհարցանել. պէտք է հարցանեմք, պատասխանեց Կատարինէ խաթունը, գոնէ մեր սովորութեանցը նայելով պէտք է հարցանեմք:

Շրաւիրեցին Աննան: Աղջիկը բոլորովին հանգիստ կերպով մտաւ նոցա կեցած սենեակը, եւ խօսք մի չսսած՝ երկնցուց ձեռքը պատանւոյն եւ համբուրեց զնա:

«Էհ, ասաց, Պ. Պետրոսը իւր կնոջը. այսուհետեւ այս բանիս ալ հակառակիլ չլինիր. ինչպէս կերելի, բանը արդէն եփել է. Աստուած զձեզ օրհնէ», շարունակեց նա երկուքին ալ պագնելով:

Երկու ամիսէն հարսանիքն եղաւ: Երիտասարդ Խասմերեանը իւր աներոյ տան մօտ առանձին տուն մի բռնեց: — Մեր հարսն ու փեսայն բաղդաւոր էին այնչափ, որչափ որ կարող են բաղդաւոր լինել բարի եւ միմեանց սիրող անձինք: Այն յարումը, որ ծագել էր տղայութեան ժամանակին, իրենց համար աւելի ամուր եւ պայծառ սիրոյ կապ մի էր:

2. ՍՊԱՍՈՒՄՆ.

Ամիսները արագընթաց անցան մատաղահաս ամուսնացողաց հարսանիքէն ետքը: Պ. Խասմերեանին գործունէութիւնն եւ առ հասարակ աշխատութիւնը ըստ բաւականին աւելցան. ուստի օրուայ մեծ մասը Աննա տիկինը միայնակ կանցունէր: Միակերպ կեանք անցունելէն ետքը կարելի չէր որ ձանձրութիւն չգգար.—ուստի եւ սկսաւ ձանձրանալ: Պ. Խասմերեանի փոքրիկ կահ կարասիքը մեծ աշխատութիւն չէր պահանջեր: Մերունիք ստէպ ստէպ այցելութեան կուգային իւրեանց զաւակին, շատ անգամ ալ Աննա տիկինը կերթար իւր ծնողաց տունը ժամանակ անցունելու, բայց նորէն բաւական ժամանակ կմնար օրուայ մէջ միայնակ մնալու: Երբեմն քանի մի ժամ շարունակ կնայէր դրացւոյն տղայոց խաղերուն վրայ եւ կմտածէր՝ թէ արդեօք Աստուած կարժանացընէ՞ եւ զինքը օր մը տեսնել իւր զաւակներն ալ, ու նայելով նոցա խաղերուն վրայ նոյնպէս զմայիլ, ինչպէս օր այժմ . . .

Ո՞ր սիրտ ունեցող կինը կրնայ չմտածել այդպիսի բաներուն վրայ, բարի ընթերցող:

Անգամ մի աշնան, երբ Պ. Խամբերեանը տունը չէր, Աննա տիկինը սենեկի մէջ կըրջէր յայտնի անհանգստութեամբ, այնպէս որ կարծես թէ վրդովեցուցիչ մտածողութիւն մը գինքը սաստիկ կխռովեցունէր: Աննա տիկինը երբեմն սենեկի մէջ տեղը կանկ կառնէր եւ մեծաւ մտադրութեամբ փողոցի ձայները սրեալ ականջօք կլսէր ու վերջը նորէն կսկսէր քայլելու. վերջապէս դռան զանգակի ձայնը ելաւ եւ երկու վայրկեանէն ետքը երեւեցաւ Պ. Խամբերեանը: Իսկոյն մօտեցաւ կնոջ, համբուրեց զնա չնշմարելով նորա նոր վրդովմունքը, եւ նստաւ թէյ խմելու սեղանը. որ արդէն պատրաստած էր: — Աննա տիկինը այդ գիշեր աւելի քնքուշ ու փափկութեամբ կվարուէր իւր ամուսնոյն հետ:

«Ինչէ՞ն է որ այսօր երեսդ աւելի կարմիր է, հարցուց Պ. Խամբերեանը, բաժակ մի թէյ լեցունելով: Յիրաւի, դուն շատ գեղեցիկ ես. նայէ մէյմը հայելիին, ի՞նչպէս հիանալի կարմիր թուշեր ունիս»:

Աննա տիկինը յանկարծ բորբոքեցաւ, սեղանի վրայ դրաւ գաւաթը, ճկուեցաւ իւր ամուսնոյն վրայ եւ ականջին բան մը ասաց: Պ. Խամբերեանին երեսի վրան մեծ ուրախութիւն երեւցաւ:

«Եւ որդի է, գիտես, անպատճառ որդի է, — Պետրոս անունով. Թող իւր մեծ հօրը անունը վրան կրէ, ասաց Պ. Խամբերեանը, նայելով մեծաւ սիրով իւր կնոջ երեսը:

— Աստուծոյ կամքն է, ասաց ծանր կերպիւ Աննա տիկինը, Թեքելով գլուխը եւ ինքզինքը մտածողութեան տալով:

Այդ վայրկեանէն ի վեր Խամբերեան տիկնոջ համար մեծ խնդիր մի ծագեցաւ, այսինքն քանի մի ամիսէն կեանք պիտի տայ մարդոյ մի. ուստի բոլոր մտածողութիւնն ապագային վրայ դարձուց: «Մարդոյ մի կեանք տալ, եւ ոչ միայն Ֆիզիկական կեանք, հապա նաեւ հոգեւոր, կը մտածէր Աննա տիկինը. եւ իմ գո՞րծս է միթէ այդ տեսակ խնդիր մը լուծելու, մանաւանդ չափաւոր կրթութեամբս: Որքան գիտութիւններէ զրկուած եմ ես, այնպիսի գիտութիւններէ, առանց որօք կարելի չէ ձեռք գարնել տղայի մի կրթութեան»: Խամբերեան տիկնոջ ուշադրութիւնն ու խելքը մէկ առարկայի վրայ դարձուած կարելի չէր որ կանկ չառնէին այդ տեսակ հարցմունքներ ծագած ատեն: Աննա տիկինը կամէր մայր լինելու ոչ միայն լոկ խօսքով, այլ եւ գործով: Վրդովեցու-

ցիչ մտածողութեամբ լի, Աննա տիկինը որոշեց ամուսնոյն հետ խօսակցելով Թեթեւեցունել սրտի նեղութիւնը. Պ. Խամբերեանը պարզապէս խոստովանեցաւ, որ մինչեւ ցայս վայրկեան այդ բանին վրայ մտածած անգամ չէր, այլ միայն կուրախանար հօր ուրախութեամբ: Բայց բարի եւ համաձայն իւր զգալի բնաւորութեանը, նա խօսք տուաւ կատարեալ հայր լինել սպասուելու երեխային՝ երբ կինը միտքը ձգեց այդ մեծ եւ սուրբ պարտաւորութիւնը, որ հօր մը վիզն ու պարտքն է հոգալու:

Ինչ մեծ յառաջադիմութիւն արած կ'լինէր մարդկութիւնը երբ ծնողի կոտորելու հասկանալին դէպ ի իւրեանց զուակաց ունեցած պարտաւորութիւնները. մեկ խօսքով, գիտնալին րե ինչ ասել է հայր եւ մայր:

3. ԽՈՐՀՈՒՐԳ.

Պ. Խամբերեանը վախնալով որ չըլլայ թէ Աննան առողջութիւնը կորսնցընէ, եւ գիտնալով թէ կնոջ մի բաղդաւոր դրութիւնը կպահանջէ վերին աստիճանի գգուշութիւն եւ ուշադրութիւն, վճռեց անյապաղ երթալ բժշկի, այն մտքով, որ իմանայ թէ ի՞նչ կեանք պիտի վարէ իւր կինը յղրութեան ժամանակ:

Մեր, սիրելի ընծերցող, ուշադրութիւններս առ ժամանակ մի դարձընեմք դէպ ի ազնուազարմ Պ. Ստեփանոս Տէրունեան բժիշկը, որովհետեւ դորա նման բժիշկներ՝ մեր ազգին մէջ դժբաղդաբար շատ սակաւ կպատահին: Տասը տարի կ'լինէր Պ. Տերունեանին մեր քաղաքումը իրեն բնակութիւն հաստատածը: Իւր գործին հմուտ լինելէն ետքը չափէ դուրս ալ եռանդ ունէր ազնիւ նպատակաւ ու նոր նոր գաղափարներով անձանց հետ ծանօթանալու ու մօտենալու. աղէկց գատ Պ. Տէրունեանին վերին աստիճանի կակուղ եւ համակրական բնաւորութիւնը կարճ միջոցում քաղաքի բոլոր բնակչաց սիրոյն արժանացուցին զնա: Առանց տարակուսանաց կարելի է ասել թէ բժիշկ մը աւելի հեշտ կրնայ մօտ ու բարի յարաբերութիւն ունենալ իւր քաղաքացւոց հետ, քան թէ ուրիշ որ եւ իցէ մարդ, այն բնական պատճառաւ, որ անկիրթ գիւղականի ամենէն չարածոյն լեզուն չհամարձակիր, մինչեւ անգամ կվախնայ բժշկին բարկացունել. ցաւը անուշեղէն չէ, մահը ամենուն անհարկու է: Կարելի է ո՞ր եւ իցէ մարդէն վախնալ,

բայց նորէն չպատուել զնա . սակայն Պ. Տէրունեանը առ հասարակ ամենէն յարգելի ու պատուելի էր : Հաւատացէք, ընծերցողք, որ բոլոր երկրագնդի վերայ չկայ այնպիսի տեղ, ուր մարդուս ճշմարիտ սրտի ազնուութիւնը չգնահատուի արժանապէս : Մեր բժիշկը շատ չէր խօսեր, այլ գործով կկատարէր : Նախ եւ առաջ այս ալ ասեմք, որ նա կհասկանար բժշկի նշանակութիւնը, նորա կոչումըն ու նպատակը այնպէս, որոյ նման հասկացողք սակաւ կգտնուին : Չնայելով իւր բազմաթիւ ընտանեաց եւ չափաւոր դրամական կարողութեանը, Պ. Ստեփանոս Տէրունեանը միայն այն կմտածէր, որ քաղաքին մէջ ըստ կարի քիչ հիւանդ գտնուին : Նա չէր սիրեր թանկագին դեղերով բժշկելու, հապա կաշխատէր առաջ առնուլ ամեն մէկ հիւանդութեանը, մէկ խօսքով ինքզինքը հացէն կզրկէր : Օրինակի համար, մէկին խորհուրդ կուտար չափաւոր կեանք անցունել, միւսին լուացուիլ, երրորդին խոնաւ բնակութիւնը թողուլ, չորրորդին աշխատութիւնը փոքր ինչ պակսեցընել եւ այլն : Այդ տեսակ խորհուրդներէ ետքը ազնիւ Ստեփանոս Տէրունեանը ամենայն ժամանակ այս յետագայ խօսքերն ալ կաւելցընէր. « Աստուած պահպանէ զձեզ այն հարկաւորութենէն, որ չստիպուիք նորէն օգնութեանս դիմելու . այժմ դուք առողջ էք, բայց ե՞՞նչ ուշադրութիւն չդարձընէք խօսքերուս, շուտով նորէն կհիւանդանաք » : Պ. Տէրունեանը այն մտքին վերայ հաստատ կեցեր էր, որ Ֆիզիկական կրթութիւնը մարդուս բոլոր կենաց բարօրութեանն ու բարեբաղդութեան հիմն է : Նա կհաւատար, որ այդ տեսակ կրթութենէն *աւելի առողջ եւ գօրեղ, աւելի գործունեայ ու երջանիկ սերունդ կլինի* . կհաւատար նաեւ, որ *այդ սերունդիւն բարոյակնութիւնն ալ աւելի մաքուր կլինի* : Մեր պատուական բժիշկը այն աստիճանի յափշտակուած էր իւր կարծիքներովն ու գաղափարներովը, որ անվայել ու անպատիւ խօսքեր գրուցել այն մարդոց, որ չէին կամենար լսել ու հասկանալ կրթութեան վրայ ունեցած նորա հայեցումսն ու գաղափարին մեծ նշանակութիւնը, նորա համար բան մը ասել չէր : Եւ յիրաւի, շատ անգամ յանդիմանութիւն կրէր է ու նախատանաց տեղիք տուեր է իւր կծու կերպիւ ուրիշներուն կրթութեան վրայ ունեցած ծուռ կարծիքները խստիւ եւ անաչառ քննութեան տակ ձգածին համար :

Նոր փեսայն Պ. Խասմերեանը այդ բժշկին կերթար այն յուսով որ օգտակար, առողջ դատողութեան վրայ հիմնուած

փորձառու խորհուրդներ ու խրատներ պիտի ստանայ նորամէն : Գիտէր նա արդէն որ Պ. Տէրունեանը չէր սիրեր թանկագին դեղերով բժշկելու, այլ հիւանդութեան առաջնառնելու հոգը կբաշէր :

Երբ Պ. Խասմերեանէն իմացաւ նորա կնոջ դրութիւնը բժիշկը ի բոլոր սրտէ համակրութիւն զգաց դէպ ի կինը եւ իսկոյն ասաց. « Այս օրերս կուգամ ձեզի քանի մի ժամանակուայ . բայց մինչեւ գալս հաղորդեցէք նագելի Աննային իմ խորհուրդս՝ *սովորակաւ կեանքը քոյ չփոխէ* . կլին մը, որ *սովորել ե չափաւոր եւ գործունեայ կեանք վարելու, առանց վախի կրնայ շարունակել այն կեանքը եւ յորտեսակ յորտեսակ մեջ ալ : Մանրամասնաբար խօսակցութիւնը վերջը քողարմք :*

Երկու օր անցնելէն ետքը մեր բժիշկը Պ. Խասմերեանին տունն էր : Աննային երեսը նորէն կարմրեցաւ բժշկի երեւցածովը . բայց Պ. Ստեփանոսը այնպիսի պարզ կերպով ու բնականապէս շնորհաւորեց զԱննա տիկինը եւ միանգամայն այնպիսի՝ սրտով՝ որ մատաղահաս Խասմերեան տիկինը իսկոյն շտկուեցաւ շփոթութենէն :

— Ես շատ ուրախ եմ շարունակեց բժիշկը Աննա տիկնոջ մօտ բազմարանի (апартаменты) վրայ նստելով, — ուրախ եմ որ դուք կմտածէք ու առաջիկայ մեծ գործի վրայ կընայիք այնպէս, ինչ աչքով պէտք է նայի միայն խելամուտ մայրը : Չէք մոռանար, որ կեանք կպարզեւէք մարդոյ մի, որ պիտի պահանջէ ձեզմէ նաեւ հոգեւոր կեանք : Առանց տարակուսանաց կրնամ ասել, որ այդ գործը շատ հեշտ պէտք չէ լինի ձեզ կատարելու . առանց խորհուրդի եւ առաջնորդի այդ գործին մէջ կարելի է անուղղելի սխալմունք անել : Ես պատրաստ եմ իմ կողմանէս ձեզ օգնելու թէ խօսքով եւ թէ գործով, որչափ որ կրնամ . բայց միայն բժշկին խորհուրդները բաւական չեն ձեզ համար, ձեզի հարկաւոր են առաջնորդ մի եւ հմուտ կրթիչ : Մեր բաղդէն քաղաքներս կբնակի երեւելի դաստիարակ եւ ուսուցիչ մի, մարդկութեան բարեկամ, որ քանի մի ցեղեր կրթեր է : Ասածս Պ. Բարսեղ Վարշարունիին համար է : Երեսուն տարիի չափ Պ. քաղաքումը ուսուցման բացեր գովելի կերպիւ կըկառավարէր զայն, եւ այժմ գործերը վերջացունելէն ետքը, մեր քաղաքը եկաւ բնակելու : Դորա նման մարդը իրաւունք ունի եւ հանգստանալու : Շատ անգամ պատահեցաւ ինձ խօսակցելու դորա հետ տղայոց կրթու-

Թեան վրայ, եւ կխոստովանիմ, որ քանի կերթար նորա գեղեցիկ դատողութիւնները աւելի կգրաւէր զիս եւ սէրս ալ օր ըստ օրէ կսաստկանար: Սակաւ կպատահին այդպիսի մաքուր եւ ազնիւ սրտով մարդիկ: Երբ որ հարկաւոր լինի հոգեւոր կրթութիւն տալ ձեր զաւակին, խորհուրդ կուտամ այդ մարդոյ օգնութեանը դիմելու: Պ. Վարշարունին հարուստ մատենադարան ունի կրթութեան վրայ ամեն տեսակ գրեանք կան անոր մէջ: Հաւաստի եմ, որ նա ուրախութեամբ կհասոյանայ ձեզ օգտակար լինել թէ իւր գրքերովը եւ թէ խորհուրդներովը:

Այս խօսքերը ասած չասած այրի Մանուշակ տիկինը ներս մտաւ, որ Պ. Տէր-Յովնանէսեանին հին բարեկամներէն մէկն էր:

«Շնորհաւոր լինի քեզի, աղջիկս, ասաց նա, դառնալով դէպ ի Աննա տիկինը, ինչպէս որ պէտք է ամեն բան տեղով լսեցի մօրմէդ». միայն, շարունակեց հիւրը, փոքր ինչ լռելէն ետքը եւ աչքին տակէն ծուռ ծուռ բժշկին վրայ նայելով, «միայն, եթէ ես լինէի քո տեղ, արանց հետ չէի խորհրդակցեր: Գու այն աստիճանի լաւ կրթութիւն ստացել ես, որ եթէ զաւակներդ այդ կողմանէ քեզ նմանելու լինին, ալ անկէց աւելի ի՛նչ կարելի է սպասելու: Մայրդ կլինի այդ գործին մէջ քեզ լաւ առաջնորդ եւ օգնական:

— Ձեմ հակառակիր, որ մայրս կրթութեանս համար ինչ որ կրցաւ կատարեց, պատասխանեց համեստութեամբ Աննա տիկինը. բայց մի եւ նոյն ժամանակ այս ալ կը մտածեմ, որ մայրս ալ հարկաւոր կճանաչէ այն մարդոց խորհուրդները, որ կրթութեան արիեստին մէջ մեզմէ աւելի խոր եւ ճիշդ տեղեկութիւն ունին:

«Ձէ, ասաց Մանուշակ տիկինը, ես համոզուած եմ որ մարդ մը ամեն բան արած կլինի եթէ իւր զաւակներուն այնպիսի կրթութիւն տայ, ինչպէս որ ինքը կրթուեր է:

— Ներեցէք, ես չեմ կրնար համաձայնիլ ձեզ հետ, սկսեց բժիշկը, դառնալով դէպ ի Մանուշակ տիկինը, իմ կարծիքս այս է որ *մայր մը պարսակակ ե զաւակներուն իւր սուցած կրթութեան վեր կրթութեան սալ*, եթէ ոչ, հարկաւոր կլինի մերժել մարդոց կատարելութեան հարկաւորութիւնը:

«Բայց ասոր համաձայնեցէք Պ. բժիշկ, պատասխանեց այրի Մանուշակ տիկինը, որ արք մեծ տղայք միայն կը կրթեն. իսկ տղայոց կենացը առաջի տարիներուն հոգը կանանց կը թողուն, որովհետեւ այդ գործի մէջ, կինը աւելի հմտութիւն ունի:

— Այն որ կանայք կրթութեան արուեստին մէջ սովորել են հմտութիւն անուանել, պատասխանեց բժիշկը, խստիւ դատելու որ լինիմք, չնչին բան է. խնդրեմ ներեք ո՞հիս: Մայր մը որ յաջողութիւն գտաւ տղայ մի մեծցունելու, արդէն երեւելի հմուտ կհամարէ ինքզինքը կրթութեան գործին մէջ. բայց երեխային ողջ մնալը միթէ կըրնա՞յ մտաւոր, բանաւոր եւ լաւ կրթութեան ապացոյց լինել:

«Շատ կցանկայի տեսնել, թէ արք, որ այդպէս լաւ դատողութիւն կրնան անել, ի՛նչպէս ձեռք պիտի զարնեն փոքր տղայք կրթելու:

— Այդ բանին վրայ, տիկին, խօսք չկայ՝ արք շատ յատկութիւններէ զրկուած են, ինչ որ կանանց ի բնէ տրուած է. բայց մի եւ նոյն ժամանակ այդ յատկութիւնները հարկաւոր են նոր աշխարհ եկող փոքրիկ ճճիները նայել մեծցնել գիտնալու համար: Արք այն համբերութիւնն ու փափկութիւնը չունին. նոցա ձեռքերը կոշտ կոպիտ են, եւ վերջապէս որ ամեն բանէն վեր է՝ մարդը տղայոց պիտոյքը ճանաչելու սրամտութենէն, սրատեսութենէն զրկուած է, որ կանայք լիովին ունին: Բոլորովին ուրիշ տեսարան կձեւացը նէմարդը, երբ կհանդիսանայ՝ հրապարակ կելլէ իբրեւ խորհրդատու եւ օգնական մօր: Որդւոյն ինչ գործի յարմարութիւն ունեցածը, յայտնի բան է որ միայն հայրը կրնայ վճռել. բայց ասկէց զատ ո՛վ կրնայ մարդոց նշանակութիւնը ճանաչել փոքր տղոց կրթութեան գործին մէջ ալ: Կամի՞ք արդեօք գիտնալ, թէ ինչ նշանակութիւն ունեցեր են մարդիկ այդ գործին մէջ, լսեցէք: Փիլիսոփային մէկը կանանց սուրբ պարտք դրաւ որ զաւակներն ինքեանք սնուցանեն. բժշկին մէկը մօր ուշադրութիւնը դարձուց այն վնասներու վրայ որ զաւակները կրնան կրել տաք հագուստներէ, իսկ մարդուս միայն Աստուած նշանակեց սարսափելի ցաւերէ ու պիսակէ (очна) տղայք ազատելու բաղդաւորութիւնը. վերջապէս արք զննեցին տղայոց կերակրեղէնը ամեն կողմանէ, եւ այժմ ամեն մայր հանգիստ կերպիւ կրնայ իւր զաւակաց մէկ կերակուրը տալ, եւ միւսը որ վնասակար կճանաչուի նոցա համար—չտալ: Այս հանգամանքներուն նայելով՝ տղայոց մահը եւրոպայի մէջ ըստ բաւականին քիչցաւ, եւ անտարակոյս եւս առաւել կքիչնայ երբ կանայք, Աննա տիկնոջ նման, արանց մարդասէր եւ խելամուտ խորհուրդները ի գործ դնեն»:

Բժիշկը մեծ եռանդով կխօսէր: Նորա հետ հակահասարակ դժուար էր. բայց մեր հաստատուն բնակորութեամբ Մանուշակ տիկնոջ գլուխը մէկ բան որ մտնէր, շուտով կարելի էր հանելը:

«Ինչ կուզէք ասէք, պատասխանեց Մանուշակ տիկինը, դառնալով դէպ ի բժիշկը, բայց ես մի եւ նոյն ժամանակ այն համոզման մէջ կմնամ՝ թէ ձեր Թափած բոլոր խելքի ոյժը միայն տարակուսանաց, շփոթութեանց ու սխալանաց մէջ կձգէ այս խելք կինը: Թող մարդը հոգայ միայն այն բանը, ինչ որ իրեն պարտք դրուած է հոգալու, եւ Թող չմտնէ իրեն չվերաբերեալ գործոց մէջ»:

Վառվռուն բժիշկը որ ամենայն ջանքով իւր կարծիքը, կամ լաւ ասեմ, համոզումը պաշտպանելու պատրաստ էր, իւր հակառակորդին խօսքերէն մեծ շփոթութեան մէջ ընկաւ:

— Ներեցէք, Մանուշակ տիկին, բան մը ունիմ հարցանելու. քանի՞ տղայք ունիք, ասաց բժիշկը:

«Չինգ տղայ ունեցեր եմ, պատասխանեց Մանուշակ տիկինը:

— Ամենուն ալ դո՞ւք մեծցուցեր էք:

«Դժբաղդաբար չէ: Շնգէն երեքը կորսնցուցի. մէկը պիսակէն, բայց մնացեալ երկուքը խոյլէն (зомотыха), որ շատ մաշեց նոցա:

— Մնացեալ վերջի երկուքը, կարծիք կանեմ, որ դուք սնուցեր էք, շարունակեց բժիշկը:

«Այդ մտքէ անցունելու բան չէր ինձ համար, պատասխանեց վճռողական կերպիւ Մանուշակ տիկինը, որովհետեւ տնական հոգացողութիւնը օրուայ մէջ պարապման ժամերը բաւական ժամանակ կխլէին: Ձիս ալ կանանածուծով (сочны) սնուցեր են, նոյն բանով ես ալ զաւակներս սնուցի:

— Ուրեմն, ասեմ ձեզ, պատասխանեց բժիշկը, ձայնը բարձրացնելով, որ ձեր տղայքը, կարելի էր որ ողջ լինէին մինչեւ ցայսօր, եթէ ժամանակին պատուաստած (привыать оцну) եւ դուք ինքնիդ սնուցած լինէիք նոցա: Դուք շրիշով (кисйетери) զաւակներուդ վրայ ցաւ բերիք, որ վերջապէս նոցա մահուանը պատճառ եղաւ: Բայց, անկեղծ կասեմ, վճռեց բժիշկը, յանկարծակի դառնալով եւ խօսքերը ասած ատեն եռանդոտ շարժումը անելով, — անկեղծ կասեմ, ձեր վրայ ես չեմ ցաւիր. դուք արժանի չէք տղայ ունենալու բաղդը վայելելու»:

Մեր Մանուշակը սկիզբէն իսկ խելքէ բաժնուածի պէս եղաւ բժիշկի խօսքերէն: Քանի մի վայրկեան լռելէն ետքը Մանուշակ տիկինը խօսելու տեղ շփոթութենէն կանչեց.

«Դիտցիք, ուրեմն Պարոն, որ եթէ 20 հատ տղայ ալ ունենայի, այն ժամանակ եւս կըկրթէի զանոնք այնպէս, ինչպէս որ մինչեւ ցայժմ կանէի: Մնաք բարեաւ»: Այս խօսքերով Մանուշակ տիկինը բժշկին առջեւէն անցաւ ու սենեակէն դուրս ելաւ տանտիրոջ եւ տանտիկնոջ վերջի հրաժարական ողջոյնն անգամ չտալով: Բժիշկը թէ զարմանալով եւ թէ ցաւակցելով նորա ետեւէն նայեցաւ:

Այդ միջոցին սենեակը մտաւ Պ. Բարսեղ Վարշարունին, որ առաջ Պ. . . . բաղաբին մէջ ուսուցիչ եւ կառավարիչ էր իւր հիմնած վարժատան:

«Պ. Բժիշկ, կանչեց նա, երկնցընելով ձեռքը տանուտեարց, միանգամայն եւ բժշկին. այդ աստիճանի գայրանալ հարկաւոր չէ: Ձեր բոլոր խօսակցութիւնը նախասենեկից (передняя) դրսէն լսեցի»:

Այսուհետեւ առիթ կունենամք այս պատուաւոր անձին հետ մօտաւոր ծանօթութիւն ունենալու. այժմ միայն քանի մը խօսք ասեմք նորա կերպարանքին ու կազմուածքին վրայ: Նորա Թափանցիկ, քնքուշ ու նազիկ աչքերը անասելի բարիութեամբ կփայլէին. կնճռեալ (нормашности) երեսը միշտ զուարթ, պայծառ էր եւ առողջութեամբ լի: Գլխոյն գագաթը բոլորովին բաց. միայն ականջներուն մօտ եւ գլխոյ վարի մասին վրայ տեղ տեղ ի բնէ ոլորած ճերմակ մազեր կժփային: Խոր ծերութեան հետքը պարզապէս կերեւար պատուաւոր Պ. Վարշարունիին բոլոր կազմուածքի մէջ. բայց մի եւ նոյն ժամանակ այն աստիճանի առողջութիւն եւ կեանք ունէր, որ կարծես թէ տղայք եւ երիտասարդք, որոց համար կգործածէր բոլոր իւր գործունէութիւնը, տուեր են իրեն մաս մի իւրեանց առողջութենէն եւ մաս մի իւրեանց կեանքէն:

Ի՞նչ է ԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ.

Օր մը, ամառուայ տաք ատեն, նահանգական գանձապետի պարտիզումը փոքրիկ հասարակութիւն ժողովուած էր: Այդ պարտիզէն հիանալի տեսարան մը աչքի կզարնուէր: Նախ եւ առաջ ձորեր կտարածուէին, որոյ վրայ դանդաղ բայլերով կենդանիք կարածէին. ձախակողմը աս-

դիս անդին ցրուած գիւղեր կերեւային : Բնութեան մէջ զարմանալի լուծիւն կտիրէր, արեւի ճառագայթները երկրիս վրայ սփռուելով այն աստիճանի տաքութիւն կը տային, որ կարծես թէ երկիրս կայրէր : Պ. գանձապետին հիւրերուն մէջ կար նաեւ մեզի արդէն ծանօթ Աննա տիկինը : Նա արդէն բաւական հետաքրքիր խօսակցութեան կանէր իրեն երեք մօտ բարեկամ կանանց հետ : Նոցա մօտ նստած էր Պ. Վարշարունին : Գոցա տնտեսութեան վրայ եղած խօսակցութիւնը անզգալի կերպիւ դարձաւ դէպ ի տղայոց վրայ : Յանկարծ մէջերէն մէկը «կրթութիւն» խօսքը արտասանեց :

Պ. Վարշարունին, որ նոցա բոլոր խօսակցութեանը ուշադրութեամբ ականջ կոնէր, կրթութիւն խօսքը որ լսեց, իսկոյն դարձաւ դէպ ի կանայք ու այսպէս ասաց. — Ներեցէք, խնդրեմ համարձակութեանս, բայց պարտական եմ ճշմարիտն ասելու. վասն զի երբ իմանամ որ կրթութեան վրայ խօսակցութիւն կլինի ո՞ր եւ իցէ անձանց մէջ, չեմ կրնար համբերելու, ու կամայ սկիւմայ կստիպուիմ մասնակից լինել այդ սուրբ, միանգամայն եւ դժուար հարցմանը : Յիրաւի, մեր շատ անգամ կը կրկնեմք *կրթութիւն* խօսքը, բայց մեզմէ ո՞վ արդեօք մտածեր է այդ խօսքին նշանակութեանը վրայ, եւ կամ ո՞վ հարցմունք արած կլինի ինքն իրեն թէ՛ ի՞նչ է կրթութիւնը» :

Կանայք մէկմէկու վրայ նայելով, կարծես թէ կհարցանէին իրարու՝ թէ, յիրաւի, ի՞նչ է կրթութիւնը : Կանայք շատ անգամ սրտի զգացմանը հետեւելով գործ կը տեսնեն նաեւ կրթութեան արհեստին մէջ : Նոցամէն ոչ մէկուն մտքէն անգամ անցեր է ադոր նման հարցմունք մի իրեն անելու : Խօսակցութիւն անողներուն մէջ կար նաեւ նամակատան կառավարչի կինը, որ սովորութիւն չունէր որ եւ իցէ գործի վրայ երկայն բարակ մտածելու, բաւական ազդու ու վճռողական կերպիւ իւր եւ ուրիշներուն տեղ պատասխանեց.

«Ինձ այնպէս կծուի, որ այդ հարցմանը վրայ գլուխ ցաւցնելը հարկաւոր չէ : Աննա տիկնոջէն զատ այստեղ ամենքս ալ զաւակներ ունիմք եւ կը կրթեմք զանոնք. եթէ կը կրթեմք, ասել է թէ կհասկանամք թէ ի՞նչ է կրթութիւնը. այնպէս չէ՞, տիկիններ», ասաց նա դառնալով դէպի միւս կանայք ու հարցողական կերպիւ նոցա վերան նայելով :

Պ. Վարշարունին ժպտեցաւ այդպիսի թերակատար ապացուցի վրայ եւ ասաց.

— Լա՛ւ, գէշ չէ, Մարիամ խաթուն. կտեսնեմ խօսակցութեան գլխաւոր նիւթէն հեռանալու մեծ վարպետութիւն ունիք. բայց գիտցէք որ ինձմէն շուտ ազատուիլ կարող չէք : Ես հարցմունք մի արի՛ թէ ի՞նչ է կրթութիւնը. այժմ աւելի պարզ կերպով հարցընեմ. *ի՞նչ նպատակ ունիք դուք կրթութեան վերայ* :

«Ես, պատասխանեց նահանգական վարժատան ուսուցչի մատաղահաս կինը, քնքուշ հայեցուած մի դարձնելով դէպ ի իւր որդին, մինչեւ ցայս վայրկեան այն կմտածէի, թէ ի՞նչ հնարք բանեցնեմ որ Յակոբիկս որջ մնար : Նա է իմ միակ ուրախութիւնս, միակ մխիթարութիւնս» :

— Չէ, ես քիչ մըն ալ առաջ կանցնիմ, սկսեց գաւառական ճարտարապետի կինը : Իմ կրթութեան նպատակն այն է, որ որդիս ժամանակով կրնայ իրեն լաւ ապրուստ ճարել :

— Կարծես թէ երջանկութիւնը հարստութենով կարելի է գտնել, ասաց սպարապետին մէկը, որ սկիզբները առանձնացեալ կխօսակցէր տանտիկնոջ եւ նահանգական վարժատան ուսուցչին հետ, ու այժմ իւր խօսակցաց հետ միասին ուշադրութեամբ, ընդհանուր խօսակցութիւնը կլսէր. — մեր ժամանակին մարդս պէտք է որ մէկ նշանակութիւն ունենայ հասարակութեան մէջ ու լաւ անուն ստացած լինի : Եթէ այդ նշանակութիւնը մայրը թողուցած չլինի իրեն ի ժառանգութիւն, գոնէ կրթութիւնը պէտք է որ զայն (իւր մէջ) ծագեցընէ. ուրեմն ծնողաց գլխաւոր պարտքն է հոգալ իւրեանց զաւակաց ապագայն :

«Բոլոր այդ կարծիքները դատարկ բաներ են, ասաց տանտիկինը, որ չափափաս ու ծանր բնաւորութեան տէր էր : Աստուած տար որ տղաքս աստուածավախ ու հաւատարիմ մարդիկ լինէին. ամեն բանին գլուխը, — Աստուծոյ երկիւղն է» :

— Իրաւունք ունիք, ճշմարիտ է ձեր ասածը, պատասխանեց Պ. Վարշարունին, դառնալով դէպ ի տանտիկինը. Աստուծոյ երկիւղն ու առաքինութիւնը կը կրթութեան մէջ շատ վեր նշանակութիւն ունին : Բայց նայիմք, կրնա՞ք արդեօք կրթութեան բուն նպատակին հասնելու եթէ ձեր զաւակացը Աստուծոյ երկիւղն ու ա-

ուաքինութիւնը քարոզէք եւ չաշխատիք նոցա մտաւորական, բարոյական ու Ֆիզիկական զարգացմանը վրայ ուշադրութիւն դարձնելու: Ըստ իմ կարծեաց, չէք հասնիր այս նպատակին, — կրնամ համարձակ ասել, որ ձեր, ըստ ինքեան ճշմարիտ պատասխանւոյն բան մը պակաս է:

«Շատ լաւ, Պ. Վարշարունի, զգալի անհամբերութեամբ պատասխանեց նահանգական նամակատան կառավարչի կինը, մեր մէջ ինչպէս որ կերեւի, ոչ որ կարող է այդ ձեր հարցմունքը լուծել կամ վճռել. ուրեմն խնդրեմք Պարոն, որ դուք ինքնիդ պարզէք մեզ զայն. այդ ասելի Ֆիշը ու շուտ կ'ինի»:

— Ուրախութեամբ, պատասխանեց Պ. Վարշարունին. ինչպէս որ կ'իսկանամ, այնպէս ալ կ'վճռեմ»: Այս ասելով եռանդուն կերպով սկսեց այսպէս. «*Կրորտեան նպաստիր մեր կենաց նպասակն է. իսկ կենաց նպաստիր — հակումն եւ դիմումն է դէպ ի կասարեյագործութիւն*»: Քրիստոս ասաց. «եղբերուք կատարեալք, որպէս եւ հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է»: Ուրեմն պէտք է որ մեք աշխատիմք մեր զաւակաց սրտերուն մէջ կատարելագործութեան բազմակողմանի ցանկութիւնը գրգռել զարթեցնել ի հարկէ այն աստիճանի, որ տղոց բնական ընդունակութեանը համաձայն լինի:

«Կատարեալ մարդ ըլլալ, զգալի կերպիւ ասաց Աննա տիկինը, ո'հ, աստուածահաճոյ բարի նպատակ է, բայց ո'վ կարող է ադոր հասնիլ: Ինձ միշտ կասէին թէ աշխարհումս չկայ կատարելութիւն եւ երբէք ալ լինելու չէ:

— Յայտնի բան է որ մեր ոչ մէկ ժամանակ բուն կատարելութեան հասնելու չեմք, ասաց Պ. Վարշարունին, բայց եթէ յառաջանալու հաստատ կամք ունենամք, կարող եմք եթէ ոչ մեր նպատակին հասնիլ, գոնէ անոր մօտենալ:

«Ես համաձայն եմ, ձեզ հետ, շարունակեց Խասմերեան տիկինը, բայց չեմ կրնար այդ կատարելութիւնը մտքիս մէջ ձեւացունել (կերպարանել): Ինձ այնպէս կ'ծուր որ ամեն մարդ այդ կատարելութիւնը իրեն հասկացողութեանը համաձայն կ'ձեւացնէ:

— Վնաս չեմ տեսներ, պատասխանեց Պ. Վարշարունին, որ մարդիկ զանազան աչքով նային այդ տեսակ կրթութեան նպատակին վրայ. վնաս չգոյանար նաեւ այն ատեն երբ մարդիկ միայն անով համաձայնին թէ *մեք պարսկական եմք կասարեյագործութիւնը որունց մեր բոլոր գոյութեան կասա-*

րեյագործութեան մեք: Մեր կենացը բուն նպատակն է դիմել մեր սիրան ու խելքը կատարելագործելու, եւ վերջապէս ամբացուցանել մեր մարմինը:

«Ես ձեր կարծեացը չեմ հակահասուեր, սկսեց նահանգական դպրոցի վարժ սպետը, որ արդէն մօտեցեր էր այդ ընկերութեան, գրգռել ու զօրացուցանել (երեխայի) տղայի սրտի զգացմունքն ու ձգտողութիւնքը, ամբացունել նորա մարմինը — ասոնք ամենը հասկանալի է ինձ, բայց մտաց զարգացմանը համար արած ձեր պահանջմունքը, ինձ այնպէս կ'ծուր թէ կարգէ դուրս ընդհանուր պահանջմունք է: Ես կարծեմ, օրինակի համար, թէ արուեստաւորի մը կարգալ, գրել եւ հաշիւ անել գիտնալը շատ բաւական է: Ադկէց վեր կրթութիւնը կրնայ իրեն անբաւական անել իւր դրութեանն եւ անյարմար ու անընդունակ ո'ր եւ իցէ ծանր ձեռագործութեան:

— Դուք չ'ծողուցիք միտքս պարզապէս յայտնելու: Ես բոլորովին համաձայն եմ ձեզ հետ, որ մեծ անխոհեմութիւն կ'իինէր եթէ ամեն մէկ տղայի սկսէին սովորեցնել այն ամենայն գիտութիւններն, որ հարկաւոր են միայն ուսումնական ժողովոյ համար: Բայց հաւաստի եմ, որ դուք ալ չէք մերժեր նաեւ այս կարծիքս, որ ռամկի որդւոց մտաց զարգացումն ալ, որչափ որ կարելի է պէտք է լինի հաստատ եւ մի եւ նոյն ժամանակ նոցա մտաւոր ընդունակութիւնը վերին աստիճանի զարգացնելու նպատակն եւս պիտի ունենայ: Ամեն մէկ տղայն իբրեւ մարդ այդ բաներու մասնակից լինելու սրբազան իրաւունքն ունի: Եթէ վերջի օրական վարձուորի որդին ի բնէ մեծ ընդունակութիւն ստացել է, յայտնի բան է որ այդ ընդունակութիւնը պէտք չէ որ մարդուն կենացը մէջ առանց գործածութեան մնայ, այսինքն առանց զարգացման: Զարգացած խելքը ամեն մէկուն ստացուածքը ժառանգութիւնն է, բայց այդ խելքը երբէք գիտութեան տեղ ընդունուելու չէ: Լաւ մտածելու որ լինիմք կիմանամք որ մարդոյ գէշ գործքերը նոցա չար ստիպողութեանն են, կամքն չեն գէշ գործքերը նոցա չար աղբիւրն, ըստ իմ կարծեացս, խելքի զարգացած չեղածն է: Այդ խելքի զարգացումն այն աստիճանի հարկաւոր է ամեն մէկ տղայի համար, ինչպէս որ պէտք է նորա Ֆիզիկական բնութեանը: Այդ կարծեացս մէջ ցեղի, տոհմի, զանազանութիւն չկայ:

«Ուրեմն սկսեց ուսուցչի կինը, ձեռքի գործը թողնելով եւ դառնալով դէպ ի Պ. Վարշարունին, դուք ձեր

կրթութեամբը կամիք տղոց մէջ կատարելութեան ձգտողութիւնը զարգացնել, բայց ասէք, խնդրեմ, ինչ ճանապարհով պարտական եմք զայդ կատարելու, որ հասկացնեմք մեր տղոցը այդ վսեմ հակումը:

— Առաջ տարէք ձեր զաւակաց կրթութիւնը խելացի կերպիւ, թող տեսնեն նոքա իսկ ձեր մէջ *կենդանի, աշխուհի հետեւողութեան բարի օրինակ*:

«Առաջ տարէք տղոց զարգացումը» ասելը շատ հեշտ է, կրկնեց ուսուցչի կինը, բայց այդ գրուածքին բուն նշանակութիւնն ի՞նչ է: Քանիցս անգամ պատահեր է ինձ լսել այդ խօսքերը, բայց Ձմարիտն ասեմ, որ ատոնք ինձ համար պարզ չեն:

— Մեծաւ ուրախութեամբ պատրաստ եմ մեկնել ձեզ այս ամեն հարցմունքները, պատասխանեց Պ. Վարշարունին, դառնալով դէպ ի կանայք. բայց բաւական չէ՞ արդեօք այսօրուան համար կրթութեան վրայ եղած այսչափ խօսակցութիւնը: Այն խորհրդածութիւններն որ մեր առաջ բերինք մեր խօսակցութեան մէջ ուշադրութեան արժանի են, ուրեմն ես աւելի լաւ կհամարիմ մեր խօսակցութիւնը ուրիշ անգամ շարունակելու. իսկ ազատ ժամանակ իւրաքանչիւր ոք մեզանից կարող է մտածել այսօրուան արած խորհրդածութեանց վրայ:

Կանանց մէջէն զաւուական նամակատան կառավարչի կինը շատ ուրախացաւ որ այդ գործը երկնալով կարող է գուցէ մէկ խափանառիթ պատճառով վերջանալ, որովհետեւ այդ տեսակ խօսակցութիւնները փոխանակ զուարճացնելու, աւելի կձանձրացնէին զինքը եւ իրեն զգուցի կ'ընէին. բայց դժբաղդաբար տանտիկինը զբարթ դիմօք խնդրեց որ պատուելի հիւրերը մէկ շաբաթէն նորէն հրամայեն իրեն տունը: Ամենքն ալ ուրախութեամբ յայտնեցին իւրեանց յօժարութիւնը:

Ի՞նչ է ՉԱՐԳԱՅՈՒՄՆ.

Ռուսաց առածը որ կասէ թէ „сказано сделано“ ասուեցաւ — կատարուեցաւ, շատ անգամ կը կորսնցնենք իւր նշանակութիւնը, բայց այս անգամին աւելի ճիշդ պահեց զայն: Նշանակեալ օրը բոլորեքեան հաւաքուեցան այն պարտիզումը, ուր առաջին անգամ ժողովուրդը էին. եկաւ եւ Պ. Թովմաս Խասմերեանը:

— Ջարգացումն իսկ ամենայն ժամանակ առաջնորդ կլինի զարգացման ծաղկելոյն. — ասիա այս խօսքերով վերջացուցինք անցեալ անգամ մեր խօսակցութիւնը, սկսեց Պ. Բարսեղ Վարշարունին, դառնալով դէպ ի փոքրիկ հասարակութիւնը: Հարկաւորութիւն չերեւիր մեզ բաղդատութեան համար հեռաւոր առարկաներու դիմել: Այս պարտեզը, որոյ մէջ մեք բազմեր եմք, կարող է մեր խօսքերուն ստուգութեանը պարզ օրինակ ներկայացնել: — Տեսէք բոլոր այս ծառերն ու բոյսերը կճաղկեն եւ կը կանաչեն. կամ լաւ ասեմք կզարգանան ու կապրին: Երբ կաւեմք թէ ամեն բան կապրի կզարգանայ, կհասկանամք որ ամեն էակ ունի այնպիսի մէկ ոյժ, որով առարկայն թէ կբուսանի ու կճաղկի եւ թէ կհասուննայ: Ծառերը կբուսցունեն տերեւներ, ճիւղեր եւ ծաղկունք. վերջապէս նշանակեալ ժամանակին եւ պտուղ կուտան. ըսել է թէ այդ բոլոր գործողութիւնը կկատարուի բուսական մեծ ուժովը: Եթէ ծառ մի բուսած լինի անբեր երկրումը եւ սննդական նիւթերից զրկուած, ինչպէս հողից, ջրից եւ օդից, այն ժամանակ վերոյիշեալ ոյժը ոչինչ չէ կարող անել, ու ծառը անտարակոյս կկորնչի: Ամենքս ալ լաւ կհասկանամք որ ծառոյ մի մասերը (անդամները) բոլորը մէկ ժամանակ չեն ծագեր, այլ հետզհետէ. նախ եւ առաջ երկիւմունք (почка) կերեւան, յետոյ կբացուին ծաղկունք, եւ վերջապէս պտուղներ կկազմուին: Առկէց կարելի է պարզապէս եզրակացնել թէ զարգացումն նշանակեալ օրինաց կհնազանդի եւ ո՛ր եւ իցէ երեւոյթի ծագմանը համար որոշեալ ժամանակ կպահանջէ:

Ռուսոց կենացը հետ կարելի է համեմատել եւ մարդոյ կեանքը: Մարդս ի ծնէ բոլորովին թոյլ անօգնական էակ մըն է, բայց նորա մէջ արդէն դրոշմած է մարմնաւոր եւ հոգեւոր ընծիւղոյ (зародышек) սերմը: Նորա մարմնոյ մեծնալը (рост) դանդաղ առաջ կուգայ. հետզհետէ երեւան կելլէ նորա հոգեւոր զօրութիւնը, վերջապէս անկախ էակ մը կդառնայ եւ ընդունակ իւր պիտոյքը լիցնելու: Այս մարմնաւոր եւ հոգեւոր ծաղկումն, այս կատարելութեան հասնելու փափաքն է որ մեք զարգացումն կանուանեմք:

Իսկանամք նորէն առաջուայ մեր բաղդատութեանը: Ի՞նչ կանէ առ հասարակ պարտիզպանը ծառոյ մի համար: Նա կը տնկէ զայն բարձր տեղի վրայ, ուր ծառը կը

29-9/082
280/16-62

գտնէ իրեն համար սննդարար կերակուր, կհոգայ որ ծառոյն տաքուծիւն եւ լոյս տայ. մատողշ ծառերը կպահպանէ պաղ հովի վնասակար ներգործութենէն, եւ վերջապէս ամեն մէկ վնասակար բաներէ կաշխատի հեռու պահել ծառը. աղկէց զատ չար ու աւելորդ ֆիւղերը կը կտրէ, որովհետեւ ազատօրէն հանգիստ մեծնալու համար՝ ծառը ընդարձակութիւն կպահանջէ: Խելամուտ պարտիզպանը իւր պարտաւորութիւնը մեծաւ համբերութեամբ կկատարէ: Նա շատ լաւ կհասկանայ որ ծառը ժամանակ կուզէ մեծնալու. իսկ ծառին պտուղները — ժամանակ հասուննալու:

Ինչ որ պարտիզպանը իւր ծառոց համար կանէ, նոյն բանը պէտք է որ մայր մը իւր զաւակաց համար անէ: Մօր պարտքն է նոցա համար հարկաւոր եւ միանգամայն օգտակար կերակրելէն ներու, տաքութեան, լուսոյ եւ օդոյ հոգ տանելը. — հեռի պահել նոցա այն բաներէն, ինչ որ կրնայ վնասել նոցա զարգացմանը: Ուշադիր պարտիզպանը ամէն օր լաւ կդիտէ թէ ի՞նչ աեսակ նոր ֆիւղ բուսուց ծառը: Նոյն իսկ Ֆշդուծեամբ իւր զաւակացը մտադիր մայրը հաստատուն կերպիւ կնշմարէ թէ բնութիւնը ի՞նչ նոր բարուց յատկութիւններ գոյացուց տղոց մէջ: Մայրը կը կրթէ տղոյն բարի հակումն եւ չար ֆիւղերու (այսինքն չար սովորութեանցը) չժողուր աճել: Իւր որդւոյ կամ աղջկան ետեւէն հանապազօրեայ դիտողութիւնը այն խոր համոզման տէր կանեն զինքը թէ՛ տղայոց բնութեան մէջ ոչինչ չկորսուիր, այլ ընդհակառակն մէկ բանէն անդադար ուրիշ բան մը կգոյանայ ու կզարգանայ, եւ թէ կրթութեան գլխաւոր նպատակն է տղայոց մէջ բարի սկզբունք արմատացնել ու զարգացնել, իսկ չարերը — ջնջել:

«Ներեցէք, Պ. Վարշարունի, սկսեց մատաղահաս Պ. Խասմերեանը. շատ անգամ պատահեր է ինձ լսել ուրիշներուն կարծիքը թէ՛ տղու մը ո՛ր կողմը որ ուզես կարող ես ֆիլել, եթէ ունիս այդ գործին ձեռք գարնելու հմտութիւնը: Դուք, կարծեմ, այդ դիտողութեանը համաձայն չէ՞ք:

— Ձեր ասածին դէմ, պարտական եմ ես ալ ասելու թէ ըստ իմ կարծեացս կրթութիւնը *անկեսագոր չէ*, բայց միանգամայն եւ *ակոր ալ չէ*:

«Թողուցէք, Պ. Վարշարունի, ասաց Աննա տիկինը, մէկ խօսք մըն ալ տւելցընեմ. դուք կասէք թէ կրթու-

Թեան ատեն պէտք է որ զարգացման վրայ աւելի ուշադրութիւն դարձուի, բայց այս ալ չմոռնամք, որ այդ տեսակ կրթութիւն տալու համար հարկաւոր է կերպով մը ծանօթ լինել նոյն իսկ զարգացման ընթացքին հետ:

— ձմարիտ է ձեր ասածը, պատասխանեց Պ. Վարշարունին, բայց այդ ձեր ասածին վրայ մանրամասնաբար խորհրդածութիւն որ անելու լինիմք, վախճամ որ մեր փոքրիկ հասարակութեան վրայ ձանձրութիւն բերէ: Բայց եթէ կամիք, ես կբացայայտեմ ձեզ այդ տեսակ զարգացման ընթացքը հասարակօրէն: — Ամէնքդ ալ գիտէք, որ նոր ծնած երեխայն իրեն համար բան մըն ալ չկրնար անել. նա թոյլ անօգնական էակ մըն է. նոյն իսկ պատճառաւ աւելի կախումն ունի շրջակայումը պատած առարկաներից: Իւր կենաց առաջին օրերը երեխայն գրեթէ չըզարթած կը քնանայ: Կարճ ժամանակուայ արթուն եղած միջոցին կսովորի շօշափել, տեսնել, լսել, մէկ խօսքով զգացմունքը յայտնելու սկզբունքը ձեւերը կստանայ: Երեխային ծնած օրէն քանի մի ամիս անցնելէն ետքը ատամները կերելին, ուսկից պարզ կհասկանամք որ երեխայն մօր կամէն զատ կրնայ նաեւ ուրիշ աւելի կարծր կերակրեղէնով սնունդ առնուլ: Ահա այս է մօր լուծէն ազատելու առաջին յաղթութիւնը եւ ապագային ալ ինքնակամ լինելուն առաջին քայլը: Ասկէց վերջը երեխայն կսկսի յափսիթերս երթալ, չորս ոտքի քալել (*ходить на четвереньках*). — այս երկրորդ եւ աւելի ֆիշդ քայլն է նորա ազատութեանը: Վերջապէս կուգայ երեխայի կենաց երրորդ նշանաւոր ժամանակը. կսկսի երեխայն խօսիլ եւ հասկանալ: Հասկացողութիւնը քանի կերթայ կզարգանայ. երեխայն կամաց կամաց մարդ կդառնայ. հետեւողութեան ցանկութիւնը սաստկապէս կզարթի նորա մէջ: Չորս տարեկան եղած ատեն երեխային մէջ ինքնագիտութիւնը երեւան կելլէ. առաջները իրեն վրայ խօսած ատեն անունը կուտար, բայց այժմ *ես* կասէ. կսկսի բարին չարէն բաժնելու. հետաքրքրութիւնը այն աստիճանի կսաստկանայ որ անդադար հարցմունք կանէ թէ՛ այս ի՞նչ բան է, այն ի՞նչ է. եւ այլն: Մայրը կրթած կլինի տղոյն մէջ նոր ծագած հետաքրքրութիւնը. թէ որ որդւոյն եւ կամ աղջկան հարցմանցը դէմ խելացի եւ փորձոյ վրայ հիմնուած պատասխաններ տայ, եւ կամ թէ աշխատի առ հասարակ երախային այդ հետաքրքրութիւնը խելացի եւ հմուտ կերպով բաւականացնել: Յիշողութիւնը քանի կեր-

1906

Թայ կհաստատուի, երեւակայութիւնը կգործանայ. բարոյական զգացմունքն ալ ըստ բաւականին կծագի: Եօթը տարեկան ատենը կաթնատամուկնքը կընկնին ու նոցա տեղ ամուր ատամներ կըռուսին. մարմինը աւելի ոյժ առած կլինի եւ այն ատեն տղայութեան երկրորդ կէտը կսկսի — ժամանակ ուսման: Ասկէց հեռուները չեմ երթար, որովհետեւ այստեղ գրեթէ կվերջանայ մօր գործը եւ կսկսի ուսուցչի պարտքը:

«Ե՞րբ ուրեմն զարգացումը վեր աստիճանի, կամ լաւ ասեմ, վերջին կէտին կհասնի, հարցուց Պ. Խասմերեանը: — Մարդու բոլոր կեանքը զարգացումն է, պատասխանեց Պ. Վարշարունին: Իմաստութիւնը կզարգանայ միայն լաւ անցուցած կենաց վերջի ժամանակները: Ուրիշ խօսքերով ասեմք. մարդու բոլոր կեանքը, այսինքն օրօրոցէն սկսեալ մինչեւ նորա գերեզման մտնելը կըթուլանայ: Մնողը կը կրթեն իւրեանց զաւակները, եւ տղայք ալ անզգալի կերպիւ կօգնեն ծնողացը կատարելութեան հասնելու նպատակին մէջ: Կարելի է որ իմ բոլոր ասածներս ձեզի անհասկանալի լինի, բայց կուգայ ժամանակ, երբ դուք ձեր զաւակները կրթելով կիմանաք որ ձեր մտաց զարգացումն ալ հետզհետէ կառաջանայ»:

Պ. ՏԵՐՈՒՆԵԱՆ ԲԺՇԿԻ ՅՕԳՈՒՄՅԸ .

ՄԱՐՄՆԱԻՈՐ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ .

Շարքաները արագ կանցնէին, բայց մեր Աննա տիկինը տունէն դուրս չէր ելած. նա շատ ուրախ էր որ իւր միայնակութեան ժամանակ կարող է ապագայն մտածելու: Եթէ քանի մի արձակ ժամեր գտնելու եւս լինէր, այն ալ Պ. Տէրունեանի հետ կանցունէր: Պ. Տէրունեանը իւր խոստմանը համեմատ օր մը, երբ Աննա տիկնոջ այցելութեան կերթայ, տետրակ մի կընծայէ նորա երախայից սկզբնական մարմնաւոր կրթութեան վրայ, այսու վերնագրով « Յղի կանանց խրատներ »:

— Ե՞րբ պէտք է սկսել երեխայի կրթութիւնը: Արդեօք այն ժամանակ երբ նորա տարին լրանայ եւ սկսի բան մը հասկանալ՝ թէ մօրը արգանդէն դուրս գալուց յետոյ:

— Ոչ, եղբարք, ոչ. մայրական կրթութիւնը երեխայի ծննդէնէ շատ առաջ պիտի սկսուի:

Այս տողերը կարդալով, նագելի Աննա, պիտի ծիծաղիք եւ յիմարութեան տեղ պիտի դնէք ասածս մտածելով թէ՛ կարելի՞ է արդեօք լոյս չընծայած երեխայն կրթել. բայց համբերութիւն, յարգելի Աննա, կուգայ ժամանակ որ ես կաշխատիմ խօսքիս Յշմարտութիւնը ապացուցանել: Օրինակի համար երբ պարտիզպանը կամենայ մէկ գեղեցիկ ծաղիկ բուսուցանել, ասէք խնդրեմ, ի՞նչ պիտի անէ, որ իւր նպատակին կատարելապէս հասնի. յայտնի բան է որ իւր բոլոր ուշադրութիւնը այն ծաղկի սերմի վրայ պիտի դարձունէ: Ամենքն ալ գիտեն որ բարեբեր եւ անբարեբեր երկիրը մէկ բան չէ: Ասկէց զատ մի եւ նոյն պարտիզպանը կդիտէ ամեն մէկ նոր երեւոյթները, որպէս զի իմանայ թէ այդ երեւոյթները նոյն իսկ հողին մէջ առաջ եկեր են թէ ծաղկի հողէն բարձրանալէն վերջը նորա պատած բնութեան մէջ. այն երեւոյթները, կասեմ, կդիտէ, որ ապագային խոր ազդեցութիւն կընան ունենալ բոյսերուն վրայ: Մէկ խօսքով պարտիզպանին անխոնջ աշխատանքէն եւ ուշադրութենէն ոչ օգտակար երեւոյթները կընան փախչիլ եւ ոչ վնասակարները: Մեծ նշանակութիւն ունի բոյսերուն համար այդ տեսակ նայելը, որովհետեւ անկէց կախեալ է ծաղկի աճումը: Կարելի չէ՞ արդեօք բոլոր ասածներս անոր վրայ յարմարցնել, որ կպատրաստուի մայր լինելոյ: Միթէ այն մօրը սուրբ պարտքը չէ՞ իւր բոլոր մտածողութիւնը ամփոփել արգանդի մէջ ունեցած երեխայի վրայ, որ նորա զարգացումը ո՛ր եւ իցէ արգելանաց չհանդիպի ու ժամանակին դուրս գայ առողջ, զօրեղ եւ ֆիզիկօ-բանաւոր մարդ մը: Գիտցած ըլլաք, Աննա խաթուն, որ մօր անզգոյշ շարժումներն անգամ երբեմն վնասակար ազդեցութիւն կունենայ այն էակի վրայ, որ պէտք է աշխարհի գայ: Բժշկականութեան տարեգրոյն (летопись) մէջ կան այնպիսի սարսափելի ու վնասակար հետեւանքներ, որ մօր մը իւր դրութեանը վերայ զգուշութիւն կամ ուշադրութիւն չարածէն առաջ եկած են: Տկար եւ հիւանդ ծնած սերնդոց պատճառը եմէ բոլորովին չասեմք, գէթ ըստ մեծի մասին մօր մը յղութեան ատեն ինքզինքը չպահպանածէն է: Ես արդէն վերը ասի թէ ամեն մէկ անզգոյշ շարժումը շատ անգամ կործանիչ ազդեցութիւն ունի երեխայի արգանդի մէջ կազմուելու ու մեծանալու ուժոյն վրայ: Արկէց զատ

վնասակար ազդեցութիւն ունի երեխային վրայ նաեւ մօր ո՛ր եւ իցէ սաստիկ զգացմունքը. օրինակի համար՝ վախը, ուրախութիւնը, որ եւ իցէ գործով անմտաբար յափշտակուիլը: Իսկ ասոնց հակառակ, այսինքն, ինքզինքը ուրախ ու զուարթ բռնելը, ախորժելի եւ առողջութեան համար անվնասակար զուարթութիւնները, չափաւոր բայց յարաւեւ գործունէութիւնը, մաքուր օդ ծծելու համար հանապազօրեայ ճեմելը շատ լաւ ազդեցութիւն ունին կնոջ յղութենէն լուծուելու ժամանակ ի լոյս ընծայող երեխային առողջ, ամուր ու զօրեղ լինելոյն վրայ: Այստեղ կրնամք օրինակ բերել հարուստ իշխանուհիները որ յղութիւնը իրենց համար մեծ դժբաղդութեան տեղ դրել են, որովհետեւ անոր պատճառաւ շատ անգամ գիշերները պարահանդէսներու մէջ անցունելու զուարթութենէն կզրկուին: Առկէց գտտ նոքա այդ յղութիւնը հիւանդութեան տեղ դրել են. ուստի ոմանք ի նոցանէ ինը ամսուան միջոցը գրեթէ անկողնոյն մէջ կանցունեն, մինչդեռ երկրորդ կարգի կանայք այդ դրութեան մէջ եղած ատեննին կշարունակեն իւրեանց տնական պարապմունքը. իւրեանց սովորական կեանքը չեն փոխեր. ամեն օր շրջելու կելլեն մաքուր օդ ծծելու համար: Ուստի զարմանալի չէ որ առաջինները մեծաւ դժուարութեամբ եւ տանջանօք ի լոյս կբերեն տկար էակներ. իսկ երկրորդները յղութենէն հետո կլուծուին առողջ եւ զօրեղ մարդոց կեանք տալով:

Այն կինը, որ սովորեւ ե չափաւոր ու գործունէայ կեանք վարելոյ, շատ լաւ կանէ երե այդ իւր սովորակն կեանքը շարունակի եւ յորտեան ասեն:

Մայր լինելոյ սպասողը պէտք է որ եւ ազատ հագուստ հագնի. որ եւ իցէ հանդերձք, որով կանայք սովորութիւն արել են իրենց կուրծքն ու մէջքը սեղմել, յղութեան ատեն շատ վնասակար հետեւանքներու պատճառ կլինին, որովհետեւ այդ տեսակ հագուստը ուղղակի կհակառակի բնութեան զարգացմանը: Նոյնպէս յղի կնոջ հոգեւոյ հանգստութիւնը կամ անհանգստութիւնը եւ կամ նորա մէջ եղած տաքութեան աստիճանը մեծ ազդեցութիւն ունի ապագայ սերունդի վերայ: Մեղամաղձոտ բնաւորութիւն ունեցող կանայք, որոց խելքն ու միտքը իրենց վրայ ամփոփուած են, տկար զաւակաց տէր կլինին. ընդհակառակն բազմաբիւն կանայք—զօրեղ եւ խելացի տղայք կծնանին: Առկէց պարզապէս այս կհետեւի թէ յղի կանայք պէտք է որ իրենք իրենց հանգիստ եւ ուրախ բռնեն:

Յիրաւի, ընտանեկան պիտոյքը ո՛ր եւ իցէ զրկողութիւնը, ապրուստի կողմանէ պակասութիւնք թէեւ իրենց անելիքը կանեն, բայց մի եւ նոյն ժամանակ, ինձ այնպէս կթուի, որ այդ դրութեան մէջ եւս մայրը կրնայ, որչափ որ կարելի է, ինքզինքը ուրախ ու զուարթ պահել, եթէ մտածելու լինի այն ուրախութեանց վրայ, որ ժամանակով պիտի պարգեւեն իրեն որդին եւ կամ աղջիկը՝ իւրեանց բազմակողմանի զօրգացմամբ: Յղի կնոջ համար ամեն բանէն գլխաւորն է ինքզինքը ո՛ր եւ իցէ դատարկ նախապաշարմունքներէ վեր դասելը. կամի՞մ ասել թէ զգուշանալ, բանի տեղ չընել, արհամարել, որովհետեւ այդ կարծիքները տեղիք ունեցեր են մեր հասարակութեանը, մանաւանդ կանանց մէջ եւ շատ անգամ մօր եւ տղոյն համար մեծ անբաղդութեանց պատճառ եղած են: Օրինակի համար այդ տեսակ կարծիքներէն մէկը ղնեմք այստեղ. թէ մայր լինելոյ պատրաստուողը անպատճառ պէտք է որ իւր ցանկութիւնը կատարէ, եթէ ախորժակը այս ինչ կամ այն ինչ կերակրելենի վրայ բացուեր է. եթէ ոչ (կասէ նոյն կարծիքը) երեխայն անպատճառ կվնասուի: Այդ կարծեացը դէմ բոլորովին հակառակն ասեմ թէ՛ յղութեան ատեն ինքզինքը պահել զսպել կրցող կինը թէ իրեն եւ թէ երեխային համար լաւ հետեւանքներ առաջ կբերէ: Այս ճշմարիտ է որ յղի կինը կրնայ հիւանդանալ եթէ չափազանց իւր աւելորդ ցանկութեանց հետեւի:

Նոյնպէս վնասակար ներգործութիւն ունի կանանց կազմուածքին վերայ եւ այն հանգամանքը, որ առանց հարկաւորութեան յղութեան ատեն արիւն առնել կուտան: Կիտեմ, որ ամենքն ալ կհամաձայնին ասոր թէ՛ երբ կինը առողջ է, ի՛նչ հարկաւորութիւն ունի արիւն առնելու. իսկ եթէ հիւանդ է, պէտք է որ բժշկի օգնութեանը դիմէ, որ իւր փերձառութեամբը կրնայ աւելի խելացի, առողջ դատողութեանց վրայ հիմնուած խորհուրդներ տալ:

Վերջապէս անհիմն վախի մի՛ տաք ձեզի երբ մտածելու լինիք թէ որ եւ իցէ տգեղ մարդոյ եւ կամ ախարկու կենդանւոյ մի կերպարանքը կրնայ գէշ ներգործութիւն ունենալ այն տղուն վրայ, որ մայրը իւր արգանդի մէջ պահեր է, եւ կամ կարծել է թէ ի լոյս ընծայելու երեխայն ալ այնպէս տգեղ պիտի լինի: Այդ տեսակ անհիմն կարծիքները շատ երեւելի բժիշկներէ հերքուած են, որոց մէջէն մէկը այս հետեւեալ անցքը կալածէ, որ մեր խնդիրքի հետ ուղղակի յարաբերութիւն ունի: «Կին մը,

կասէ երեւելի բժիշկներէն մէկը, որ կգարշէր եւ սարսափելի վախ ունէր կապիկներէ, որ մը յոյ եղած ատեն մէկ ընտանեաց այցելութեան գնաց, ուր կապիկ մը կար: Հիւրը բազմարանի վրայ նստած չնստած՝ այդ կենդանին զոր մինչեւ ցայդ վայրկեան տան մէջ գտնուողներէն ոչ ոք տեսել էր, յանկարծ հիւրոյ ուսին վրայ կցատքի: Կինը վախէն սիրտը կանցնի կիյնի: Այդ անցքը սաստիկ գէշ ներգործութիւն կանէ վրան, այնպէս որ բոլոր յղութեան միջոցին կհալածէ խելճ կնոջ այն միտքը, թէ անպատճառ կապիկ եւ կամ կապկանման պիտի լինի ծնանելոյ երեխայն: Ծննդեան ժամանակը եկաւ: Այդ կնոջ անասելի սրտի անհանգստութիւնը, ֆիզիկական փանջանաց հետ միացած, այն աստիճանի վախցուց եւ ուժէ ձգեց զնա, որ ծնանելոյ միջոցը կիսամեռ պառկած էր: Ի՛նչ մեծ ուրախութիւն զգաց կինը, երբ իրեն թէ աշխարհի եկած երեխայն ամուր եւ առողջ է, եւ թէ առաջնոյն ետեւէն մէկ ուրիշ մըն ալ պիտի ընծայուի: Կերելի որ միւսը կապիկ պիտի լինի, մտածեց մայրը: Վերջապէս աշխարհի եկաւ երկրորդ տղայն ալ, որ ոչ մէկ բանով առաջինէն վար չէր»: Քաղաքական ժամանակագրութիւնը, կաւեցունէ այս դիպուածոյն պատմիչը, յիշատակեր էր իւր թերթերուն մէջ այն, թէ քաղաքի կանանց հասարակութիւնը, երբէք ասած չէ, որ վերոյիշեալ տղայք մեծնալներէն ետքը, կերպով մը կապիկ նմանութիւն ունենանաւ:

Շարունակեմք մեր խօսակցութեան նիւթը: Սկսեմք ակելի հետաքրքիր խնդրանաց վրայ:

Գնեմք թէ ծնած երեխայն ոչ թէ միայն ներքին բնաւորութեամբ, այլ եւ արտաքին կազմութեամբ ու ձեւերով մօր նմանի: Արդեօք այդ պատահմունք է միայն:—Անվճիռ թողումք այն տեղերը, ուր որ մօրը կամքն այդ նմանութեան մէջ ունի ոյժ եւ նշանակութիւն. բայց լուրութեամբ չեմք կրնար անցնել՝ թէ ոչ միայն մայր լինելոյ սպասողին ոգւոյ ուղղութիւնը, այլ եւ առարկաները, որով կպարապի մայրը, երեխային մտաւորական եւ բարոյական հակմանը վրայ մեծ ներգործութիւն ունին: Ես այն կարծեաց տէրն եմ՝ թէ կռուասէր եւ երբէք մէկ բանէ գոհ չեղող կինը, տխուր տրտում բնաւորութեամբ տղայ կծնանի. կհաւատամ, որ կին մը ինքզինքն որ եւ իցէ զուարճութեանց հետեւող լինի, իւր որդւոյն մէջ թեթեւամտութեան սերմը կսերմանէ. բայց բարի եւ ամենայն ժամանակ ինքիրմէն գոհ եղող կինը անտարակոյս կրնայ

հաւաստի լինել թէ աշխարհի պիտի ընծայէ ուրախ բնաւորութեամբ տղայ մի: Մէկ խօսքով, ըստ իմ կարծեացս, կնոջ հոգեւոր բնաւորութիւնը քիչ շատ ունի ազդեցութիւն տղուն մեծ կամ փոքր զարգացման, բարի կամ չար հակմանը վրայ:

Այս յօդուածը վերջացնեմք Գուֆելանդ երեւելի բժշկի քանի մի խօսքերովը.

«Կաղաչեմ ձեզ, կասէ Գուֆելանդը, կաղաչեմ ձեզ, մայրեր, մէկդի դէք ձեր չար սովորութիւններն ու կրքերը, որչափ կարելի է հանգիստ բռնեցէք ձեր սիրտը, ձեր միտքը դարձուցէք դէպ ի երկինքը, յաւիտենականութիւնը: Աղոր փոխարէն նախախնամութիւնը այնպիսի յատկութիւններով կզարգարէ ձեր զաւակները, որ այս աշխարհիս երեսը երջանիկ կեանք կունենան»:

Երեւելի բժշկին խօսքերը զարմացուցին Աննա տիկնոջ: Բժշկին նամակը կարդալէն յետոյ երկար ատեն նստած մնաց Աննա տիկինը, եւ գլուխը կախ կմտածէր իւր ապագայ նշանակութեան վրայ:

ՁԱննան այդ դրութեան մէջ գտաւ այրը: Նա ցրուեց կնոջ պատած խորին մտածողութիւնը, առաջարկելով երթալ փոքր ինչ զբօսնուլ քաղաքի պարտիզումը: Ձեռքը կնոջ երկնցնելով այրը ճկուեցաւ ու շշնջամբ ասաց. «ճանապարհին կխօսիմք մեր տղոյն վերայ»:

ԿԵՆԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ՇԱՐԱԹՆԵՐԸ.

(Բժշկի երկրորդ յօդուածը.)

Այս յօդուածին մէջ, կգրէ բժիշկը, ակելի նշանաւոր խնդրանաց վրայ պիտի խօսեմք: Առանց շտապելու կարդացէք, Աննա տիկին, եւ իմ խօսքերուս վրայ ուշադրութիւն դարձուցէք խորին բնութեան ու դատողութեան տակ ձգելով զանոնք:

«Երեխայն դեռ աշխարհի չեկած հանգիստ կերպիւ կմեծնայ մօրը արգանդի մէջ, ուր ո՛ր եւ իցէ վնասակար ներգործութենէ պահպանուած է: Աշխարհի գալէն ետքը երեխայի դրութիւնը ըստ բաւականին կփոխուի: Լոյս տեսած վայրկեանէն ի վեր երեխայն արտաքին ազդեցութեանց տակ կընկնի, որ երկպատիկ զօրաւոր ներգործութիւն կունենան վրան, որովհետեւ նոր էակ մըն է: Մինչեւ ցայժմ միակերպ տաք հիւծոյ մէջ կապրէր այդ փոքրիկ էակը,

բայց այժմ նորա տաք բնակարանը յանկարծ՝ կփոխուի եւ պաղ ու ցուրտ մթնոլորտի մէջ կհաստատուի: Այդ օդը ոչ թէ նորա մերկ գլխոյն միայն կմերձենայ, այլ եւ բերնէն թոքոյ մէջ կմանէ: Կսկսի շնչառութիւնն ու շարժումն արեան: Լոյսը իւր փայլուն ճառագայթներովը երեխայի աչքերուն վրայ կներգործէ, իսկ ձայնը—փափուկ ականջին վրայ: Ուրեմն զարմանալի չէ, որ երեխայն աշխարհ եկածովը մեքենաբար աղիողորմ ձայներ հանէ: Ասկէց պարզապէս այս առաջ կուգայ, թէ որ բոլոր վերը յիշածներս միտքերս բերելու լինիմք, պէտք է ջանանք այդ տեսակ դրութենէն դէպ ի միւսը դառնալէն յետոյ պատահած նոր երեւոյթներն որչափ որ կարելի է անզգալի անելու երեխային համար, որ առջի բերան իրեն հետ վարուելուն մեծ զգուշութիւն կպահանջէ: Եթէ չափահաս մարդը մէկ տեղէ միւսը փոխադրուի, չկրնար մէկէն կլիմայի զօրութեանը դիմանալու, եւ միայն քանի տարիներ անցնելէն վերջը կսովորի այդ նոր կլիմային, ուրեմն ի՞նչ մեծ ներգործութիւն պիտի անէ այդ երեւոյթն երեխայի վրան, որոյ ճկուն ու զգայուն մարմինը աւելի կարօտութիւն ունի կլիմայի յարմարցնելու. այդ յարմարցնելն ալ պէտք է որ նոյնպէս զգուշութեամբ կատարուի: Շնչառութեան ամեն մէկ կէտին թոքերը նոր օդ կը ծծեն: Թոքերու մէջ մտած օդոյն մէկ մասը արեան մէջ կը մտնի ու անոր հետ խառնուելով կեանք կպարզեւէ երեխային»:

«Առկէց կարելի է հետեւցընել թէ օդը ի՞նչ մեծ նշանակութիւն ունի մարդուս կազմութեան վրայ: Եթէ օդը մաքուր լինի, տղոյն արիւնն ալ մաքուր եւ առողջ կլինի, իսկ եթէ օդը վնասակար հիւթերով ապականուած է, այն ատեն տղուն շնչառութիւնը կծանրանայ եւ շնչառութեանը հետ քիչ շատ բոլոր կենսական շարժումը կխախտուի: Անոր համար մեծ ու բարձր սենեկի մէջ աշխարհ գալը, եւ այնտեղ անցունել առջի օրերը, շատերուն կարծածէն օգտակար է: Յայտնի բան է որ ամեն մայր կարող չէ այդպէս սենեակներ ունենալ, բայց գոնէ պէտք է գիտնայ ադոր օգուտը, եւ մի եւ նոյն ժամանակ անոր հետեւի, որ այդ հանգամանաց ատեն որչափ կարելի է իրեն լաւ պահէ, որովհետեւ մեր ձեռքն է պահպանել զմեզ այն ամենայն բանէն ինչ որ կապականէ օդը: Բայց դժբաղդաբար՝ ծնանողի սենեակը շատ անգամ բոլորովին հակառակը կտեսնեմք, միշտ թաց ճերմակեղէնի վնասակար հոտերն այն աստիճանի օդը կապականեն, որ ծնանողի սենեակը առաջին

անգամ մտնող մարդը հագիւ հագ սիրտը անցնելէն կազատի: Եւ այն տղայն որ գիշեր ցերեկ կծծէ այդ ապականեալ օդը տարիներ անցնելէն վերջը կիմանայ սենեակի վրայ (որոյ մէջ աշխարհ եկեր է) ուշ չըարձուցածներուն սարսափելի հետեւանքներն ու մեծաւ դժուարութեամբ եւ միանգամայն անձին վնասակար զոհերով կրնայ ինքզինքը մահէ ազատելու: Ասոնց վրայ հիմնուելով՝ թաց խանձարուրք եւ ուրիշ վնասակար առարկայք շուտով դուրս հանելու է սենեկից: Ծծմբեայ լուցկիքը, որ տան կահ կարասեաց մէջ բաւական մեծ նշանակութիւն ունին, իսկոյն պէտք է որ ծնանողի եւ երեխայի սենեկից վերցուի. նոյնպէս եւ տաք կրակ դարձած ածուխը: Տան մէջ չորնալու համար կախած երեխային խանձարուրներէն առաջ եկած վնասներուն գլխաւորապէս պատճառը աղախիններն են, որ հեռուները չերթալու համար այդ լաթերը շորերը երեխայի սենեակը կըկախեն, եւ իրենց արգարացընելու համար այս կասեն՝ թէ երեխայն անդադար կմիզէ:

«Մայրը եւ երեխայն պէտք է վնասակար հովէ պահպանել. բայց մի եւ նոյն ժամանակ կարճ միջոցուան համար հարկաւոր է դուռերն ու պատուհանները բանալու (*), որովհետեւ մաքուր օդը թէ մեծի եւ թէ փոքր տղոց համար ամենահարկաւոր բան մըն է. մաքուր օդը արիւննիս կմաքրէ եւ մաքուր արիւնն ալ մարդուս առողջութեանը գլխաւոր նիւթն է: Ծնանողի սենեկի օդը պէտք է չափաւոր տաք լինի:

«Կեանք ստացած ժամէն ի վեր տաքութիւնը տղուն համար ամենահարկաւոր բան մի է: Այն տղոց համար, որ դեռ նոր կսկսին քայլելու, չափաւոր ցուրտը առողջարար է. բայց նորածին մանկտոյն համար պէտք է բաւական տաքութիւն: Շատ վնասակար է այն երեխային, որ չափաւոր տաքութեան սովորելէն ետքը աշխարհ եկած չեկած պաղ օդի բռնուի: Սենեակի մէջ տաքութիւնը պէտք է 15-էն մինչեւ 17-ը աստիճան լինի: Տան մէջ եղողներէն ամենքը պիտի աշխատին, որ չըլլայ թէ վնասակար քամիի հանեն երեխայն: Ամեն մայր պարտական է այս լաւ միտքը պահելու թէ տղուն վերջերը վնաս չըտուած բաները կրնան նորա աշխարհ եկած առաջի օրերը շատ վնասել:

(*) Աւելի լաւ կլինի պատուհաններու մէջ օդափոխներ շինել տալ, որ ժամանակին կարելի լինին տան օդը մաքրելու. համար բանալ եւ կամ փակել:

«Նախ եւ առաջ ծնած տղուն պէտք է լաւ լուանալ, որ մարմինը մաքրուի զանազան հիւժերից: Այդ լուացումը տաք ջրով պիտի լինի եւ միանգամայն մեծ զգուշութիւն բանեցնելով: Այդ միջոցին տղուն բոլոր մարմինը իւր քսելը գէշ չէ. իսկ գինիով լուանալը վնասակար է: Լուացած տղոյն պէտք է չոր, տաքցուցած ու կակուղ սերմակեղէններ հագցունել: Պորտը կկապեն եւ բարակ կտաւով կփածեն: Վերջապէս երեխային կուրծքն ու փորը պէտք է բանած առածգական խանձարուրով փածութել, որոյ լայնութիւնը $\frac{1}{2}$ -էն մինչեւ $\frac{3}{4}$ ոտնաչափ պիտի լինի. ձեռքերը ազատ կմնան: Խանձարուրի վրայ շատ լաւ կլինի եմէ կտաւէ փածոց մը անցունելու լինին եւ այդ փածոցի վրայէն բանած գրպուն: Բուրդէ գրպունը այն ժամանակ հարկաւոր է գործածել, երբ երեխայն շատ տկար ծնանի: Ուքերը պէտք է կակուղ խանձարուրով փածութելու: Երեխայի համար առ հասարակ վնասակար է նեղ սեղմող զգեստը, որովհետեւ աշխարհի եկածովը ազատ շարժումը ունենալու հարկաւորութիւնը կզգայ, որ անի մեծնայ: Ուշադրութիւն անելու է, որ ամեն անգամ երեխայի փորը լուծուելէն վերջը սերմակեղէնները փոխուի եւ զանոնք ալ ամենայն ժամանակ չոր ու մաքուր պահուի:»

«Չկամիմք նաեւ ասպացուցանել այն հանգամանքը, որ ամեն առողջ մայր պարտական է իւր զաւակը իրեն կաթովը սնուցանել: Այս միայն ասեմք թէ այն մայրը, որ այդ մեծ խնդիրը ուրիշին ձեռքը կյանձնէ, արժանի չէ մայր կոչուելու: Երեխայ ծնանողը դեռ բոլորովին մայր չասուիր, հապա այն երեխայի սնուցանելն ու կրթելը կանէ իրեն կատարեալ մայր: Միջին կարգի կանանց մէջ այդ բնութեան հակառակ երեւոյթները շատ քիչ կպատահին, քան թէ առաջի կարգի կանանց կենացը մէջ: Գոցա իւրեանց պարտքն կատարելու արգելքը գլխաւորապէս երեսներուն գոյնը եւ կամ մէջքերուն բարակութիւնը կորսնցունելու վախը կլինի: Նեղ դրութեան մէջ եղած ատեն, յայտնի բան է որ մայրը ունի իրաւունք ծիծամայր բռնել իւր երեխային համար. բայց կարելի՞ է արդեօք առողջ երեխայն շփոթով (каша) կերակրել, որ շատ հիւանդութիւններու պատճառ կլինի, եմէ գերեզման չըմտցունէ:»

«Երրորդ յօդուածիս մէջ այդ բանին վրայ ընդարձակ կխօսիմք:

«Վիճակագրութեան մէջէն կերելայ որ ստորին կարգի հասարակութեան տղոցմէ, որ ծիծով մեծցած չեն, երրորդ մասը ողջ չմնար դեռ մէկ տարեկան հասակին մէջ, այսինքն 30 տղայէն 20-ը հազիւ ողջ կմնայ, 60-էն — 40-ը, 90-էն—60-ը . . . : Անկարելի է համոզուիլ, որ այդ տեսակ մահերուն պատճառը բնութեան պահանջմունքը լինի, ինչպէս որ ոմանք կասեն: Այդ տեսակ յիմար դատողութեան դէմ հակառակիլ հարկ չէ:

«Բայց մի եւ նոյն ժամանակ այս ալ չմոռանամք, որ մօր առողջութեանը համար աւելի օգտակար է եմէ զաւակներն ինքը սնուցանէ, որովհետեւ երեխային աշխարհի գալէն ետքը, մայրը աւելի արիւնոտ կլինի, եւ այդ արիւնն ալ գլխաւորապէս այն տեղ կժողովի, ուր երեխային համար կաթ կպատրաստուի: Արիւնի շատութեան արագ ընթացքը շատ անգամ աւելի վտանգաւոր է մօր համար:

«Կդարձնեմ մարց ուշադրութիւնը նաեւ այն հանգամանքին վրայ, որ մայրը, քանի որ իւր երեխայն ինքը կսնուցանէ, շուտով յղանալ չկրնար. ուսկից այս կհետեւի թէ ընտանիք կազմող անձանց թիւը մէկէն չջատնար. ուստի տղոց վրայ հոգացողութիւնն ալ շատ ծանր չլինիր, վասն որոյ մայրը կրնայ իւր ուշադրութիւնն աւելի ընծայուած տղուն վրայ դարձնել:

«Մայր մի յետ ծննդեան պէտք է որ քանի մի ժամ հանգստանայ եւ նայելով նորածնի աղաղակին, ամենեւին չպիտի կերակրէ զնա. միայն կարող է տալ շաքարի ջուր եւ ոչ թէ լուծողական դեղեր: Երեխայի հաստատ հիւանդ եղած ժամանակ՝ հարկաւոր է գործածել թէ՛ վերոյիշեալ ճարը եւ թէ՛ ո՛ր եւ իցէ լուծողականներ. իսկ եմէ երեխայն բնաւ հիւանդութիւն չունենայ, շատ վատ բան է ո՛ր եւ իցէ դեղերով նորա ստամոքսը լեցնել: Մանուկը ծնելէն երկու ժամ վերջը մայրը պէտք է որ երեխայն ինքը կերակրէ: Այս միջոցին մօր կաթը մեծ նմանութիւն ունի ընձիւղի ջրոյ (зародышевая вода), որոյ մէջ երեխայն բնակուում էր. այս առաջին կերակուրը շատ կօգնէ ստամոքսի ուղիղ մարսողութեանը եւ երեխայի մարմնոյն մէջէն նախածին ասուած կղկղանքը (первородный кал) դուրս հանելու յատկութիւնն ունի: Ուստի շատ լաւ արած կըլինի այն մայրը, երբ երեխայի ծննդեան առաջին օրը կերակրէ զնա քանի մը անգամ:

«Շատ մայրեր, իւրեանց զաւակաց վրայ մեծ հոգ տանելու մտօք, իւրեանց անկողնոյն վրայ կպառկեցունեն նորածին երեխայն թէեւ մի եւ նոյն ատեն զգուշութիւն կբանեցունեն որ երկար ու խոր քունի չերթայ: Բայց մեք մեր կողմանէ կկարծեմք, որ աւելի լաւ է երեխայի համար, եթէ նա սովորի իւր տաք անկողնոյն մէջ քնանալու: Մագէ անկողինը, կամ պարկ մը ջրի մէջ բուսած խոտերով եւ կամ մաքուր մամուռով լեցուած եւ այլն — երեխայի համար ամենալաւ անկողիններ են. ասոնց հակառակ կակուղ սագի փետուրէ լեցուած անկողինները մեծ վնասակար են, որովհետեւ աւելի կտաքցընեն երեխայն: Չըլլայ թէ երեխայի անկողնոյն մէջ տաքցուցած ո՛ր եւ իցէ հողէ ամաններ կամ ասոնց նման բաներ դրուին, այդ փեսակ հնարքները վնասէն զատ ուրիշ բան առաջ չեն բերեր:

«Մինչեւ ցայժմ օրօրոցի վրայ խօսք մի չասի: Ի՛նչպէս կկարծէք Աննա տիկին, ինչո՞ւ համար է այդ:— Անոր համար որ ես բոլորովին դէմ եմ այդ օրօրոցին: Յիրաւի որ մօր համար աւելի հեշտ է մեքենայաբար օրել կախուած օրօրոցի մէջ երեխայն, քան թէ ձեռքի վրայ բռնել զնա, եւ մանաւանդ այդ օրօրոցը այն ժամանակ աւելի հարկաւոր կլինի երբ երեխայն անհանգստութիւն պատճառէ մօրը: Բայց տղայ մեծցունելու գործոյն մէջ առաջին տեղը կբռնէ երեխայի բարեբաղդութիւնն եւ ոչ թէ մօր հանգստութիւնը: Մայր լինելոյ մեծ երջանկութիւնը վայելելը հեշտ չէ, սիրելի ընթերցող: Վերցուցէք ուրեմն այդ օրօրոցը, որ երեխայն միայն կը ցնորէ. . . : Արդէն յայտնի է շատերուն թէ այն երեխայն, որ օրօրոցի մէջ մեծցել է, այնչափ աշխոյժ, առոյգ չէ, որչափ որ ուրախ ու զուարթ, առողջ եւ աշխոյժ է օրօրոց չտեսնող տղայն:

«Շատ անգամ ինձ պատահել է տեսնել, որ մայրը նորածնունդ երեխայն արեւին կը բռնէ եւ կամ Յրագի կմօտեցունէ, որպէս զի լաւ տեսնէ տղուն աչքի գոյնը եւ կամ վճռէ թէ որուն կնամանի: Շատ կլնդրեմ, Աննա տիկին, այդ բանը դուք ալ չանէք: Նայեցէք որ մուտէն լոյս հանելը երեխային վրայ զգալի ազդեցութիւն չանէ. ուստի շատ լաւ կլինի եթէ երեխայի անկողինը այնպիսի տեղ դնէիք, որ լոյսը աչքերուն վրայ շիտակ չզարնէր: Նմանապէս մեծ զգուշութիւն պէտք է բանեցուի, որ սուր ու թափանցիկ ձայներ երեխային լսողական գործարանին վրայ վնասակար ներգործութիւն չունենան:

Աշխարհի գալէն ետքը երեխայն քանի մը շաբաթ շարունակ կը քնանայ: Թողէք իրեն քուն ըլլալ այնչափ որչափ որ կամենայ, որովհետեւ այդ միջոցին երեխայի համար շատ հարկաւոր են հանգստութիւն եւ լուութիւն:

Նորածին երեխայն այն աստիճանի տկար է մարմնով, որ ոչ նստել կրնայ եւ ոչ գլուխը շիտակ բռնել, որովհետեւ գլուխը կազմուածքին եւ իրեն ունեցած ուժոյն նայելով՝ աւելի ծանր է: Ուստի ո՛ր եւ իցէ անտեղի ու բռնի շարժումները թէ՛ կունակի ու մէջքի ոսկորի ծաւոյն պատճառ կլինի եւ թէ ներքին գլխաւոր անդամոց զարգացմանը արգելք: Ասկէց պարզապէս այս կրհետելի, որ աւելի լաւ է երեխայն պառկած դրութեամբ ձեռքի վրայ բռնել: Բայց, Տէր Աստուած, ո՛րքան մայրեր տեսեր եմ որ բոլորովին ասած կանոններու հակառակ գործ տեսնելով՝ իւրեանց երեխաները ձեռքերուն վրայ բռնած ատեսին, ուշադրութիւն անգամ չեն դարձընէր տղուն գլխոյն վրայ, որ ծանրութենէն մէկ կողմէն միւսը կը ծռի: Զգուշութեամբ փորձեցէք ու տեսէք թէ կրնա՞յ արդեօք նստել ձեր երեխայն: Թուշուններէն օրինակ առէք ու տեսէք թէ ի՛նչ զգուշութեամբ ու հետզհետէ կսովորեցունեն նոքա իւրեանց ձագերը թռչելու: Դուք ալ մայրեր, այդպէս սովորեցուցէք ձեր տղայքը: Սովորեցուցէք նոցա նստել, կանգնել, քայլել, բայց այդ մէկէն մի՛ կատարէք, այլ երեխային ոսկորներուն ու անդամոց զարգացմանն ու ամրանալոյն նայելով պարտքերնիդ հետզհետէ առաջ տանելու աշխատեցէք:

Մեծ ուշադրութիւն պէտք է դարձընել տղուն լուծմանը վրայ, որ գիտնաս թէ մօր կաթը լաւ կմարսէ՞ երեխայն. բայց այդ ուշադրութիւնը մէկին մէկալին խօսքին նայելով՝ չըլլա՞յ թէ սովորութիւն դարձնէ մայրը առանց հմուտ բժշկի խորհրդոյն ո՛ր եւ իցէ լուծողական դեղեր տալու երեխային, երբ տեսնէ թէ տղայն լաւ չմարսեր իւր կաթը: Տղայք բժշկելու անծինք շատ կը գտնուին, միայն լինին այնպիսի մայրեր, որ ընդունեն այդ տեսակ անանուն սուտ բժշկաց խորհուրդները: Կան այնպիսի մաքրիկ, որ պատրաստ են մինչեւ անգամ երդում անել՝ թէ ստամոքսի թթուութեան դէմ կտոր մը խոզի իւրի վրայ մէկ կաթիլ օղին ամեն բանէն օգտակար է. այդ — իրենց խօսքին նայելով — մի եւ նոյն ժամանակ տղան ստամոքսն եւս կտաքցունէ: Տէր Աստուած, ի՛նչ մեծ վնասներ կը գոյանան այդ տեսակ յիմարութիւններէ:

«Շատ օգտակար է մայրերուն, որոց տղայքը անհանգիստ են, կասէ պառաւ կնոջ մէկը, որ քանի մը ընտանեաց մէջ երեւելի բժշկի անուն վաստրկել է, քուն անելու դեղեր գործածելը, այսինքն՝ քանի մը կամիլ ափիոն, փտտած մաքի ջուր եւ կամ ասոնց նման բաներ»։ Ահա ասոնք են անհիմն, անխելք խօսքեր, — կներէք, ուրիշ կերպ չեմ կրնար ասել, — շատ անգամ լսողական մեքենայիս վրայ վնասակար ներգործութիւն արել են։ Ընդունեցէք, ընդունեցէք ուրեմն, բարի եւ խելացի մայրեր, ասոնց նման դեղեր. ո՛ր գիտէ՛ կտեսնէք կարելի է, որ մը ձեր տղայք, որ թէ՛ բարոյապէս կորնչելու վրայ կլինին եւ թէ՛ ֆիզիկական կազմուածքները կխախտեն բոլորովին ի վնաս իւրեանց անձանց։

Քուն անելու դեղերն ու ապտակները, որ տղայոց համար առատապէս կը գործածուին, տղայքը բժամիտ դարձնելու շատ լաւ հնարքն է։

«Մէկ կին մարդ մը մեծ ուրախութեան մէջ կիյնար անդադար, երբ կմտածէր թէ իրեն տղայքը գիշերները լաւ քուն կլինին։ Բայց վերջը իմացուեցաւ տղոց բժամտութիւնը, եւ ադոր պատճառը քանի մը տարիէն յայտնի եղաւ։ Երեխաները նայող կինը տղոցը ըմպելիքին մէջ ամեն անգամ քուն լինելու դեղեր կխառնէ եղեր, որպէս զի ինքը հանգիստ քնանայ գիշերները»։

ՄՕՐ ԱՌԱՋԻՆ ՈՒՐԱԽՈՒԹԻՒՆԸ.

Ժամանակը սովորական ընթացքով կանցնէր։ Մայր լինելու ժամը Աննա տիկնոջ համար արդէն հասնելու վրայ էր։ Մինչեւ վերջին օրը Խասմերեան տիկինը տան ամեն գործերը կկատարէր։ Թէեւ ո՛ր եւ իցէ շարժումը նորա համար բաւական դժուար էր, սակայն անդադար նշանակեալ ժամանակին իւր ամուսնոյն հետ կշրջէր մաքուր օդ ծծելու համար, որ հանգիստ ու բարեյաջող ծննդեանը մեծ օգտակար էր։ Վերջապէս հասաւ նշանաւոր վայրկեանը։ Աննա տիկինը առողջութեամբ, բայց տրտում տրտում տարաւ այն սարսափելի ցաւերը, որ կը կրէ կինը ծննդեան ատեն։ Ով որ նայէր այդ միջոցին նորա վրայ, կամայ ակամայ տեսակ մը յարգանք կզգար դէպ ի այդ կինը։ Այո՛, իսկ այդ վայրկեանները կրնան կանանց բնաւորութիւնը փորձել իմանալու ճանապարհը աւելի ճիշդ

ցուցունելու։ Ո՞վ կրնայ Խասմերեան տիկնոջ այն ուրախութիւնը նկարագրել, այն երկնային ուրախութիւնը, երբ նա առաջին անգամ լսեց իւր երեխային ձայնը, իւր առաջին երեխային. այդ տեսակ ուրախութիւնները բացատրելու համար խօսքեր չկան։ Նայեցէք ի՛նչպէս քաղցր, ի՛նչպէս լաւ քուն եղաւ Աննա տիկինը ծննդենէ ետքը, ի՛նչ խոր եւ առողջ քուն։ Արթըննալէն ետքը նոր ուրախութիւն, նոր բերկրանք կսպասէ Աննա տիկնոջ։ Ամուսինը տաք ու ազատ հագուած առջինեկը նորա ծունկին վրայ դրաւ։ Մոռացաւ իսկոյն Աննա տիկինն իւր քաշած ցաւերը, ամեն նեղութիւնները, ամեն բան մէկէն մոռցուեցան, անհետացան։ Աննա տիկնոջ միտքը միայն այն էր, որ այսուհետեւ մայր է, ու ծունկին վրայինը իւր որդին է, իւր կտորը, իւր արիւնը։

Եղբարք, գովեմք զԱստուած այդպիսի ուրախալիք վայրկեաններու համար. փառաւորեմք զնա մեր մարց, կանանց եւ քոյրերու տեղ։

Ծննդեան դժուար ժամանակը երբ անցաւ, Աննա տիկինը Աստուծոյ ջերմեանդ աղօթք արաւ իրեն այդ երջանկութիւնը պարգեւածին համար եւ մտքէն երդուեցաւ լաւ մայր լինելու։ Իւր առողջ եւ լաւ զարգացած որդւոյն վրայ նայելէն չէր կշտանար Աննա տիկինը։ Պ. Խասմերեանը վախնալով՝ որ չըլլայ թէ սաստիկ ուրախութիւնը վնասակար ներգործութիւն ունենայ իւր կնոջ վրայ, առաւ ձեռքէն երեխայն ու դրաւ անկողնոյն վրայ, եւ ինքն ալ սենեկէն դուրս ելաւ արգելելով միանգամայն դահեկին, որ բարեկամ կանանց այցելութիւնը չընդունէ երեխային ծնուած սենեկին մէջ։ Բայց Աննա տիկինը չըկարողացաւ քուն լինելու. նա հրամայեց դահեկին որ որդւոյն իրեն բերէ. առաւ դահեկին ձեռքէն երեխայն, կուրծքին վրայ դրաւ ու երկար ատեն անշարժ պահեց զնա։ . . . Ի՛նչ հրաշք, երեխան այնպէս լաւ ծծեց մօր ստինը որ կարծես թէ առաջուց սովորել էր այդ արհեստը։

«Մի՞թէ կա՞ն աշխարհիս երեսը այնպիսի կանայք, կըմտածէր մատաղահաս մայրը, որ կրնան մերժել այս մաքուր սուրբ զգացմունքը, այս մեծ երջանկութիւնը»։

Խասմերեան տիկինը շատ լաւ գիտէր որ ծննդենէ ետքը քանի մը ժամանակ անկողին իյնալը մօր համար հարկաւոր է. գիտէր նաեւ այն որ այդ դրութեան մէջ գտնուող կանանց համար ո՛ր եւ իցէ անզգոյշ շարժումնք կարող է գէշ հետեւանք ունենալ եւ մեծ հիւանդութեան

պատճառ լինել: Յղուծենէն ազատած առաջի օրերը Աննա տիկինը ինքն եւս գլխաւորապէս կածեղէն կերակուր կգործածէր. անկողնէն չելաւ մինչեւ որ հաստատ չիմացաւ ժամանակը: Շատ լաւ գիտէր որ իւր առողջութենէն կախեալ է նաեւ որդւոյն առողջութիւնը, եւ անոր համար շատ կաշխատէր ո՛ր եւ իցէ անզգուշութենէ հեռի պահել զինքը, որպէս զի աղով չվնասէ իւր առջինեկին:

Սկիզբները կրնար միայն տղուն նայող կնոջ վարձունքը դիտել նայել, բայց ինը օր անցնելէն ետքը սկսեց ինքը հոգալ զիւր փոքրիկ Պետրոսը: Օր մը առաւօտուն մեզ արդէն ծանօթ բժիշկը իւր բարեկամին այցելութեան կուգայ: Այդ միջոցին Աննա տիկինը իւր որդին հագուեցունելու վրայ էր: Տան տիկնոջ երեսին գոյնը դեռ բոլորովին շտկուած չէր, բայց աչքերը ուրախութեամբ կփայլէին: Որդին ծնած օրէն ի վեր կարծես թէ ինքն իւր վրայ աւելի մեծ հաւատարմութիւն ունեցաւ եւ առաջուանէ ալ աւելի ինքնակամ եղաւ:

— Նայեցէք տղուս վրայ Պ. բժիշկ, ասաց տանտիկինը ուրախութեամբ երկնցընելով ձեռքը բարեկամին, տեսէք ի՞նչպէս լաւ կկատարեմ ձեր խրատները, տղաս ազատ հագուած է, վրան ոչ մէկ գնդասեղ չէք գտներ: Ամեն անգամ բարձի վրայ պառկած կքալցունեն եւ անոր համար գլուխը մէկ կողմէն մէկալը չըճկուիր: Բայց այս ալ գիտնալու է Պ. բժիշկ որ որդիս բաւական մեծ է արդէն, շուտով երեք շաբաթ կլինի աշխարհ եկածը, գիտեմ որ ձեր խորհուրդներուն այսուհետեւ ալ հարկաւորութիւն ունիմ: Կերակրածս շատ լաւ ու յաջողակ կշարունակուի, բայց այս ասէք խնդրեմ, ի՞նչ պէտք է անել ինձ, որ Պետրոսս միշտ կուշտ լինի: Հարկաւոր է արդեօք մի եւ նոյն ժամանակ ուրիշ ո՛ր եւ իցէ կերակրեղէնով սնուցանել:

— Դորա պատասխանը, ասաց բժիշկը, արդէն պատրաստ է. «հիա՛ կարդացէք յօդուածիս շարունակութիւնը»: Այս ասելով՝ փոքրիկ տետրակ մը տուաւ նորա տիկնոջ ձեռքն ու նորածին տղան համբուրեց ու սենեկէն դուրս ելաւ:

ՄԱՅՐ ԱՏՆՏՈՒ.

(Բժշկի յօդուածին շարունակութիւնը.)

Ամենէն մեծ բարիքը զոր Աստուած մարդուս պարգեւեր է, անտարակոյս մարդուս առողջութիւնն է: Աշխարհիս բոլոր հարստութիւնը ոչինչ է այդ բարեացը առաջել: Առանց ոսկուոյ եւ արծաթի կարելի է երջանիկ լինել, բայց առանց առողջութեան—անկարելի: Ի՛նչ չէր տար մարդս, զոր օրինակ առողջ ստամոքս ունենալու համար: Ուրեմն մի՛ մոռանաք, մայրեր, որ առաջի բարիքը զոր դուք ալ կըրնաք ձեր զաւակաց տալ — առողջութիւնն է: Առողջութիւնն է գլխաւորապէս հիմն ուրիշ ո՛ր եւ իցէ բարեաց: Հաւատացէ՛ք ինձ որ զաւակաց առողջութիւնը ձեր ձեռքն է, որովհետեւ տղայք իւրեանց մանկութիւնը մօր գիրկը, աչքին դիմացը կանցունեն, նորա առջեւը կմեծնան. իսկ Ֆիզիկական ուժոյ զարգացումը տղոց մէջ նոր ծնած ժամանակէն կսկսի հաստատուիլ:

Ամենէն լաւ ուտելիքը անտարակոյս մօր կաթն է: Եթէ մայրը չկրնայ եւ կամ չկամի ինքն սննդել, պարտական է ծիծմայր մը բռնել. իսկ եթէ այդ ալ չկարողանայ անել, այն ժամանակ պէտք է որ ուրիշ կենդանեաց կաթով կերակրէ: Շատ վնաս է տղուն խիւսով (каша) կերակրելը: Երեխայի կենաց առաջին ամիսները մօր կաթն իւր մէջ ամեն տեսակ սննդարար նիւթեր կպարուսակէ, ոչ միայն առողջութիւնը պահպանելու, այլ եւ Ֆիզիկական զարգացման եւ մեծնալու համար: ձմարիտ եւ հակահառութիւն չվերցընող երեւոյթ: Կաթին մէջ չափաւորապէս կպարունակուի երեխայի թէ՛ ըմպելիքը եւ թէ՛ ուտելիքը: Իւրոտ կաթը երեխայի կլոր ու կակուղ թուշերը կազմելոյն, նմանապէս անդամոց թէ՛ կազմելոյն եւ թէ՛ ամբանալոյն շատ կօզնէ: Վերջապէս պանրային հիւթը, որ կաթին մէջ շատ կը գտնուի, երեխայն սննդէլու ամեն յատկութիւնը ունի: Անոյշ կաթն ալ աւելի սննդարար եւ մարսական է երեխայի համար: Կաթն ամեն տեսակ կերակրեղէններէն աւելի կռօնիկները ոսկոր դարձընելու յատկութիւններն իւր մէջ կպարունակէ:

Երեխային աշխարհ գալէն ետքը մայրը իւր առողջ կաթովը վեց ամիս շարունակ կերակրելու որ լինի, շատ բաւական կլինի տղուն սնունդ տալու համար:

Բայց առանց իրեն առողջութեանը վնասելու կրնայ արդեօք մայր մը այդչափ երկար ատեն միայն իւր կաթովը սնուցանել տղան:

Յայտնի բան է կրնայ, եթէ խելքով շարժելու լինի, այսինքն ամեն անգամ կերակրելու ժամանակ չափաւոր ծծել տայ, շուայլութիւն չբանեցունէ:

Տղան սննդէլէն զատ ուրիշ մեծ աշխատանք եւ հոգ ալ պէտք է տանել նորա վրայ: Մայրը ո՛ր եւ իցէ գործով զբաղած կհոգնի ու կը տկարանայ: Երեխայն այդ բաները գիտնալ չուզէ՝ նա միայն ծիծ գիտէ եւ գիշեր ցերեկ ալ պահանջածը այդ է: Բայց այդ դժուար պարտաւորութիւնն ալ կարելի է թեթեցընել եթէ խելքով, կարգաւ եւ մտմտալով կատարելու լինի՞մք զայն:

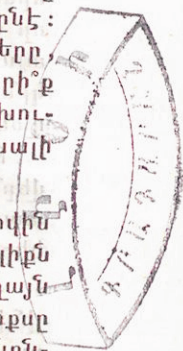
Կարգ, կանոն եւ ճշդութիւն պահպանել այն ժամանակ կլինի, երբ մայրը իրեն սովորութիւն կդարձունէ նշանակեալ ժամանակին ծիծ տալ տղուն, եւ այդ կանոնը երբէք չի խախտիր, որովհետեւ ճշդութեան հետեւիլը թէ՛ մօր եւ թէ՛ տղուն համար շատ լաւ եւ օգտակար է:

Կան այնպիսի կարգ չպահող ուժեղ եւ առողջ մայրեր, որ իւրեանց երեխայքը սննդած ատեն անդադար կգանգատեն որ կունակները կցաւի եւ կամ խելքերը ման կուգայ: Այդ միջոցին այդպիսիք կը լղարանան եւ աչքերուն տակը կկապուտկի: Բայց ոմանք թէեւ այնչափ առոյգ ու գօրեղ չեն, բոլոր կենացը մէջ նոյն առողջութիւնը չեն ունենար, զոր կստանան երեխաներուն ծիծ տուած ատեն: Այդ երեւոյթն ուրիշ կերպ կարելի չէ մեկնել, եթէ ոչ անով թէ առաջինքն աւելի մեծ յոյս ունին իւրեանց առողջութեանը վրայ ու շատ շուայլ կլինին. այսինքն՝ անդադար կկերակրեն երեխայն եւ մինչեւ անգամ գիշերները ծիծերը բերանը դրած կը քնանան, որ վերին աստիճանի վնաս է: Որչափ որ շատ ծծէ տղան, այնչափ ալ կշատնայ մօր կաթը: Այն մայրը որ լաւ առողջութիւն ունի եւ շուայլ է սննդելու, օր մը կուգայ արկէց թուրութիւն եւ տկարութիւն. մինչդեռ շատ առողջ չեղող կինը, որ խելացի կերպով իւր ոյժը կգործածէ, շատ անգամ ոչ թէ կը տկարանայ, այլ եւ աւելի կամբանայ կգօրանայ:

Կարգ ու կանոնը—երեխայի բազմակողմանի եւ ուղիղ զարգացման համար ամենահարկաւոր պայմանն է: Շատ մայրեր անդադար կասեն թէ՛ «Կաթս աւելի շատ է. ինչո՞ւ ուրեմն շատ չպիտի կերակրեմ՝ տղիս. ո՛րչափ որ լաւ

ու առողջ կերակուր ուտէ, այնչափ ալ շուտ կմեծնայ ու կգիրանայ»: Հա՛, այդ գիրութիւնը—մէկ երանելի նպատակ մըն է, որուն իւրեանց զաւակները հասցունելու, դժբաղդաբար շատ մայրեր կաշխատին: Բայց ի՞նչ է գիրութիւնը, եթէ ոչ իւրոյ առատութիւն, որ մարդուս կաշին տակը կկազմուի: Այդ գիրութիւնն իւրոյ առատութեանը մէկ յատկութիւնն ունի. կաշին բարձի նման կուռեցընէ: Ուրեմն իմացէք թէ ի՞նչ նպատակ ունին անմիտ մայրերը որք իւրեանց զաւակաց գեր եղածը կցանկան: «Կը նշմարի՞ք որ տղաս օրէ օր հաստընալու վրայ է» կասէ ուրախութեամբ լեցուած այդ տեսակ մայրը: Այո՞, ի՞նչ ուրախալի բան (*):

Տարակոյս չկայ որ երեխայն պէտք է որ բոլորովին կուշտ լինի. բայց մարդուս մարմինը տակառ չէ, որ լիքն եղած ժամանակը աւելի ընդունելի լինի: Ինչ որ տղայն կուտէ, յայտնի բան է որ բոլորը իւր փոքրիկ ստամոքսը կերթայ. ուստի երեխային համար աւելի օգտակար, սնունդարար եւ ամբացուցիչ է միայն այն կերակուրը, որ կանոնաւոր կերպով լաւ կմաքսուի: Երեխային ստամոքսը կերակուրը մաքսելու այնչափ ժամանակ կպահանջէ, որչափ որ հարկաւոր կլինի մեծ մարդոյ ստամոքսի մաքսողութեանը համար: Յայտնի բան է որ երեխայի ստամոքսը աւելի շուտ կմաքսէ կաթը. բայց նորէն 3 կամ 4 ժամ հարկաւոր է այդ մաքսողութեան գործողութիւնը կատարելու համար: Եթէ առաջուայ կերածը չմաքսած երեխային նոր ուտելիք տալու լինիք, բանը անով կվերջանայ որ ստամոքսը մէկ վայրկեան հանգստութիւն չունենալէն ետքը — բոլոր կազմուածքին յայտնապէս վնաս կուտայ: Արկէց մաքսողութիւնը անկանոն կլինի, բոլորովին չմաքսած աւելորդ կերակուրը բերնէն դուրս կելլէ, փորին մէջ քամի կբանի, լուծումը կը դժուարանայ, հարբուխ կլինի եւ վերջապէս ստամոքսին կամ արիքներուն ջերմութիւն կհանդիպի: Այն ատենը մայրերը բժշկական դեղերու կդիմեն, որ դժբաղդաբար կարձ ժամանակուան միայն օգուտ կուտան. մինչդեռ այդ հիւանդութիւնը առանց դեղերու ալ շատ հեշտ է բժշկելը, երբ ծիծ տալու կարգ պահեն նոքա եւ ստամոքսի հանգստեանը միջոց տան:

(*) Dr. Besser, die Benutzung der ersten Lebenstageuge des Sauglings, Göttingen, crp. 57 u 58.

Եժէ մայր մը կամաւ ծուռ Յանապարհ բռնէ եւ ուտեցու-
նելով ծանրացունէ երեխային ստամոքսը, այն ժամանակ
բժշկական դեղերն անգամ օգուտ չեն բերեր, եւ երե-
խային երեսի գոյնը քանի կերթայ կփախչի. իսկ ձեռքե-
րուն եւ ոտքերուն մարմինը կ'ծուլանայ: Ուրիշ խօսքով
երեխայի մէջ զանազան տեսակ ցաւեր կարմատանան,
որ վերջերը միայն երեւան կելլեն: Ասածներէս պարզապէս
այս կիսետելի որ եժէ մայրը տղուն նշանակեալ ժամանա-
կին ծիծ տայ, այն ատեն ինքն ալ օգուտ կունենայ տը-
ղան ալ:

Քոք բժիշկը իւր „Առողջ եւ հիւանդ Վարդը Վրայ“
վերնագրով գեղեցիկ գրքոյն մէջ, ամենայն կերպիւ կհաս-
տատէ իմ խօսքերս: Նայեցէ՛ք, ի՛նչ կասէ նա երեխայի
կերակղենի մասին.

«Երեխայի ֆիզիկական (մարմնաւոր) կրթութիւնը կը-
լինի կերակուրով, քնանալով, ո՛ր եւ իցէ շարժումըներով
ու մաքրութեամբ: Կերակուրը միայն կամեղէն պիտի լի-
նի: Սշխարհ գալէն ետքը երկու շաբաթի չափ պէտք է
տղան կուրծքի վրայ բռնելով կերակրել, երբ յայտնէ ու-
տելու ցանկութիւնը. բայց այդ միջոցը անցնելէն ետքը,
կարգի կանոնի սովորեցնել հարկաւոր է, այսինքն՝ միայն
նշանակեալ ժամանակին ծիծ տալ (շատ լաւ կլինի 4 կամ
5 անգամ օրը): Գիշերները բոլորովին պէտք չէ կերակրել
այդ ժամանակը սաստու մօր հանգստութեանը եւ ուժոյ
նորանալուն համար նշանակուած է: Մէյմը ընդունած
կարգը, յայտնի բան է որչափ կարելի լինի, պէտք է
պահպանել, եւ կամ գոնէ չհրիսել զայն ջնջին պատճառ-
ներով: Օրինակի համար շատ ծնողք տղոց ձայնը կտրելու
համար ծիծ տալը սովորութիւն արած են: Այդ բաւական
մեծ անմտութիւն է, որովհետեւ տղոյն ձայնը շատ կարե-
լի է որ քաղցածութենէն չլինի, այլ ուրիշ պատճառնե-
րէ նեղուելով, օրինակի համար՝ թացութենէ, ցուրտէ,
անհանգիստ դրութենէ, ստամոքսի ամրութենէ եւ այլն,
այդ պատճառները պէտք է հեռացնել տղոյն վրայէն.
Երկրորդ՝ երեխայն սովորութիւն կդարձնէ կանչելը երբ
տեսնէ որ կանչածովը իւր կամքը կկատարուի:—Նշանա-
կեալ ժամանակ կարելի է թող տալ տղային ծծել, այնչափ՝
որչափ ուզենայ, միայն նայելու է որ այդ միջոցին քունի
չերթայ»:

Ադոր վրայ աւելի ճիշդ եւ խելքի պառկելու բան մը
կասէ Բեսսէն բժիշկը. «Կպահանջեմ, կգրէ նա.

1.) Որ մայրը եւ երեխայն (վերջինը ծնած օրէն սկսեալ),
անպատճառ պիտի հանգստանան երեկոյեան ժամը 9-էն
մինչեւ միւս առաւօտ ժամը 5, եւ կամ 10-էն մինչեւ միւս
օր 6-ը, կամ 11-էն մինչեւ 7-ը, այսինքն այդ միջոցներուն
մայրը պէտք չէ որ տղային ծիծ տայ:

2.) Որ կերակրելու ժամը խստութեամբ նշանակուի ու
պահուի եւ որ կերակրելը օրը 4 անգամէն աւելի չլինի
(աշխարհ գալէն երկու շաբաթ անցնելէն ետքը): Բնու-
թիւնը ինքը կսովորեցունէ մեզ այդ կանոնները, զորս
չպահող մայրերը կամ՝ իւրեանց զաւակաց աչքերէն քունը
խլած կլինին եւ կամ իրենք առանց քունի գիշերները ան-
ցընելով, առաւօտեան լուսոյն կիսմնին կամ օրօրոց օրե-
լով, կամ ձեռքերուն վրայ բռնելով եւ կամ ծիծ տալով:
Ուստի զարմանք չէ որ այդ տեսակ կեանք ունենալէն
ետքը, մօր ոյժը կնուազի եւ կամն ալ կպակսի»:

Բայց ի՛նչ հարկաւոր է ադոր վրայ երկայն բարակ
դատողութիւն անել: Նայեցէ՛ք այն տղային, որ կերպով
մը ընկել է այդ դժուարութեանց մէջ եւ այն ատեն իս-
կոյն կիսականաք որ տղայն շատ նեղութիւն կը կրէ ու կը-
տանջուի: Այդ դրութեան մէջ, տղայն յայտնի բան է որ
անդադար պիտի կանչէ: Եւ ի՛նչ անհանգստութիւն կը-
պատճառեն այդ տեսակ պատահմունքները ընտանեաց
մէջ. Էրիկը կբարկանայ որովհետեւ ինքն ալ հանգստու-
թենէն կը զրկուի, եւ որ գլխաւորն է, իւր կնոջ տկարու-
թիւնը սաստիկ կտանջէ զինքը: Այդ տեսակ ընտանեաց
մէջ կարգ ու կանոն պահելու ալ շատ դժուար կլինի,
որովհետեւ մայրը փոքր ինչ հանգստանալու միայն ցերե-
կը ժամանակ կը գտնէ, այսինքն՝ այն ժամանակ՝ երբ
նորա բոլոր ուշադրութիւնը տենտեսական կառավարու-
թեան եւ տանը վրայ դարձուած պիտի լինի: Բայց ի՛նչ
մեծ նեղութեան մէջ է մայրը տղայն սուս անելու համար.
Վասն զի նա հազիւ հազ կէս օրին քուն եղեր է. իսկ բո-
լոր գիշեր կանչելով անցուցեր է:

Ընդհակառակն մարմնաւոր կրթութեան ընական (ուղիղ)
ընթացքն ամեն կողմանէ բարեբաղդ վախճան կունենայ.—
մայրը տղայն ցերեկով կկերակրէ եւ անոր համար գիշեր-
ները հանգիստ է. ուստի եւ երեխայն ալ առողջ: Յերեկը
մայրը անտեսական կառավարութեան ետեւէ կլինի: Տան
կարգը չխախտուիր, ամուսինը գոհ է եւ յաջողութեամբ
իւր պաշտօնը կվարէ: Տղայն շատ շուտ կամրանայ ու կը-

մեծնայ: Տղուն աշխարհի գալէն երկու կամ երեք շաբաթ վերջը մայրը տղայ բերած կնոջ չնմանիր. քանի կերթայ առոյգ ու աշխոյժ կռառնայ: Մէկ խօսքով հանգիստ անցուցած գիշերները շատ օգտաւէտ հետեւանք ունէին նորա համար:

Նատ կարելի է որ գտնուին այնպիսի մայրեր, որ այս տողերը կարդալով ասեն թէ — այդպէս ալ արած լինիմք շատ լաւ է, որովհետեւ այն ատեն մեծ հոգացողութիւններէ ու նեղութիւններէ ազատած կլինիմք թէ՛ զմեզ, թէ տղայքս եւ թէ մեր ամուսինները: — Լաւ, դնեմք թէ այդպէս լինի, բայց եկուր նայիմք որ այդ տեսակ մայրեր շա՛տ կգտնուին արդեօք, որ կրնան ճշդիւ վերը յիշուածները կատարելու: Մեծ բան է մարդուս կամքը, որ մեր կենաց եւ մահուան խնդիրն է: Առանց պատճառի չէ ուրեմն ժամանակիս կրթեալ ու նոր գաղափարներով կինը, որ 60 տարեկան եկած չեկած օրէ շր կսպասէ իւր կենաց վերջին օրերուն: Բայց աւելի հաւանական է, որ գտնուին եւ այնպիսի մայրեր որ իմ կարծեաց հակառակը կարծեն եւ ասեն: — Թո՛ղ ինչ կուզեն ասեն, բայց ես նորէն կը կրկնեմ թէ գիշերները 8 ժամ մայրն ու երեխայն հանգստութիւն պիտի ունենան. ուստի օրւայ միայն 16 ժամը տղոյն կերակրելու համար կարգաւորեալ կերպիւ պիտի բաժնուի. բայց որովհետեւ ամեն անգամ մօր ծիծ տուածը պէտք է որ գոնէ մէկ ժամ տեւէ. ուստի բոլոր օրուան մէջ երեխայն 12 ժամ ծիծ չկերած կը մնայ (*):

Ամեն կանոնաւոր ուսեալ բժիշկը ինձ հետ կհամաձայնի որ եթէ երեխայն իրեն կենաց առաջին շաբաթները կամ ամիսները կարողանայ կէս կամ ժամուան մէջ մօր կա-

(*) Այստեղ կընեմ երեխայի սննդեան ու հանգստութեան աւելի ճիշդ ու կանոնաւոր ցուցակը, ոչ քե այն մաքրով որ մայրերը կուր գկուրայն ասոր հետուին, այլ միայն մեծ մամաներուն փափուկ սիրտերը հանգստացրնելու համար, որ մտածելով քե իրենց բռտերը օրը 4 անգամ միայն ծիծ պիտի ուտեն, մեծ շփոթութեան ու վախի մեջ կիչնան: Այս ցուցակը կրնայ իրենց լաւ պարզել որ այդ տեսակ սննդընե վախ մը չկայ:

Երեկոյեան 10-էն մինչեւ առաւօտեան ժամը 6 քուն.

6-էն մինչեւ 7-ը սնունդ, 7—11 հանգստութիւն, 11—12 սնունդ:

Կես օրուայ 12-էն մինչեւ ժամը 4 հանգստութիւն.

4-էն մինչեւ 5-ը սնունդ, 5—9 հանգստութիւն, 9—10 սնունդ:

թէն լաւ կշտանալու, այն ժամանակ մարսելու եւ կամ հանգստութեան համար պէտք է տղոյն 4 ժամ տալ: Պահանջմունքներս այն հիման վրայ հաստատուած են որ ստին ծծող տղոց ցաւերն առ հասարակ առաջ կուգան ոչ թէ ուտելիքի պակասութենէն, այլ շատութենէն: Ծծած կաթին դուրս հանելը, խաղճմանց կամ մկանունքի (мыкыны) ամեն տեսակ ցաւերը, փչած փորը, ուռած եւ կարմիր կուպերով աչքերը, քոստ գլուխը, ստամոքսի եւ աղիքներուն ցաւերը եւ այլն, երեւան կելլեն ոչ թէ երեխային քիչ ուտելէն, այլ գէշ ու անկանոն կերակրելէնսնեթէն եւ զանոնք չափէ դուրս գործածելէն:

Կաթին չափն ու յատկութիւնը, որոյ վրայ աւելի ուշադրութիւն կը արձընեն, երբեմն մօր առողջութեան եւ կամ մարմնոյ կազմուածքին չյարմարիք. շատ անգամ այդ անյարմարութիւնը հանգամանքներէ կախեալ է, որ մինչեւ ցայժմ քննուած չեն: Երբեմն կտեսնեմք այնպիսի կանայք որ արտաքին կազմուածքին նայելով թէ եւ առողջ ու ամուր չեն երեւար, բայց շատ լաւ ստնտու են. մինչդեռ ուրիշները որ դրսէն առողջ ու զօրեղ են, բայց քիչ կաթ ունին եւ քանի մը ամիսէն տղայն կերակրելու բոլորովին անկարող կլինին: Ասկէց չկարծէք որ կինը կարող չէ իւր կաթը ըստ բաւականին շատցունելու եւ կամ տղուն համար զայն առողջարար անելու. չէ, երբեմն կրնայ, որովհետեւ կպատահին կանանցմէ այնպիսի անկախ հանգամանքներ որ կշտացունեն նոցա կաթը: Նախ եւ առաջ ստնտուն պէտք է ո՛ր եւ իցէ սաստիկ կրքէ հեռու պահէ ինքզինքը, որովհետեւ փորձը կցուցնէ մեզի թէ՛ ոգւով հանգիստ մայրերը առողջ զաւակներ կունենան. բոլորովին հակառակը կպատահի տաք բնաւորութեամբ սաստիկ կրքով կանանց հետ: Բայց եթէ ո՛ր եւ իցէ սաստիկ հոգւոյ անհանգստութիւնը (բարկութիւն, վախ եւ կամ ասոնց նման սաստիկ կրքեր) պատահի մօր կամ ստնտուին հետ, կաթ չպիտի տան տղոյն մինչեւ որ սրտերը բոլորովին չհանգըստանայ, որովհետեւ այդ տեսակ վրդովմունքը կաթը թոյն կը արձընէ: Կպտամեն որ զինուորի մը կինը իւր վիրաւորուած էրկանը օգնութեան հասնելու շտապած ատեն (այդ պատահմունքը պատերազմի ժամանակ էր) — այդ դժուար եւ միանգամայն սաստիկ վրդովման ատեն երեխային ծիծ կուտայ. տղայն շատ չանցնիր կծկում (сыжорен) կլինի ու շուտով կմեռնի: Այդ տեսակ պատահմանց ատեն շատ լաւ կլինէր, նախ՝ ծծի մէջէն կաթի դառնութիւնը

քամել հանել ու վերջը տղայն կերակրել. եծէ մայրը կամ քիչ ունի վրդովմունքէն գոնէ մէկ ժամ չանցած տղոյն ծիծ չպիտի տայ. աւելի լաւ կլինի եծէ բոլորովին հանգրստանալէն վերջը կերակրէ:

Կրնա՞յ արդեօք տղայն առողջ ըլլալ, երբ սննդարար կերակուր չուտէ. առողջարար կերակուր կրնայ ստանալ երեխայն միայն առողջ մօրմէ: Ուստի ստնտու մայրը մեծ ուշադրութիւն պիտի դարձնէ գլխաւորապէս իւր ուտելեաց եւ ըմպելեաց վրայ: Այս ասելով չկարծէք որ մայրը շատ պիտի ուտէ եւ խմէ. ընդհակառակն չափաւոր, բայց սննդարար կերակուրներ պիտի լինին կերածը. իսկ ջուր հասարակ ժամանակէն փոքր ինչ աւելի կգործածէ, որովհետեւ բնութիւնն այդ միջոցին աւելի մնունդ կպահանջէ: Բայց եծէ մայրը չափէ դուրս ուտելու եւ խմելու լինի, առկէց սրտի թգալը (ножъ жоечкостъ) կսկսի ցաւել եւ ախորժակն ալ կկորսընցունէ. յայտնի բան է որ այդ միջոցին առողջարար կամ ալ չունենար: Ընդհանուր կանոն է՝ այնչափ կեր, որչափ որ ստամոքսդ կարող է մարսելու: Ստնտու մայրը համով կերակուրներ պիտի ուտէ: Կանաչեղէն կերակուրները նորա համար շատ օգտակար են. նմանապէս մեծ օգուտ կուտայ եւ միսը: Եծէ դրամական կարողութիւն չունենայ ստնտու մայրը ամեն անգամ միս ուտելու, այն ատեն կամեղէն կերակուրը կրնայ անոր տեղը բռնել: Որովհետեւ կամին յատկութիւնն իւր մէջ պարունակած նիւթոյ շատութենէն կախեալ է. ուստի այս կամ այն կերակուրը, որ իւր մէջ պանիրէ նիւթ շատ ունի, ստնտու մօր կամը կշատցունէ եւ սննդարար կանէ տղոյն համար: Ուստի այն մայրը, որոյ կամը այնչափ սննդարար չէ, պէտք է շատ մտեղէն կամ կամեղէն կերակուրներ. հաւկիթ եւ լաւ հաց գործածէ: Իսկ եծէ կամը աւելի սննդարար լինի, այսինքն պանիրէ նիւթ իւր մէջ շատ պարունակէ, այն ատեն ստնտու մայրը պիտի զգուշանայ աւելի սննդարար կերակուրներէ: Այս ալ հարկաւոր է գիտնալ թէ երբ կամը երկար ատեն մնայ ծծին մէջ՝ կկորսընցունէ իւր ոյժը, ո՞ր մօր կամը աւելի սննդարար լինի, նա կրնայ իւր զաւակին լաւ ու առողջարար կերակուր պատրաստել, — պէտք է որ երկայն միջոց տալով կերակրէ տղայն: Այդ տեսակ մայրերը գարեջուր եւ կամեղէն կերակուր պէտք չէ գործածեն որ բժիշկներուն ոմանց կարծեացը նայելով, մօր կամը իւրոտ կանեն: Ստնտու մայրերը թծու ուտելիքէ եւ ըմպելիքէ զգոյշ պի-

տի լինին, որովհետեւ թծուն, ինչպէս քացախը հաստատ կերպով իմացուցած է որ մօր կամը կքիչցունէ, եւ անկէց զատ անոր սննդարարութիւնը կպակեցունէ:

Շատ անգամ կպատահէր ինձ լսել այս հարցմունքը թէ՛ ո՞ր ըմպելիքը ստնտուին համար ամենէն լաւ ու օգտակար է: Կպատասխանեմ, — մաքուր եւ պարզ ջուր, նոյնպէս լաւ է կամ խմելը: Մէկ գաւաթ սուրճը (այն ալ կտրուկ չլինի) կանանց շատերուն համար թէյէն աւելի օգտակար է: Բժիշկները փորձով համոզուեր են, որ գարեջուրէն զատ ուրիշ ո՞ր եւ իցէ գրգռիչ ըմպելիքը, օրինակի համար՝ օղին, մատերա գինին, փունջը (զոր ստնտուք քիչ ալ լինի գործածելու սովորութիւն դարձուցեր են) երեխային վրայ գէշ ազդեցութիւն ունին:

Որովհետեւ ամեն անգամ միակերպ մօր ծիծերը կամով լիքը չեն լինիր, ուստի մայրերը կհարկադրուին այնպիսի կերակուրներ ընտրելու որ ծծին կամը շատցունեն: Բայց հարցանեմք թէ կամ արդեօք այդպիսի կերակուրներ: Մօր մէկը, եծէ կամիք, կպատմէ ձեզ, թէ ի՞նչ մեծ օգուտ աբաւ իրեն գարեջուրը, միւսն ալ կառաջարկէ ձեզ սերով (խայմախով) սուրճ խմելու, երբորդն ալ կպարծենայ շօկօլադի տուած ուժին վրայ: Բայց թէ որ այդ վերջ յիշած հարցմանս նման հարցմունք մը անելու լինիք բժշկին, երբէք հաստատ պատասխան չէք ստանար իրմէ. հապա այս միայն կասէ թէ՛ *գործածած կերակուրի յակոթեցեալն է եւ կարիւր յակոթիւնը*, բայց *կարիւր շատիւնը* աւելի կերած կերակուրներու մարսողութենէն կախեալ է: Եծէ մայր մը ուղիղ կեանք անցունելէն ետքն ալ կամի պակասութիւն զգայ, այն ատեն կամէն զատ երեխային ուրիշ ուտելիք ալ կրնայ տալու: Շատ լաւ եւ օգտակար է պարսիմատէ ապուրով եւ կամ լաւ եփած հացէ խիւսով կերակրել տղայն: Սագուն (*) նախ պաղ ջրի մէջ թրջել եւ ապա եփ ջրով խաշել ու փոքր ինչ շաքար ալ խառնելու լինիս, նոյնպէս բաւական կուշտ կերակուր է տըղային համար: Հինգ կամ վեց ամսուայ երեխայն կրնայ շաքարով խառնուած թարմ հաւկիթի դեղնուցքը առանց դժուարութեան մարսելու: նոյնպէս օգտակար է խաշած հաւի ջուրը կակուղ հացով խմընելը: Ասկէց զատ ո՞ր

(*) Սագուն (caro), շինձու այ կլինի (գետնախնձորի պիւրէն). բուն սագուն (սագուի փայտէ) կպատրաստուի: Առաջինը ոչ բէ օգտակար, այլ բոլորովին վնասակար է երեխայոց համար:

եւ իցէ ուրիշ կերակուրներ խստութեամբ կարգելուին: Իսկ այն կերակուրներու վրայ, որ վեց ամիս անցնելէն ետքը պէտք է տալ տղային, եւ վերջը կխօսիմ: Աւելորդ չեմ համարիր ասելը որ շատ լաւ արած կլինի եթէ մայրը վեց ամիս շարունակ կամով միայն կերակրէ երեխայն, եւ այն ալ այն ժամանակ, երբ կամի պակասութիւն չունենայ եւ կամն ալ սննդարար լինի. ուրիշ կերակրելիւնաց վրայ եւ այն աչքով կնայիմ, ինչ աչքով կնային մէկ սննդարար իւրոտ խիւսի վրայ, որ ստնտու կնոջ քիչ կամ ունեցած ատեն կգործածեն: Ստորին կարգի հասարակութեան մէջ սովորութիւն եղած է ծիծ ուտող երեխային այն տալ, ինչ որ մեծ մարդիկ կուտեն, — որ կնշանակէ առաջունանէ զնա մահուան պատրաստել կամ մահու դուռը տանել:

Բայց ահա ուշադրութեան արժանի մէկ խնդիր եւս, թէ ի՞նչ անէ այն մայրը, որ բոլորովին կամ չունի եւ կամ հիւանդութենէ չկրնար իւր երեխայն սննդելու: Եթէ մէկ մը կամենար միջակագրական հաշուոյ մէջ նայել, թէ՛ ո՞րքան տղայք կմեռնեն բոլոր Ռուսաստանի մէջ, անկէց, որ մայրերն իւրեանց զաւակները կամով չեն կերակրեր, այլ զանազան տեսակ տղոց բնաւորութեանը անյարմար կերակուրներ կուտան, այն ժամանակ կտեսնէին թէ ո՞ր աստիճանի կհասնի ազոնց թիւը: Մայրը կամ չունի. է՛հ, ինչ հարկաւոր է երկայն բարակ մտածելու, խիւս կայ ալ, տո՛ւր, մի՛ խնայեր: Այդ խիւսը տղոց եւ ծերոց համար հնարուած է: Երեխայն քաղցածութենէն խիւսը կերածին չափ կուտէ: Ինչէ՛ն է արդեօք որ երեսին գոյնը փախեր է — դէմքը հիւանդոտ է: Փորձեմք տանք մէկ ուրիշ տեսակ խիւս մ՛ալ, այն ատեն կարելի է աւելի լաւ կլինի: Ասածներն իսկոյն կկատարեն, — կուտան տղոյն նոր խիւս մը. բայց օգուտ մը չկայ: Մէկ ուրի՛շ բան մ՛ալ տանք արդեօք: Կուտան, այդ ալ կը կուեն տղային կոկորդէն, եւ այսպէս մէկ սխալմունքէն միւսը ինչալով տղայն բոլորովին կաւրեն: Յայտնի բան է որ շատ անգամ կմեռնի տղայն մինչեւ որ նոքա նոր դեղեր, նոր խիւսեր պատրաստելու լինին. իսկ եթէ ողջ մնայ, դէմքը ծեր մարդոց դէմքին կմանի: Լզար եւ դեղնած թուշեր, ուռած փոր, թոյլ ոտքեր — ահա ասոնք են խիւսով մեծցած տղոյն նշանները. ասոնց վրայ քոսն ալ աւելցուր, որ զանազան տեսակ կլինի: Այդպիսի տղոց կաշին դեղնած, թուշերն ու շրթունքը ճերմը-

կած, ոտքերն եւ ծունկերը հաստ կլինին, ոտքը ոյժ չունենար. այդպիսի տղայք ընդհանրապէս տկար եւ ծոյլ կլինին, եւ առողջ տղոց աշխոյժ բնաւորութենէն ալ զըրկուած:

Չկարծէ՛ք որ ասածներուս մէջ աւելորդ բան կայ: Գուրբ, մայրեր, ինքերնիդ դիտեցէք ձեր եւ ուրիշի տղայք, եւ այն ժամանակ լաւ կիմանաք խօսքերուս ճշմարտութիւնը: Լաւ հասկացէք, թէ ի՞նչ է ալիւրէ պատրաստուած խիւսը: Պա՞ն արդեօք անոր մէջը այն սննդարար մասերը, որ տղոց մարմնոյն զարգացմանը օգուտ կուտան: — Ոչ, չկան: Այդ խիւսը տղոյն ոսկորները չամրացուցաներ, մկանունք չզօրացուներ: Կարճ ու պարզ ասեմ, ամենալաւ խիւսը տղոյն կեանքը կասկածելի կանէ: Եթէ բնութիւնը վերցրնէ — լաւ. իսկ եթէ չկրնայ վերցրնելու, տար գերեզման հանգստացուր: Քիչ մտածմունք, քիչ ալ հոգ: Ռուսաստանի մէջ բնակող Հայոց ստորին կարգի հասարակութեան վրայ չասեմք — դորա մէջն է ռամկական տգիտութեան գլխաւոր կէտը. ուստի դոցա վրայ երկայն բարակ մտածողութիւնն ու հոգը գոնէ առ այժմ բոլորովին աւելորդ են: Կցաւիմք, որ այդ սարսափելի երեւոյթը միջին եւ առաջին կարգաց հասարակութեանց մէջ ալ կպատահի: Կարելի է, դուք ալ նննա տիկին, կամիք այս հարցմունքն անել ինձ, թէ ի՞նչ անելու է, երբ մայրը իրաւցրնէ չկարենայ երեխայն ինքն սնուցանելու. այն ատեն կամայ ակամայ խիւսի պիտի վազէ: Չէ, կպատասխանեմ, խիւսի չպիտի վազէ, հապա ստնտու կին մը գտնելու թող աշխատի: Եւ այդ կինը ընտրելու համար ալ մայրը միայն իւր փորձառութեան վրայ չյուսայ, այլ պէտք է որ բժիշկի խօսքով գործ տեսնէ:

Բոք բժիշկը կասէ թէ «Քանի մը առողջ ստնտու կանանց մէջէն պէտք այն ընտրուի, որ մարմնոյն կազմուածքովն ամենէն աւելի տղին մօրը կմանի, եւ միւսներէն վերջը յղութենէն ազատած լինի (այսինքն գոնէ մօրմէն 6 շաբաթ առաջ): Այդ կերպով ստնտու ընտրելէն ետքը, պէտք է անդադար դիտել նորա շարժուածքը, դրած վերուցածը, եւ որ գլխաւորն է, տղոյն հետ վարուածը. որովհետեւ իրեն կամքին թողցունելու որ լինիմք, նա իւր տգիտութեամբն ու ծուլութեամբը կրնայ տղուն ցուրտ առնել տալ, քիչ կամ շատ կերակրել, անկարգ կամ աղտոտ պահել եւ այն: Շատ անգամ կպատահի որ ստնտու կանայք կամերը պակասած ժամանակ զանազան հնարքներ

կբանեցունեն զայն շատցընելու համար. երբեմն ալ ան-
 յարմար կերակուրներ կուտան երեխային: Թէ՛ առաջին-
 ները եւ Թէ՛ վերջինները կրնան երեխային վնասել. ուրեմն
 պէտք է ուշադրութիւննիդ անդադար տողոյն միզածին եւ
 լուծմանը վրայ դարձնէք, որ այնչափ քիչ կլինի, որչափ
 որ պակաս լինի իրեն կերակուրը: Ե՞ծէ երեխայն կերա-
 կուր կերած ատենը միշտ անհանգիստ լինի, ադկէց կի-
 մացուի որ կամ սաստիկ կլուծէ եւ կամ փորը ուռածէն
 կտանջուի. չգիրանար, այլ քանի կերթայ կվատի. այն
 ժամանակ յայտնի կլինի Թէ ստնտուին կամը իւր բնական
 ոյժը կորսընցուցել է, ուստի եւ սննդարար չէ: Ստնտուն
 եւս մօր նման պէտք է լաւ ապրի, այսինքն՝ առողջարար
 կերակուրներ ուտէ, այնպէս որ իւր սովորած կերակուր-
 ներէն շատ մեծ զանազանութիւն չունենայ, խմած ջուրը
 միշտ մաքուր եւ անոյշ լինի. նոյն բանն ալ նորա գոր-
 ծունէութեանը համար պէտք է ասել՝ այն ստնտուն, որ
 առաջները սովորել է ծանր գործեր կատարելու, բոլորո-
 վին ազատ չպիտի անցունէ ժամանակը: Ստնտունէն իւր
 պարտքը խտուածամբ պահանջներէս ետքը, ամեն մայր
 չպիտի մոռնայ որ ինքն եւս մեծ պարտք ունի դէպ ի ստըն-
 տուն: Քաղաքավարի, հեզ, ներողամիտ ու քաղցր վար-
 մունքն, այսինքն մօտ ընկերութիւն չցուցընելով տան-
 տիկնոջ իրաւունքն իրեն ձեռքն ունենայ, այնպէս որ ստըն-
 տուն նորա պատիւն ճանաչէ ու պահէ եւ պատկառի.
 բայց դժուար է զինքը կատարելապէս մայր անել, դէպ ի
 զաւակը ունեցած մօր մը զգացմունքները նորա հաղոր-
 դել: Այն կարծիքը, որ իբր Թէ տղայն կամին հետ միա-
 սին ստնտուին բնաւորութիւնն եւ միանգամայն նորա ու-
 նեցած պակասութիւնն ալ կստանայ—անտեղի ու անհիմն
 կարծիք է. պակասութիւնները գէշ կըթուածենէ միայն
 առաջ կուգան:

Իսկ ե՞ծէ ասածներս շատ դժուար լինի ձեզ կատարելու
 եւ կամ բոլորովին չկարողանաք լաւ ու առողջ ստնտու
 մը գտնել, այն ժամանակ միայն կամայ ակամայ պատ-
 րաստած ուտելիքներով հարկաւոր կլինի կերակրել տղայն:
 Քանի մը Թերթ առաջ յիշած Պ. Բեսսէն բժիշկն ադոր
 վրայ այսպէս կխօսէ.

«Մօր կամին տեղ իշոյ կամ՝ տալու է, բայց որովհետեւ
 այդ կամը ամեն տեղ ու ամեն անգամ չգտնուի, ուստի
 աւելի լաւ կլինի կովի կամով բաւականանալ: Այդ նպա-
 տակաւ կթուած կամը պէտք է 6 կամ 8 ժամ պահել 15%

տաքութեան մէջ, որպէս զի վրայէն սերը առնուի. անկէց
 ետքը սննդել: Առաջի երկու շաբաթները հարկաւոր է կէ-
 սուակէս ջրով խառնել եւ անուշութեանը համար փոքր ինչ
 շաքար դնել մէջը. իսկ միւս շաբաթները հետզհետէ պէտք
 է քիչցունել Թէ՛ ջուրն եւ Թէ՛ շաքարը: Տունը պատրաստած
 ուտելիքներով ծծի տղայն կերակրելու վրայ ես միտք ու
 կամք չունիմ այստեղ մասնաւոր դասեր տալու, բայց այս-
 չափ միայն ասեմ, որ առանց բժշկի օգնութեանը զայն
 ո՛ր եւ իցէ կերպով գործածել կարելի չէ: Մօր բնական
 ազդումը բաւական չէ, հապա միայն փորձառութիւնն ու
 ուղիղ դատողութիւնը կրնան ցուցընել մեզ Թէ՛ ի՞նչպէս
 պէտք է արուեստական ճանապարհաւ հասնել մեր նպա-
 տակին, որոյ բնական առողջ դատողութեամբը առանց
 դժուարութեան կհասնիմք: Մեր կենացը մէջ շատ սակաւ
 կպատահի մեզ լսել որ այդ տեսակ հարկաւոր առարկայ-
 ից վրայ մէկը Թշնամիէն խորհուրդ ուզենայ. այդ օգնու-
 թեանը կդիմեն միայն այն ատեն, երբ ամեն բան աւրել
 են, եւ տղայն օր ըստ օրէ անցնելու մարելու վրայ լինի:
 — Երբ քնէ արթնցած երեխայն կյայտնէ իւր քաղցածու-
 թիւնը, այսինքն՝ երբ շրթունքը չոր ու ցամաք կլինին եւ
 զանոնք կշարժէ երեխայն կերակուր փնտռելու մտօք,
 իսկոյն տալու է իրեն այն ջրէ՛ կովի կամէ ու շաքարէ
 պատրաստած ուտելիքը. որոյ տաքութիւնը 30% պէտք է
 լինի, այսինքն նոյն տաքութիւնը պիտի ունենայ, ինչ
 տաքութիւն ունի մօր ծծի կամը: Այդ կերակուրը, ե՞ծէ
 կարելի լինի, առաջուց շիշի մէջ լեցուի եւ երկայն՝ բայց
 բարակ սրբիչի մէկ ծայրը շիշին մէջ դրուի, միւս ծայրն
 ալ տղոյն բերանը դնելով, այդպէս կերակրելու է տղայն:
 Մաքրութեան համար պէտք է քանի մը բարակ սրբիչի
 կտորներ առաջուանէ պատրաստել, որոյ երկայնութիւնը
 3 բթաչափէն աւելի չլինի, եւ զանոնք միշտ մաքուր ջրոյ
 մէջ բռնել. այդ սրբիչը պէտք է որ կամ շիշին եւ կամ
 կովի կոտոշին վրայ ամրանայ, որպէս զի տղայն ծծած
 ատեն ծայրը դուրս չհանէ: Առաջին օրը երեխայն կրնայ
 2 անգամ ուտել այդ կերակուրը. անկէց վերջը միւս օրե-
 րը՝ 3 անգամ. բայց երկու շաբաթ անցնելէն ետքը՝ 4 ան-
 գամ օրը եւ այդ միջոցին հետագայ կանոնը հարկաւոր
 կճանչցուի խտուածամբ պահելու. 1) գիշերները երբէք
 չտալ. 2) նշանակեալ ժամանակին միայն կերակրել, Թէ
 եւ ադոր համար հարկաւոր լինի տղայն մինչեւ անգամ
 քնէն արթնցընելու. (բայց երեխայն ինքն շուտով կսովորի

կերակուր ուտելու նշանակեալ ժամանակին արժըննալու) եւ 3) պէտք է երեխային այնչափ տալ այդ կերակուրէն, որչափ որ կամենայ, որովհետեւ տղայն որ ճիշդ կանոնի սովորած է, իւր ստամոքսը վերցուցածէն եւ մարսելէն աւելի կերակուր երբէք չուտեր:

ԼՍ.Ի.ԼՍ.Կ ՏՂԱՅՔ ԱՄԵՆՈՒՆ ԶՂՈՒԵԼԻ ԵՆ.

Խաթունն եղիսաբէթ վահանեանը Աննա տիկնոջ որդւոյն հետ մէկ տարեկան աղջիկ ունէր: Այս երկու կանայք շատ ժամանակէ ի վեր աւելի մօտ ու մտերիմ բարեկամ էին մէկմէկու հետ: Օր մը մէջերնին այս հետագայ խօսակցու-
թիւնը կլինի.

ԵՂ.ԻՍԱՒԷԹ. Ես եկայ որ տեսնեմ թէ քո Պետրոսը ի՞նչ կանէ: Ա՛խ, սիրելի Աննա, կհաւատաս, տղաս այն աստի-
ճանի լաւլակ (լակկան) է, որ գիշեր ցերեկ հանգստութիւն չունիմ ձեռքէն: Միթէ դո՞ւն ալ այդ նեղութիւնները կը-
քաշես տղէդ: Վերջին անգամ երբ ես հոս էի, ինձ այն-
պէս երեւցաւ որ քո տղիդ լացը շատ հեշտ է դադրեցընել:

ԱՆՆԱ. Ձէ, ամեն ժամանակ հեշտ չէ. բայց նորէն չեմ կրնար գանդանտել Պետրոսիս վրայ, որ ասեմ թէ կնեղէ ինձի: Երբ սկսի լալ ես նախ եւ առաջ կաշխատիմ իմանալ կանչին պատճառը, եւ ապա հեռացընել զայն. անկէց ետքը տղայն իսկոյն կհանդարտի:

ԵՂ.ԻՍԱՒԷԹ. Դուռն, ուրեմն ինձմէն աւելի երջանիկ ես: Ես Մարիամիս ինչ արածս չգիտեմ: Ցերեկը կամ գիշերը արթնցածովը իսկոյն կսկսի կանչել ու լալ: Երբեմն երբ շատ օրեմ, շուտով կդադրի կանչելէն. բայց շատ անգամ լացին չգիմանալով կստիպուիմ օրօրոցէն հանել եւ ծիծ տալ: Բայց այդ ալ երկար չտեւէր: Քառորդ ժամ անցած չանցած՝ նորէն կսկսի երգել, այնպէս որ կամայ ակամայ ծիծ պիտի տամ, որ ձայնը կտրեմ ու ինքս ալ հանգստա-
նամ: Վերջապէս, կհաւատաս, որ այդ տանջանաց ա՛լ դիմանալու կրնալու չեմ: Նայէ վրաս, ի՛նչպէս լըսրած ու մաշուած եմ:

ԱՆՆԱ. Այո՛, կզգամ որ ես քեզմէ աւելի երջանիկ եմ. Պետրոսիս կրթութիւնը աւելի յաջողակ կշարունակուի, ադոր պատճառը մեր բարի բժշկի խորհուրդներն եղան. այժմ կտեսնեմ որ ես քեզմէ բոլորովին հակառակ ճանա-
պարհաւ կտանիմ զաւակիս կրթութիւնը:

ԵՂ.ԻՍԱՒԷԹ. Ի՞նչ ճանապարհ է բռնածդ, խնդրեմ ինձ ալ սովորեցընես:

ԱՆՆԱ. Նախ եւ առաջ պէտք է ասեմ այս քեզ, սիրելի Լիզա, որ երբ Պետրոսս սկսի լալ, ձայնը կտրելու նպա-
տակաւ՝ ես ծիծս դիմացը չեմ դներ. որովհետեւ նշանա-
կեալ ժամանակին միայն կկերակրեմ զինքը, այսինքն այժմ օրը 4 անգամ, ինչպէս որ խորհուրդ տուաւ բժիշկը: Կը-
հաւատաս՝ մեծ օգուտ է ինձ այդ կանոնը, Պետրոսս ալ, ես ալ շատ առողջ եմք:

ԵՂ.ԻՍԱՒԷԹ. Հա՛, կտեսնեմ որ վարդի պէս ծաղկեր ես, կնախանձիմ քեզի:

ԱՆՆԱ. Ինչպէս որ ես կանեմ, եթէ դուռն ալ այնպէս ա-
նես, հաւատա՛ ինձ, որ քո գործդ եւս յաջողակ առաջ կերթայ: Լացած կամ կանչած ժամանակ երբէք ծիծ չեմ տար Պետրոսիս՝ երբէք չեմ օրեր: Ցայտնի բան է որ այդ բանը կատարելը հեշտ չէ: Առջի բերան շատ նեղու-
թիւն քաշեցի, շատ տանջուեցայ նորա հետ, բայց այժմ բոլորովին հանգիստ եմ: Բժիշկը տղուն լացին ձայնէն սո-
վորեցուց ինձ անոր պատճառն իմանալու. քաղցածու-
թեան, սրտի նեղացածին եւ կամ յամառութեան լացը այժմ իսկոյն կճանաչեմ: Այս ալ հասկացուց ինձ որ կան-
չած ատեն արած այն շարժումները, նմանապէս երեսի կերպարանքը կիմացունեն կանչին պատճառը: Բժշկին տուած այն տետրակներուն մէջ այս ալ յիշուած է թէ երեխային կանչը, այդ մեզի համար անհասկանալի լե-
զուն, մինչեւ այն ժամանակ կծառայէ իրեն, երբ նա մեզ պէս բանական լեզուաւ խօսել սովորի. եւ մայրը երբ կա-
մենայ կրնայ լաւ հասկանալ այդ դժուար լեզուն, եթէ ուշադրութեամբ դիտելու լինի տղայն ու նորա կանչը: Կրնամ հաւատացընել քեզ, Լիզա, որ ես բժշկին խելացի խորհուրդներն ի գործ դնելով՝ հասայ վերջապէս բարե-
բաղդ ու բարեյաջող վիճակիս:

ԵՂ.ԻՍԱՒԷԹ. Բայց ճշմարիտն ասեմ, ասածներդ ամենը հասկանալի չեն ինձ. օրինակի համար, ի՞նչպէս ծծի տը-
ղայն սրտի նեղութենէն եւ կամ յամառութենէն կրնայ լալ: Այդ պակասութիւնները մեծ տղոց կվայելեն եւ ոչ թէ ծծի:

ԱՆՆԱ. Այդպէս միայն կերեւայ քեզի, բայց ի՞նչ մեկ-
նութիւն կուտաս այս պատահմանը. — Պետրոսս կուլայ, տղայն ձեռքս կառնում եւ բան մը կուտամ իրեն նայելու կամ խաղալու, տղայն իսկոյն կհանդարտի: Ադկէց պար-

գապէս այս կիսեռեցունեմ որ տղուն սիրտը առաջ կնեղանար, եւ դադրեցաւ սրտին նեղութիւնը, երբ գործ կամ պարապմունք մը գտաւ: Այս ալ կկարծեմ որ մեր տղայք թէեւ կէս տարեկան են, բայց այս կամ այն բանը ստանալու ցանկութիւններն երբ ծագելու զարգանալու սկսին ետեւէ կլինին անոր հասնելու. եւ հաւատացնեմ բեզի որ քո Մարիամիդ ալ լացն ու կանչը մի միայն ծիծ ուտելու համար է: Հաւատա՛ ինձ թէ ո՛րչափ իւր կամքովը քալելու լինիս, այնչափ ալ գէշ հետեւանք կունենայ վերջեր թէ՛ տղուն եւ թէ՛ քո վերայ:

ԵՂԻՍԱՒԷԹ. Ինչո՞ւ հապա ծիծ տալէս ետքը տղայն իսկոյն կհանգստանայ: Այդ չը՞նշանակիր արդեօք որ տղան քաղցած է:

ԱՆՆԱ. Այդ դեռ տղուն քաղցածութեանը հաստատ ապացոյց չկրնար լինել: Օրինակի համար ես նշմարել եմ որ Պետրոսս հանգիստ է, երբ տակը չոր պահուի: Ուրեմն հասկանալի է՝ թէ այն տղայն որ մաքրութեան սովորել է, անհանգիստ կլինի երբ թաց խանձարուրներու վրայ պառկի. ա՛լ այսուհետեւ պարզ յայտնի պիտի լինի կանչին պատճառը: Անգամ մը կանչէն հասկացայ որ ցաւ կզգայ տղայն. շուտով իմացայ այդ ցաւին պատճառը, հեռացուցի զայն եւ տղայն իսկոյն հանգստացաւ:

ԵՂԻՍԱՒԷԹ. Բայց եթէ կարելի չլինի իմանալ կանչին պատճառը, այն ատեն ի՞նչ անելու է:

ԱՆՆԱ. Այն ատենը, յայտնի բան է որ մեզի անելու բան չմնար. Թող որչափ ուզէ՛ այնչափ կանչէ:

ԵՂԻՍԱՒԷԹ. Ի՞նչ կասես, Անոյշ, ո՞ր մայրը կրնայ հանգիստ սրտով տանել տղուն երկայն բարակ լացը:

ԱՆՆԱ. Կսէ թէ երկու շաբաթ առաջ ի՞նչ պատահեցաւ: Օր մը առաւօտուն որդիս այն աստիճանի լալ ու կանչել սկսաւ, որ երբէք այդպէս լացած չէր: Քաղցածութենէն չէր լացը, որովհետեւ քիչ մը առաջ լաւ կշտացուցեր էի զինքը. խանձարուրները նայեցայ, չոր էին. ոչ մէկ բանէ նեղութիւն չունէր. սկսեցի մարմինը շքիշքիփելու, փորը ձեռքով կոխեցի եւ տեսայ որ մարմնոյ վրայ եւ փորի մէջ ցաւ չունի. բայց տղայն կանչելէն չէր դադրեր: Պատուհանին մօտեցուցի ձեռքը զանազան խաղալիքներ տուի, բայց նորէն անօգուտ. տղայն կուլայ ու կկանչէ: Այդ պատահմունքը զիս մեծ անհանգստութեան մէջ ձգեց, ուստի միտքս դրի բժշկին դիմելու: Բժիշկը ուշադրութեամբ նայեցաւ Պետրոսին, հարցուց նորա առողջութիւնը եւ վրձ-

նողական կերպիւ ասաց թէ՛ «տղան առողջ է, ուրեմն ուրիշ ճար պէտք չէ անել. Թող կանչէ, վնաս չունի»: Սիրտս ամբացուցի եւ միտքս դրի բժշկի խորհուրդը կատարելու: Տղայն քիչ մ՛ալ շարունակեց իւր կանչը, վերջը յոգնեցաւ ու քուն եղաւ: Արթըննալէն ետքը ուրախ, զուարթ ու հանգիստ էր, մէկ խօսքով շատ լաւ դրութեան մեջ գտայ զինքը:

ԵՂԻՍԱՒԷԹ. Չէ, բուրիկ, չէ. ինչ կուզես ասա՛, բայց ըստ իմ կարծեացս, այդ հնարքը գործածելու համար պէտք է որ մայրը իւր մայրական գուժը բոլորովին մէկդի ձգէ, որ ամեն մօր համար հեշտ չէ կատարելու. մէկ ուրիշ հնարք չկա՞յ արդեօք:

ԱՆՆԱ. Ես ալ ձեզի պէս կկարծէի եւ անոր համար բժշկին դիմեցի:

ԵՂԻՍԱՒԷԹ. Բայց գիտե՞ս, որ երկայն ժամանակ լացածը, տղուն կոկորդին ցաւ կպատճառէ:

ԱՆՆԱ. Ազկէց ես ալ կվախնայի, բայց բժիշկը մէկ բանէն չվախցաւ: Նա հաւատացուց ինձ որ Պետրոսս առողջ եւ զօրեղ տղայ է. կկանչէ կդադրի եւ վերջը քուն կլինի: Վերջերը իմացայ նորա խօսքերուն ճշմարտութիւնը: Քանի մը ժամանակ անցնելէն ետքը պատահեցաւ որ Պ. Վարշարունին պատմեցի այդ հանգամանքը. նա եւս բժշկին խորհրդոյն համաձայնեցաւ, եւ այդ միջոցին այս ալ ասաց թէ՛ «Շատ բնական է որ մայրը ցաւով սրտի կտանէ տղուն կանչը. բայց գլխաւորապէս բանն այն է որ այդ տեսակ պատահմանց մէջ մայրը պէտք չէ իւր զգացմանը գերի դառնայ: Ես միշտ կը խնդրէի կնոջս, շարունակեց Պ. Վարշարունին, որ չսիրէ տղոցս նոցա լացած ժամանակ, որովհետեւ տղայք կսիրեն այդ միջոցին իւրեանց կամքը կատարել տալու, թէ եւ նորէն լալէն չեն դադրեր: Այդ ժամանակ եթէ տղային վրայ ցաւակցածդ յայտնելու լինիս, նա կկարծէ որ յիւրաւի արժանի է մեղքընալու: Տղայք պէտք է առոյգ եւ ուրախ լինին, եւ ոչ թէ տկար, քարկացող ու սրտոտ: Գլխաւորն ա՛յն է որ տղայն չկարենայ իմանալ ու հասկանալ որ կանչէն՝ իւր կամքը կկատարուի: Պզտիկուց պէտք է ո՛րչափ կարելի է յամառութենէն ետ կեցընել տղայն, որովհետեւ մեծնալէն ետքը շատ դժուար կլինի զայն կատարելու, երբեմն ալ — անկարելի: Ծնողք իրենք իրենց համար տանջող կը պատրաստեն. այդ տանջողներն իւրեանց երես առած չար տղայքն են: Ամեն բանէն ծանրը այն է, որ յա-

մառ տղայն վերջերը իշխանութիւն բանեցունելու սովորութիւնն ալ կստանայ: Օր մի պատահմամբ ականատես եղայ տղու մի յամառութեանը: Պարզ ասեմ, ինչ որ Պ. Տէրունեանը խորհուրդ տուաւ ձեզ, նոյն խորհուրդը ես այն տղուն մօրը տուի, այսինքն՝ թոյլ տալ տղուն ուզեցածին չափ կանչել: Ինչպէս որ կկարծուէր գործը անով վերջացաւ, որ տղայն քուն եղաւ եւ վերջը առողջ ու առոյգ արթնցաւ: Թէեւ տղայն շատ փոքր էր, բայց մի եւ նոյն ժամանակ հասկացաւ որ կանչով բան մը առաջ չտաներ, օգուտ չկրնար իրեն բերելու: Աւրիշ խօսքերով ասեմք, տղայն լաւ հասկացաւ որ մայրը իւր վրայ ունեցած իշխանութիւնը հաստատ պահեր է ձեռքը: Առկէց վերջը տղայն դադարեցաւ լացէն: Քանի ժամանակ անցնելէն ետքը նորէն սկսաւ յամառութիւնը. բայց մայրը առաջուայ նման ուշադրութիւն չդարձուց նորա վարայ. ադով ալ վերջացաւ տղային իւր կամքը բանեցընել տալու ցանկութիւնը»: Ահա, իմացիք, սիրելի լիզա, թէ ի՞նչ պատմեց ինձ Պ. Վարշարունին մեր սիրած եւ քննութեան տակ ձգած խնդրոյն վրայ: Կրնա՞ս չհամաձայնել նորա ասածին:

Երկու կանանց խօսակցութիւնը վերջացաւ երբ Վահանեան տիկնոջ աղախինը ներս մտաւ: «Մարիամիկը այն աստիճանի կկանչէ ու կուլայ, ասաց աղախինը, որ ոչ մէկ բանով կարելի չեղաւ լացը դադարեցընելու:

— Կտեսնե՞ս իմ դրութիւնս, ասաց Վահանեան տիկինը, տեղէն ելլելով ու բարեաւ մնայ անելով տանտիկնոջ հետ. համբերութիւնս կորցունելու վրայ եմ: Բայց ասով միայն կը մխիթարուիմ, որ ասկէց վերջը տղուս կրթութեան ընթացքը շտկելու յոյսը սրտիս մէջ ծագելու վրայ է. այժմ նորա ձայնէն վախճալով ամեն անգամ ծիծ չեմ տար իրեն»:

ԱՍԿԷՑ ՎԵՐՋԸ ԻՆՉ ՊԷՏԻ Է ԱՆԵՆ ՄԱՅՐԵՐԸ ԻՒՐ ԵՄՆՑ ԶՍԻԱԿԱՑ ԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆԸ ՀԱՄԱՐ.

(Տէրունեան բժշկի չորրորդ յօդուածը.)

Եթէ կամիք՝ լսեցէք, նազելի Աննա, թէ ի՞նչ ճանապարհ պէտք է բռնէ մայրը որ երեխային կենաց առաջին ամիսներէն սկսեալ կրնայ նորա մէջ ապագային առողջութեան սերմն արմատացընելու:

Մի եւ նոյն բանը անդադար չկրկնելու համար, այս յօդուածիս մէջ տղուն կենաց առաջին տարուան վրայ պիտի խօսիմ, այսինքն՝ երեխայութեան ժամանակին վրայ: Միւս յօդուածիս մէջ ծծէ կտրած երեխայի վրայ կխօսիմ:

Ամեն բանէն առաջ ձեր երեխայն մաքուր պահեցէք, որովհետեւ այդ միջոցին մաքրութիւնը միւս տարիներէն աւելի հարկաւոր է, եւ գիտէ՞ք ինչու համար. — նախ՝ անոր համար, որ նորա կենաց առաջին տարին մարմնոյ կաշին շատ բարակ ու քնքուշ է, եթէ փոքր ինչ աղտոտ լինի, իսկոյն կսկսի խաշել. այդ խաշուածքն աւելի վզի ծալուածքներուն աղտահանքին մէջ, ականջներուն ետեւը, թեւերուն տակը կսաստկանայ: Եթէ այդ հանգամանաց վրայ ուշադրութիւն չդարձընէք, իսկոյն փշուածք (ուռեցք) կպատահի, որ շատ աւելի կնեղէ տղուն: Յիշած տեղերս մաքուր լուանալու եւ ճերմակեղէններն ու խանձարուրները շուտ շուտ փոխելու որ լինիք, այդ ցաւերը չեն պատահիր: Նատ մայրեր կան որ իրենք ալ չեն գիտեր թէ՛ ի՞նչ մեծ աղեկութիւն արած կլինին իւրեանց զաւկացը, եթէ ամեն օր լուանան նոցա: Ադով նոցա մարմինը կզովացունեն, ցուտ առնելէն, քանի մը ցաւերէ եւ հիւանդութիւններէ կպահպանեն, եւ վերջպէս, բոլոր կազմուածքը կամրացունեն: Բայց ո՞րքան մայրեր կը գրտնուին, որոնք մինչեւ ցայժմ աւելի դէմ են շատ անգամ լուացմանը: Նոցամէն շատերը իրենց համար նոր կանոններ կտեղծեն. օրինակի համար կը պնդեն թէ քանի որ տղուն գագաթը բաց է՝ նորա գլուխը պէտք չէ լուանալ: Այդ նախապաշարմունքը մեծ չարիք ու վնասներ առաջ կբերէ: Եթէ տղուն գլուխը ի ծնէ թեփուկ ունենայ ու գլուխը չլուանան, թեփուկը քոսեր շատցունելու պատճառ կլինի: Մի՛ վախճաք որ գլուխը լուանալէն ցուրտ առնու աղան: Լաւ նայեցէք որ տղուն գլուխը լաւ սրբուի:

Ոչ րե միայն գրուիք, հապա բոլոր տղուն մարմինը, այսինքն՝ ոտքն մինչեւ գրուիք ամեն օր պիտի ե յուանան: Յայտնի բան է որ լուանալու վարպետութիւնն ալ պէտք է ունենալ:

Եթէ տղայն առողջ է, նորա կենաց առաջին ամիսները անցնելէն ետքը լուանալու համար գործածուելու ջրոյն տաքութիւնը պէտք է կամաց կամաց պակսեցունել: Ոչ մէկ բան այն աստիճանի վնասակար եւ տկարացուցիչ ներգործութիւն չկրնար ունենալ տղուն մարմնոյն վրայ, որչափ որ անդադար տաք ջրով լուանալը. առկէց կաշին

կթուլանայ եւ աւելի զգայուն կլինի մինչեւ անգամ թե-
 թեւ քամիէ եւս ցուրտ կառնու: Այդ ասածէս չկարծէք
 որ տղայն բոլորովին պաղ ջրով պէտք է լուանալ. ոչ,
 հապա միայն այս պիտի հասկանաք, որ տղուն մարմինը
 կամաց կամաց պաղ ջրոյ սովորեցընելը հարկաւոր է,
 որով շատ ցաւերէ ու հիւանդութիւններէ կարելի է հեռու
 պահել զինքը: Ամենուս ալ յայտնի է, որ տղայք ի սկզբ-
 բան պաղ ջրէ կտարսին, կկանչեն ու կուլան. բայց չի
 պիտի կարծեն որ տղուն մարմինը պաղ չվերցուներ, պա-
 դի չլընար սովորել: Գլխաւորապէս աշխատեցէք ամեն
 անգամ տղուն շուտ լուանալու, վերջը լուացած տեղերը
 այնչափ սրբեցէք որ բոլորովին չորնայ ու ետքը շուտով
 հագուեցուցէք տղուն: Այդ կերպ պաղ ջրով լուանալը
 տղուն առողջ կազմուածքին վրայ լաւ ազդեցութիւն կու-
 նենայ. տաք ջրով լուանալու որ լինիք աւելի հեշտ կա-
 րելի է տղայն պաղ առնու, որովհետեւ այն մարմնոյն
 մասերը, որ տաք ջրով լուացուած են շատ շուտ կպաղին
 օդոյ մէջ: Յայտնի բան է որ հիւանդ եւ կամ տկար ար-
 դայն պէտք է տաք ջրով լուանալ. բայց երբ հիւանդու-
 թիւնն ու տկարութիւնը վրայէն անցնի, նորէն պէտք է
 փոքր ինչ տաքցած ջրով երեխայն լուանալ:

Այստեղ հարկաւոր կտեսնեմ այս ալ աւելցընել, թէ
 շատ օգտակար է ամեն օր լուանալն զատ շաբաթը մէկ
 անգամ տաք ջրոյ մէջ նստուցանել եւ քառորդ ժամ թո-
 դուլ որ մնայ տղայն անոր մէջ: Սկիզբները տղայն կընդ-
 դիմանայ ազոր, բայց քանի վայրկեան անցնելն ետքը
 երեխայն մեծաւ ուրախութեամբ կսկսի խաղալ ջրոյ հետ,
 միայն թէ ջուրը պաղ չլինի:

Տղուն գլուխը աւելի տաք գլխանոց մի՛ հագցունէք:
 Աւելի տաք հագուստը վնաս է նորա գլխոյն: Տաք հա-
 գուստը արիւնը գլուխը զարնելու պատճառ կլինի. եւ
 որովհետեւ տղու բնաւորութիւնն աւելի զգայուն է, ուս-
 տի շատ շուտ կընայ ցաւ կամ հիւանդութիւն մը ստա-
 նալու: Տղուն գլուխը բարակ գլխանոց հագցուցէք, իսկ
 աշխարհի եկած առաջի ամիսներէն վերջը բոլորովին բաց
 պահեցէք: Գուրս ելլելու որ լինիք, օդը տաք ալ լինի,
 յայտնի բան է որ տղուն գլուխը պէտք է ծածկել:

Ո՛րջափ որ կարելի է շուտ փոխեցէք տղուն ճերմակե-
 դէնները, եւ եթէ կընաք՝ այդ բանը ամեն օր արէք, եւ
 հոգ տարէք որ նորա վրայի հագուստը, տակի լաթեղէն-
 ները բոլորովին մաքուր ու չոր լինին:

Տղուն անկողնոյն վրայ ալ մեծ ուշադրութիւն պիտի
 դարձուի, ինչպէս որ առաջներն ասի, որովհետեւ սկիզբ-
 ները իւր կեանքը գրեթէ անոր վրայ կանցունէ: Առաջի
 շաբաթները անցնելն ետքը տղուն կակուղ փետուրէ ան-
 կողնոյն վրայ պառկեցընել հարկաւոր չէ. նորա համար
 այն ատենները ձի մազէ լեցուած մաքուր ու չոր մահի-
 ճը ամեն տեսակ կակուղ փետուրէ անկողիններէն աւելի
 լաւ ու առողջարար է: Թաց ու արտոտ անկողինը տղուն
 համար մահ է: Նատ ցաւալի է, երբոր կմտածես թէ այդ
 տեսակ անկողիններու վրայ աղքատաց տղայք կպառկեն,
 եւ թէ ի՞նչ սարսափելի հետեւանք կունենայ այդ խեղճ
 որթերուն վրայ, զոր մեք տղայքը կանուանեմք:

Յօդուածս չվերջացուցած՝ երկու գեղեցիկ հնարք սո-
 վորեցընեմ ձեզ, որով ձեր տղայք առոյգ, ուժով եւ ա-
 ռողջ լինին: Այդ հնարքները շատ հասարակ բաներ են,
 որ ամեն մայր աւելի հեշտ ու համարձակ կընայ զանոնք
 գործածել: Գոցամէն մէկը ոչ փո՛ղ կուզէ եւ ոչ երկար
 ժամանակ, որ է այս.

Երեխայն պիտի երկու եղածին չափ մտնուր օդ ծծի:
 Վասն զի միակերպ ամուր աշխարհի եկող, մէկ տեսակ
 կրթութիւն ստացող երկու տղոցմէն մէկը, որ ամեն ան-
 գամ մաքուր օդ ծծեր է, աւելի առոյգ եւ անհամեմատ
 առողջ եղած է, քան թէ իւր կեանքը չորս պատի մէջ ան-
 ցունորը: Ուստի ամեն մայր կանոն պիտի դնէ ամեն օր
 լաւ եղանակին տղուն դուրս հանել ու մաքուր օդ ծծել
 տալ: Անտարակոյս կրթութեան մէջ ո՛ր եւ իցէ հնարք
 բանեցունելու համար զգուշութիւնն առաջին տեղը կը
 բռնէ: Տղուն բոլորովին մաքուր օդէն զրկելը շատ գէշ ու
 վնասակար է. նոյնպէս վնասակար է տղուն համար ո՛ր
 եւ իցէ եղանակին անհոգ թեթեւ հագուած դուրս հանելը:
 Երկու ծայրերէն հեռացէք, կարելի եղածին չափ՝ տղուն
 ամեն օր դուրս հանեցէք: — Այն ատեն միայն թորքերը
 կամբանան, առողջ արիւն կկազմուի տղուն երակներուն
 մէջ եւ երեսին գոյնն ալ կբացուի:

Այս է գիտնալու բանը, թէ աշխարհի գալն քանի՞ շա-
 բաթ ետքը պէտք է տղայն օդի հանել: Այդ տղուն տա-
 րուայ ո՛ր եղանակին մէջ ծնածէն կախեալ է: Այն տղայք,
 որ ամառուան վերջերը աշխարհի եկած են 6 շաբաթ ան-
 ցունելն ետքը կընան օդին դուրս ելլելու, որովհետեւ
 ձմեռը վրայ հասնելն ետքը, ցուրտի սաստկութիւնը վը-
 նասակար ներգործութիւն չաներ նոցա վրայ: Այն տղայն,

որ գարնան սկիզբները աշխարհ եկել է, 8 կամ 10 շաբաթ չանցած դուրս ելլելու չէ: Իսկ աշնան եւ կամ ձմեռը աշխարհ եկող տղոց աւելի լաւ կլինի բոլոր ձմեռ չորս պատի մէջ բռնել, եւ միայն Ապրիլի տաք օրերուն դուրս հանել: Տղուն երեսը բարակ թաշկինակով մի ծածկեցէք, երբ առաջին անգամ օդին հանելու լինիք: Անկողնէն նոր ելած տղուն պէտք չէ դուրս հանել: Նոյնպէս դրսէն եկող տղուն իսկոյն վառարանին մի՛ մօտեցնէք: Տղայ նայող կանայք կամ աղջկունք տղաները գիրկը զբօսներու ելած ատեն սովորութիւն ունին փողոցի մէջ կենալ ու իրենց բարեկամացը հետ իւրեանց տանուտեարց գործոց վրայ խօսակցելու. պարզ ասեմ՝ զրպարտելու եւ բամբասելու: Խեղճ տղայք շատ անգամ այդ ժամանակ ցուրտ կառնուն, երբեմն ալ վտանգաւոր հիւանդութիւններ կստանան: Մէյմ'ալ կրկնեմ. ամեն օր պէտք է տղուն դուրս հանելու: Վերը յիշած կանոնաւ շարժեցէք, այն ժամանակ դուք ալ կտեսնէք՝ թէ ի՞նչ բարի վերջ կունենայ ձեր տղոց կըրթութիւնը: Գուք ինքերդ մտածեցէք, թէ կրնա՞յ արդեօք, տղայն չորս պատին մէջ մարմնով զարգանալու: Մարդս բնութեան մէջ, կուզեմ ասել, դուրսը, Աստուծոյ ստեղծած գեղեցիկ աշխարհիւ երեսը՝ այնպէս հանգիստ պիտի լինի, ինչպէս ազատ ու հանգիստ է իւր տանը մէջ. ուրեմն տղայական հասակէն ծանօթացուցէք իրեն այդ աշխարհին հետ:

Թողուցիք որ զոսան ազատ կերպով կարելի եղածին չափ շարժման մէջ բռնե՛ք ինկզիսկիք: Այս ալ տղուն մարմնոյն զարգացմանը օգնելու երկրորդ եւ աւելի պարզ հնարքն է:

Նատ մայրերէ գանգատներ լսած եմք, որ իրենց տղայքը շուտ ոտքի չեն ելներ. այդ երեւոյթն իւրեանց զաւակաց մարմիններն նոցա կենացը առաջին տարիները ծուռ կրթածներէն է: Ի՞նչպէս պիտի կրնայ քայլել սովորելու տղայն, երբ իւր ոտքերը կրթելու առիթ ունեցած չէ: Մարմնոյն բոլոր անդամներն առանց շարժման մնալէն ետքը կը տկարանան. ընդհակառակն, քանի երթան կգորանան, եթէ անդադար գործողութեանց մէջ բռնեմք զանոնք: Այդ կանոնը թէ՛ փոքր տղոց եւ թէ մեծ մարդոց համար է: Տղոց միշտ շարժման մէջ գտնուել ուզեցած սովորութիւնը մի՛ արգելէք, որ վերջը նորա տկար եղածին վրայ չզարմանաք: Նարժմունքը կօզնէ արեան ընթացքին եւ մարտողութեանը, հանգիստ եւ խոր քուն կբերէ մարդուս վրայ. մկանունքը կգօրացունէ եւ մեծ օգուտ ալ կբերէ անով, ու երեխայն միշտ ուրախ դուրսեան մէջ կը բռնէ:

ԿԱՐԵԼԻ՞ Է ԱՐԴԵՕՔ ՏՂԱՅՆ ԲԱՐՈՅԱՊԷՍ ԿՐԹԵԼ.

Պ. Վարշարունին մեծաւ ուրախութեամբ կարդաց ինչ որ բժիշկը գրեր էր Աննա տիկնոջ տղայոց կրթութեանը վրայ: Բժշկին յօդուածները շատ բաներ ձգեց նորա մտքը, զոր իսկոյն յայտնեց Խասմերեան տիկնոջ: Այս խօսակցութեան ատեն ընթերցողաց արդէն ծանօթ գաւառական դպրոցին վարժապետի կինն ալ կար:

«Ես բոլորովին համաձայն եմ, կասէր Պ. Վարշարունին, դառնալով դէպ ի լսող կանայք, որ ֆիզիկական կրթութիւնն ալ մեծ նշանակութիւն ունի, մինչեւ անգամ, կը կարծեմ, որ երեխայի կենաց առաջին ամիսները, երբ նորա ներքին կեանքը դեռ բաւական տկար է, պէտք է որ առաջին տեղը բռնէ. բայց մի եւ նոյն ատեն, կյուսամ որ դուք մտքերէդ չէք անցուներ, որ մեր պատուական Տէրունեան բժիշկը այդ հասակի ժամանակ մերժէ բարոյական կրթութեան նշանակութիւնը: Ձէ, նորա յօդուածներէն կարելի չէ այդ հետեւցունել: Ինքն ալ, ես ալ հաստատ համոզուած եմք, որ նոյն իսկ վայրկեանէն, երբ երեխայն սկսի առարկաները ճանաչել ու մէկմէկէ գանազանել զանոնք, երբ անոնցմէ լաւերուն սւ ախորժեկներուն յայտնէ իւր հակումը եւ անախորժներէն հեռանայ, նոյն վայրկեանէն կասեմ, տղուն բարոյական կենաց զարգացումը դիտելու մօր սրբազան պարտքն է, նմանապէս այդ բարոյական ուժոյն բնական զարգացմանը օգնելու պիտի աշխատի»:

— Ի՞նչպէս շնորհակալ կլինէի ձեզ, ասաց վարժապետի կինը դառնալով դէպ ի Պ. Վարշարունին, եթէ աշխատէիք պատմել ինձ թէ՛ ի՞նչ կերպով պէտք է տղուն այդ բարոյական զարգացմանը ձեռք զարնել: Գործը մեծ է եւ ինձ համար շատ նոր բաներ կան այդ գործոյն մէջ, որ դեռ ես չգիտեմ:

«Ուրախութեամբ պատրաստ եմ կատարել ձեր ցանկութիւնը, Ջարդար խաթուն, ասաց Պ. Վարշարունին, գրպանէն փոքրիկ գիրք մը հանելով: Ահա հետս բերել եմ մէկ երեւելի մանկավարժի փոքրիկ աշխատութիւնը. այնպիսի մանկավարժի մը, որ իւր կոչմանը հոգւով եւ մարմնով սէր տուել էր: Առէք այս գրքոյը Աննա տիկին. իսկ ձեր խնդիրքն անով կվճռեմ, Ջարդար խաթուն, որ

այս գրքէն մէկ կտոր տեղը կկարդամ ձեզ: Ասոր հեղինակը շատ խելացի եւ հիմնաւոր դատողութիւն կանէ երեւոյթի բարոյական ուժոյն զարգացմանը համար բունուելու ճանապարհին վրայ: Ուրեմն, խնդրեմ ուշադրութեամբ լսեցէք:

«Մարդուս աշխարհ եկած առաջին վայրկեանէն—սկսեց կարդալ Գ. վարշարունին—ներքին կազմուածքը մեծ նըշանակութիւն ունի նորա բարոյական զարգացմանը վերայ: Այդ կազմուածքը հոգւոյ սնունդ է, ինչպէս որ մօր կաթը սնունդ է մարմնոյ համար: Մարմնոյ համար ամենալաւ սնունդն է մօր կաթը, տղուն հոգւոյ համար ալ ամենալաւ սնունդն է նոյն խսկ մայրը: Մայրն է տղուն մէջ առաջին անգամ ո՛ր եւ իցէ զգացմունք, առաջի ցանկութիւնը զարթեցընողը. մէկ խօսով մօր դէմքը, տղուն հետ նորա վարժունքը, նորա հետ խօսակցածը տղուն հոգւոյ մէջ այն ամենայն բանը կարմատացընեն, ինչով լի է մեր մարդկային կեանքը: Հաւատացէք ինձ, որ մօրը տղուն սրտին մէջ սերմանած առաջին վեճ, ազնիւ ձգտողութիւնքը, թէեւ վերջերը կերպով մը կրքերը կխեղդեն, բայց բոլորովին ջնջել երբէք չեն կրնար: Ամեն բարի գործը, ամեն վեճ միտքը, մօր ամեն մաքուր ու սուրբ ըզգացմունքն — ասոնք ամենը միասին հիմն են, որոյ վրայ կհաստատուի տղուն բարոյական բնութեան զարգացումը: Նմանապէս ամեն ցած, վատ կրքի միայն հետեւեալ բաները անջնջելի տպաւորութիւն կունենան նորա որդւոյն կամ աղջկանը հոգւոյն մէջ: Ի՛նչ աստիճանի չարահոգի խորթ մայրերը շատ անգամ տղոց բարոյական եւ մարմնաւոր ուղիղ զարգացումը խախտելու աւերելու պատճառ կլինին»:

«Ի՛նչ կերպով պէտք է, ուրեմն մայրը իւր տղուն բարոյական զարգացմանը վրայ ներգործէ: Կպատասխանեմ, հոգեւոր կենացը կանոններով պէտք է շարժի, այդ կանոնները տղուն բոլոր կենացը մէջ ալ նշանաւոր են. բայց աւելի գործածելի կլինին տղայութեան ժամանակին: Այս կամ այն զգացմունքը մէկին մէջ գտնուելէն ետքը, միւսին վրան ալ անոր նմանը կերեւայ թէ՛ բազումեան ըզգացմունք լինի, թէ՛ վատութեան, թէ՛ ուրախութեան, թէ՛ տրտմութեան, վեճ կամ ցած զգացմունք—մի եւ նոյն է: Այդ աշխարհային զարգացմանը ընդհանուր կանոնն է: Տղայն կխնդայ եւ կուլայ իւր մօրը հետ չգիտնալով միանգամայն ոչ նորա ուրախութեան եւ ոչ արտասունքին

պատճառը: Խօսքեր արտասանելէն առաջ տղայն նշանացի խօսակցութիւնները լաւ կհասկանայ: Աշխատեցէք ուրեմն ձեր կեանքովն ու վարքովը որչափ որ կարելի է, լաւ կրթեալ, ազնիւ, արդարագործ ու արդիւնաւոր այն մարդը արդարացընել, որոյ կամիք ձեր զաւակը նմանեցընել: Այս է ուղիղ կրթութեան գլխաւոր պայմանը: Ամեն անգամ միտքերդ թող լինի՛ թէ՛ մօր ամեն մէկ խօսքը, ձայնը, շարժմունքը երեխայի զգայուն բնաւորութեանը մէջ կտպաւորին եւ նորա մտաց ու շարժմանց մէջ ալ տեղիք կունենան: Ձեր փափուկ քաղցր ձայնովն եւ սիրով, համակրական ձեր շարժմունքներովը, վերջապէս կատարելով տղու դէմ ունեցած պարտքերնիդ, որ նորա կանչին ու լացին նայելով կլինին. դուք մայրեր, ձեր տղոց մէջ բարի զգացմունքը կը կրթէք եւ միանգամայն նոր ծագած գէշ ու չար սովորութեանց հակումն ու կրքերը կը ջնջէք անով, որ կերակուր չէք տար նոցա կանչած ատեն: Տղու կեանքն այն է, ինչ որ բնութեան համար աշունն է, տաքցուցէք ուրեմն զայն ձեր փափուկ սիրոյ տաքութիւնով, ինչպէս որ արեւն իւր տաքութիւնովը երկիրս կտաքցունէ: Անոր համար չիցէ՛ թէ՛, մայրեր, ձեր տղոցը հետ վարուած ժամանակ կամ բարկութիւն, կամ յամառութիւն, կամ ցատումն եւ կամ թե՛թեւ անբաւականութիւն ցոյց տաք, խօսքով ու շարժմունքով: Տղուն սիրտը մի՛ հանէք ձեր անտեղի կատակներովը, ուրիշներուն ալ այդ արգիլեցէք: Տղայոց հետ խիստ ու յամառ մի՛ լինիք: Դէշ է եթէ այսօր բարի ու քաղցր լինիք ձեր զաւակացը հետ, վաղը խիստ ու սրտոտ: Նորա ամեն ուզեցածը մի՛ կատարէք, երեխային առաջի արտասունքը խնդիրն է. բայց այդ արտասունքը շուտով հրաման կդառնայ եթէ կատարելու լինիք ոչ միայն նորա հարկաւոր պիտոյքն, այլ եւ աւելորդ պահանջմունքը: Այս ալ գիտցէք որ երեք ամսուան երեխայն արդէն կսկսի լաւ հասկանալ թէ՛ ի՛նչ կրնայ անել տալ իւր կանչովը: Խելացի կրթութեան գործըն է անդադար դիտել տղուն վրայի նոր երեւոյթները: Եթէ տեսնէք որ տղայն առանց արտաքին պատճառներէ ստիպեալ ուզենայ իւր կամքը բանեցունելու եւ յամառութիւն ցոյց տայ, մօր սրբազան պարտքն է այդ տեսակ երեւոյթներու դէմ դնելը: Դէմ դրէք, բայց ոչ սրտմտութեամբ, ոչ յամառութեամբ եւ ոչ ծեծով: Ցամառ տղայն կկանչէ, մայրը կարծես թէ չլսեր: Աղկէց տղայն քանի կերթայ կամայ ահամայ կսկսի հասկանալ որ իւր կան-

չովն ամեն անգամ կամբը բանեցունելու չկրնար: Կրթութեան մէջ մօր գլխաւոր վարպետութիւնը տղուն հասկացընել ու համոզելն է, թէ մայրը ի՞նչ որ կանէ նորա բարիքն առաջնորդ ունենալով կանէ, թէ այդ բարեացը համար կրթութեան սանձը ամուր իւր ձեռին պահեր է, եւ թէ նորա յամառութեանը համար իւր բռնած կանոնը երբէք չխախտեր: Մօր սէրը կապիկներուն սիրոյն չնմանիր: Մօր փափուկ ու թափանցիկ սէրը կրնայ որդւոյն կամ աղջկանը չար սովորութեանց նոր ծագած հակումը ոչընչացընել: Անկեղծ, խելամուտ սէրն է միայն մարդուս կենաց առաջնորդը. ծաղկեցուցէք ուրեմն այդ մեծ ու վսեմ զգացմունքը ձեր տղոց մէջ, եւ ուրիշ ամեն զգացմունքներէ առաջ այն ծաղկեցուցէք, սէրը սիրով անցուցէք: Զգացմունքն ալ զգացմունքով միայն կծաղկի: Մայրը պարտական է զաւակը սիրել, ապա թէ ոչ՝ նա մայր չէ: Երեխայն անորը չէ ով աշխարհի բերել է, այլ անոր, ով կը խնամէ, կնայէ եւ կսիրէ զնա: Սիրով միայն կարելի է սէր վաստակել: Միայն մայրական սէրը՝ մայրը մայր կդարձընէ:

«Նոյնպէս եւ արտաքին զգացմանց զարգացման եւ մշտածողական ընդունակութեան համար ալ ամենալաւ շարժառիթը նորէն մայրն է, կամ երեխայի սենեակն եւ կամ նոյն իսկ բնութիւնը: Երեխայի արտաքին զգացմանց զարգացումը մեծ ու նշանաւոր գործ մըն է: *Արսաֆին զգացմանց գործարաններն* ամեն բանէն առաջ պահպանելու է ո՛ր եւ իցէ վնասակար ներգործութենէ. տղուն աչքերուն վրայ լուսոյ պայծառ ճառագայթները պէտք չէ զարնէ. ականջին լսողական մեքենան սաստիկ ու թափանցիկ ձայնով չպիտի խախտուի. ձեռքերով տղայն սուր կամ ամուր առարկաներու պէտք չէ մերձենայ. բերնին համն ալ զանազան տեսակ համեմներով, քաղցրաւենիքով չըլլայ թէ սաստկացընէք. վերջապէս, նայեցէք որ հոտոտելիքն ալ տեսակ տեսակ սաստիկ հոտերով չաւրուին:

Տղուն մտաւորական ընդունակութեան զարգացումն ալ ծնողաց ուշադրութիւնը կպահանջէ: Այս ալ պէտք է գիտնալ որ այն սենեակը, ուր տղայն գիշեր ցերեկ կանցունէ, իւր կեանքը զանազան առարկաներով լեցուած չլինի, որովհետեւ առարկայից զանազանութիւնը տղուն ցնդածութիւն կպատճառէ: Առարկաներու պակասութիւնն ալ գէշ ներգործութիւն ունի տղուն վրայ, ընդու-

նակութիւնը կտկարացունէ: Տղուն սենեակը իւր մէջ պարունակած առարկաներովը բնութեան նոր աշխարհ է նորա համար որ իւր գեղեցիկ զարդարանքովը պէտք է որ տղուն ուշադրութիւնը գրաւէ, պարզ ասեմ, սրտի մէջ բաւականութեան եւ ուրախութեան զգացմունքը զարթեցունէ ու զարգացունէ: Շատ լաւ կլինի եթէ տան մէջի բոլոր առարկաները երեխայի խելքին յարմար կարգաւորած լինին եւ այն ներգործութիւնը, որ այդ առարկաները կծագեցունեն տղուն մէջ՝ ներքին զգացմանց հարդարակցութիւնով լինի, այսինքն միայն հայեցուածով չէ, այլ լսելիքով ու շօշափմամբ:

«Տղայն իւր բնական ազդմամբը կշանայ ամեն բան շօշափելու: Շօշափելու ցանկութիւնը տղուն մէջ կծագի նորա քիչ կամ շատ առարկաներու հետ ծանօթ եղածէն. տղայն կսկսի նոցա վրայ դատողութիւն անելու. կճանաչէ զանոնք ոչ թէ նոցա ձեւերէն, մեծութենէն եւ նոցա մէջ եղած տարածութենէն, այլ եւ տաքութենէն, պաղութենէն, ամրութենէն, կակղութենէն, ծանրութենէն, թեթեւութենէն, մէկ խօսքով այն ամենայն յատկութիւններէն, որ կրցել է շօշափմամբ իմանալու:

«Ուրեմն, բնութիւնն ու սենեակը, որոյ մէջ տղայն կանցունէ օրերը, զանազան տեսակ առարկայից ձեւերը, նոցա յատկութիւնները ճանաչելու ընդունակութիւնը կը զարգացունեն: Խելացի մօր համար երեխայն ինքն իւր մէջ հոգեւոր ոյժը զօրացընելու աւելի լաւ գործիք է: Երեխայի խաղը, պարապմունքը, նորա կերպարանքը, մէկ խօսքով ինքը բոլոր մարմնովը անսպառելի նիւթ է կրթութեան գործին մէջ: Մայրը տղուն ոտքերովը եւ ձեռքերովը կը խաղայ, կզակէն եւ ականջներէն կքաշէ, նոր ելած առաջի ատամը կշօշափէ եւ այլն. եւ այնպէս աննշմարելի կերպով կզարթեցունէ տղուն մէջ իւր անդամոց ճանաչելու եւ զանազանելու ընդունակութիւնը, որ մէկ անբաժանելի ամբողջ էակ մը կձեւացունեն: Երեխայն բերանը կբանայ մօր տուած կտորը առնելու համար եւ մի եւ նոյն ժամանակ մօր ասած այս խօսքերը կը լսէ՝ «կեր հոգիս, կեր, որ մեծնաս»: Երեխայն կպատրաստուի քնանալու. մայրը անկողինը դնելով զնա կասէ՝ «բուն եղի՛ր սիրական, քուն եղի՛ր իմ թանկագին՝ զանձս»: Այդպէս աննշմարելի կերպով կզարթեցունէ տղուն դատողութեան ու հասկացողութեան ընդունակութիւնն, որպէս զի տղայն ինքն ճանաչէ, թէ ի՞նչ է իրեն արածը, եւ կամ ինչո՞ւ համար այս

կամ այն գործը կանէ: Մայրը տղուն ճրագի կժօտեցունէ եւ կասէ թէ՛ «կրակը կերէ»: Տղայն ճրագէն տաքուծիւն կզգայ, եւ (մօրը ասածին) ճշմարտութեան զօրութիւնը իսկոյն կհասկանայ: Շատ լաւ արած կլինի մայրը, եթէ այդպէս բռնած ճանապարհը աւելի հաստատ եւ ուղիղ անելու համար ուսումն եւ ո՛ր եւ իցէ արուեստ ալ իրեն օգնութեան կանչէ: Թող տայ մայրը այնպիսի՝ խաղալիքներ տղուն, որ նորա մկանունքը զօրացընեն եւ մի եւ նոյն ժամանակ նորա հոգեւոր բնութեան զարգացմանը օգնեն: Այժմ շատ կան այդ տեսակ խաղալիքներ, միայն ընտրել պէտք է գիտնալ: Օրինակի համար տղու անկողնոյն վրայ թոփ մը կախեցէք, այդ թոփը շարժելու որ լինիք տղայն առարկային հեռաւորութեան ու մօտաւորութեանը վրայ տեղեկութիւն կունենայ: Ջանազան գոյներէ կարուած թոփերով խաղալը գոյներ ճանաչելու ու մէկ մէկէ զանազանելու կարողութիւնը կստանայ տղայն (*): Որչափ որ կարելի է տղուն ականջը պէտք է կանուխ վարժեցընել երաժշտական արհեստի մէջ: Մայրը ժամանակ առ ժամանակ թող հասարակ, բայց քաղցրածայն օրօրոցի երգեր երգէ: Այս ալ գիտնալու է որ այդ ամեն բան միայն մեքենաբար չկատարուի: Այստեղ զգացմունքն ամեն բանէ վեր է: Այդ կերպով տղուն ո՛ր եւ իցէ զգացմունքը զարգանալէն ետքը զանազան առարկաներ ճանաչելու կարողութիւնն ալ այդ ճագած զգացմանը հետ որ միանայ, նորա հոգեւոր կեանքն ալ կզարգացունէ: Բայց չիցէ՛ թէ թէ տղուն հոգեւոր բնութեան զարգացման ատեն արհեստական կամ բռնի ընթացքի հետեւիք: Ջգացողութիւնն առարկաները ճանաչելու կարողութիւնը տուաւ, ասկէց ետքը կմնայ մէկ քայլ միայն, որ տղայն կարող լինի իւր ներքին զգացմունքը խօսքով հաղորդելու, այսինքն սկսի խօսելու: Անոր համար տղուն պէտք չէ խօսքեր արտասանել ու ստիպել: Թող ընական կերպով գործը առաջ երթայ: Այդպիսի ստիպմունքէ տղայն կը տկարանայ միայն խելքով, եւ կսովորի առանց հասկանալու խօսքեր կրկնելու: Երբ տղայն սկսի խօսելու, այն ժամանակ կարելի կլինի վարժեցընել նորա արդէն իրեն ծանօթ, կամ առաջուանէ տեսած եւ կամ ինքն իրեն միտքը ընկած ա-

(*) Այստեղ հեղինակը Ֆոֆօրէյ ասուած երեւելի մանկավարժի հրարած խաղի վրայ կը ցուցնէ, որ միւս յօդուածիս մէջ տեղն ի տեղը կը նկարագրեմ:

ռարկայից անունները ըստ կարի լաւ ու պարզ արտասանելու, եւ այդ վարժողութեանը համար հեշտ խօսքեր ընտրելու է, զոր մայրը պէտք է բարձր ձայնով պարզ արտասանէ:

«Ուշադրութեամբ շարունակուած այդ տեսակ վարժողութիւնը տղուն խօսելոյ տաղանդը կզարգացունէ: Լաւ չանիր այն մայրը որ ինքը հետաքրքրութեամբ կուզենայ իւր տղուն ասածն իմանալու: Աղէկ է որ տղայն ինքն կըրցածին չափ աշխատի հասկացընելու իւր միտքը: Իսկ եթէ տղայն խօսք մը ուղիղ արտասանելու չկարողանայ, օրինակի համար առողջութիւն ասելու տեղ այողջութիւն ասէ, այն ժամանակ պէտք է ստիպել որ տղայն այդ խօսքը ո՛րչափ կարելի է պարզ եւ ուղիղ արտասանէ: Ամենուս յայտնի է որ տղայք ո՛ր եւ իցէ առարկայի իրենց լեզուաւ դատարկ անուններ կը դնեն եւ ծնողք չեն աշխատիր ուղղել նոցա սխալը, այլ ընդհակառակն, իրենք ալ նոցա նման կարտասանեն այդ խօսքը: Ուրիշ խօսքերով ասելու որ լինիմք — նոքա իւրեանց զաւակաց հոգեւոր զարգացմանը վրայ կծիծաղին: Եթէ այդ տեսակ խօսակցութիւնը առաջի տարին վերջանալու լինի, տղայն նոր սովորած խօսքերը գործածելով՝ իւր ոգւոյ զարգացումը շարունակելու ոյժ վաստակած կլինի: Շատ լաւ կլինի երբ տղայն ուտելու, քայլելու եւ խօսակցելու կերպը սովորելու համար՝ անզգալի կերպով սկզբնական դժուարութեանց յաղթէ: Այդ կլինի նորա արտաքին բնութեան լուծէն ազատելու առաջին յաղթութիւնը, ուսկից վերջապէս յաղթող կելլէ:

«Ուրեմն ատամներով տղայն կսկսի ուտել, եւ ոտքերն ալ կարողութիւն կուտան իրեն երկրիս այս կամ այն կըտորներու ոյժէն ազատ մնալու. եւ նոյն իսկ այդ վայրկեանէն կարելի է ասել որ տղայն բոլոր մարդկութեան ցեղին անդամ կդառնայ: Աստուածային այն պարգեւը, այսինքն խօսելոյ կարողութիւնն, բոլոր երեւցած բնութենէն վեր կդասէ զինքը, որովհետեւ այն օրուանէ ի վեր տղայն ամեն մէկ առարկայի վրայ կնայի ոչ թէ այնպէս, ինչպէս որ առանձին մասերու վրայ. հապա կհասկանայ նոցա բնական նշանակութիւնն եւ կտեսնէ նոցա միմեանց հետ ունեցած կապը»:

Այո՛, յիշուի ճշմարիտ է, որ տղայն բոլոր կենացը մէջ երբէք այնչափ բան չկրնար սովորելու, որչափ որ կսովորի իւր կենաց առաջին տարին:

ՄԱՐԲՆԱԻՈՐ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՊԱՀԱՐՄՈՒՆԻՔԸ.

Ամեն անգամ երբ յարգելի Տէրունեան բժիշկը իրեն սիրած այն նշանաւոր մարմնաւոր կրթութեան խնդրոյն վրայ խօսք կբանար, մեծաւ եռանդով առանց ակնառութեան այդ նախապաշարմանց վրայ կյարձակէր որ տղայոց կրթութեան մէջ ալ մտել էր. մանաւանդ ռամկաց տգիտութեան վրայ սաստիկ կբորբոքէր: Օր մը Աննա տիկինը յանդգնեցաւ ասել բժշկին թէ՛ չափազանց չէ՞ք մեծցուներ արդեօք մեր խօսակցութեան զլխաւոր խընդրոյն չար կողմերը:

«Եթէ կամիք փորձեցէք անձամբ, եւ այն ժամանակ կիմանաք իմ խօսքերու ճշմարտութիւնը, պատասխանեց Տէրունեան բժիշկը: Ադով գոնէ բարի գործ արած կը լինիք, եթէ այդ խեղճ մարդոց փոքր ինչ բարի խորհուրդ տալու լինիք: Դուք այժմ մայր էք, ձեզի աւելի շուտ կբաւատան քան թէ ինձ»:

Բարիք անելու եւ օգուտ բերելու նպատակաւ ոգեւորուած, Աննա տիկինը միւս օրն առաւօտը կատարեց բժշկին խորհուրդը եւ որդւոյն հետ միասին սովորական զբօսանքն անելէն յետոյ, մտաւ իրեն առաջուանէ ծանօթ չքաւոր ընտանիքի մը տունը: Մէկ ժամ կեցաւ այդ ընտանեաց մէջ եւ կատարելապէս համոզուեցաւ բժշկի խօսքերուն ճշմարտութեանը, մի եւ նոյն ժամանակ այս ալ իմացաւ որ ռամկաց մէջ կրթութեան վրայ տարածուած ծուռ ու անհիմն կարծիքը մայրական սիրոյ պակասութենէն չէ, այլ տղայոց պիտոյքը չգիտցածներէն եւ չափազանց առանց խելքի զանոնք սիրածներէն է որ իւրեանց գէշ, հին ու վնասակար սովորութիւններէն չեն կրնար ազատիլ: Աննա տիկինը այդ ընտանեաց մէջ ինչպէս որ կսպասուէր՝ աղտոտ կաթածիչ ալ գտաւ: Խիւսն ալ այստեղ մեծ յարգանք ունէր թէեւ մայրը ինքը կբանդէր իւր երեխայն: Երբ Խասմերեան տիկինը հասկացուց երեխային ստամոքսին ու կազմուածքին անյարմար կերակուրներէն գալու այն վնասակար հետեւանքը, տանտիկինը պատասխանեց, թէ «այդպէս մեր մամաներն ու պապաները մեծցել են, եւ փառք Աստուծոյ խորին ծերութեան հասեր են. մենք նոցամէն խելօ՞ք պիտի ըլլանք մի: Երբ կաթածիչը բերանը դնեմ, շարունակեց մայրը

իւր երեխայի վրայ ցուցունելով, այն առնելու ձայնը կը կտրէ ու աղէկ քուն կըլլայ: Մինչեւ որ այդ բաներով տրորուս կուշտ պահեմ, կաթս ալ կշատնայ: Հապա՛ աղջիկս, ի՛նչ անինք, այնպէս սովորել եմք: Տղուն չուտեցունենք տէ, լալէն՝ կանչէն սախաթլամի՞շ (*) անենք, . . .»:

Աննա տիկինը շատ անգամ լսել էր իւր բժիշկէն, որ մարմնոյ բոլոր անդամները զանազան շարժմունքով պէտք է կրթել. ապա թէ ոչ՝ կկորսընցունեն իւրեանց ոյժը: Բայց Խասմերեան տիկնոջ պատահած է շատ անգամ տեսնել ոչ թէ ստորին կարգի հասարակութեան, այլ եւ երկրորդ եւ երրորդին մէջ այնպիսի՛ մայրեր, որ նշանակեալ կանոններէն բոլորովին տարբեր գործ կտեսնեն իւրեանց երեխաները մեծցունելու ու կրթելու ժամանակ: Ոմանք միշտ կգանգատեն թէ իւրեանց երեխաներու ոտքերը բոլորովին թոյլ են, եւ թէ ի՛նչ է ադոր պատճառը,— իրենք ալ չգիտեն. բայց դորա պատճառը մայրերն իրենք են, որովհետեւ երեխային այնպիսի նեղ ոտնամաններ կհագցունեն, որ տղայն չկրնար ազատ շարժելու եւ կամ միշտ ձեռքերուն վրայ կբացուեն զնա: Առանց շարժմունքի, յայտնի բան է որ ոյժէ ալ կիյնի տղայն: Աննա տիկինը տախտակի վրայ կը դնէր իւր Պետրոս որդին ու ազատութիւն կուտար, որ ուզածին չափ խաղայ ու գլորուի նաեւ անոր վրան: Տէ՛ր Աստուած, լսել պէտք էր, թէ ի՛նչ մեծ շփոթութիւն ձգեց այդ բանը տեսնող դրացիներու մէջ, որ կդառնային դէպի ինձ այս խօսքերով «ի՛նչ է արածդ տղուն կուզես մեռցընել . . . տղայն գլուխը կպատռէ, տղայն ցուրտ կառնու եւ այլն»: Մէկ խօսքով զանազան տեսակ գէշ գուշակութիւններ կանէին, որ երբեմն իմ համոզմունքս ալ փոքր ինչ կխախտէին: Եւ երբ իրենք ալ համոզուեցան, որ տղայն վնաս մը չունեցաւ տախտակի վրայ քարշ գալէն, այլ ընդհակառակն քանի զնաց աւելի ամրացաւ. այն ժամանակ ասին թէ այդ պատահմունք է եւ ոչ թէ խելացի եւ ուղիղ կրթութեան հետեւանք:

Աննա տիկինը ի բնէ ամեն բանի մէջ կարգ պահել կբսիրէր, եւ անոր համար աւելի խստութեամբ կըրիտէր իւր որդւոյն վարքը. մինչդեռ կպատահէր իրեն տեսնել այնպիսի տղայք որ շաբաթներով լուացուած չէին եւ աղտոտ հագուած: Մէկ քանի անգամ աշխատեցաւ Աննա տիկինը

(*) Տղուն որ եւ իցէ տեղը կտարել կամ տեղէն հանել. — сдвигать козелкой.

ստորին կարգի մարց համոզելու, որ իւրեանց տղոց լուսանան. բայց ամեն անգամ այս պատասխանը կատանար, թէ՛ «լուսացումը գլխոյն կաշիին վրայի իւրի նման կագ մուսած նիւթը կտանի»։ մինչդեռ այդ նիւթը ցուրտէն կը պահպանէ տղուն գլուխը:

«Բայց ի սէրն Աստուծոյ, միտքերդ պահեցէք, կասէր Խասմերեան տիկինը, որ գլուխը իւր տաքութենէն ամեն անգամ պիտի քրտնի. քրտինք չելլեր եմէ գլխոյն վրայ այդ նիւթը լինի: Աղկէց զատ տեսէք թէ ի՛նչ աստիճանի կարմիր է կաշին այն տեղը, որ տեղէն յիշեալ նիւթն ինքն իրեն կ'ծափի: Կրնամ ձեզի հաւատացընել որ իսկ այդ նիւթն է երեխայի գլխոյ ցաւին պատճառը: Ո՞ր բժշկին կամիք հարցուցէք, ամենքն ալ մի եւ նոյնը կասեն ձեզ»:

Մայրերը պաղ կերպով կը լսէին Խասմերեան տիկնոջ խորհուրդները, բայց վրաներէն չէր երեւար այդ խորհուրդոց հետեւելու ցանկութիւնը:

Այդ տգիտութիւնը տեսնելէն ետքը, Խասմերեան տիկինը այս միայն կը մտածէր՝ որ ժամանակն ու կրթութիւնը միայն կ'օգնեն ամեն տեսակ սնապաշտութիւնն ու ծուռ համոզմունքը փարատելու. եւ աղով ինքզինքը կ'մտնարէր:

Ժամանակն ու կրթութիւնը այդ ծուռ կարծեաց փարատողն է, կասէր նորա եւ Տէրունեան բժիշկը, բայց նորէն դուր պէտք չէ որ ձեր գեղեցիկ ու օգտակար գործը թողուք ու աչքէ ձգէք. մի՛ մոռնաք որ Յշմարտութիւնը աշխարհիս յայտնելու համար մեծ համբերութիւն պէտք է: Եթէ ձեր անել ուզեցած բաներուդ գոնէ հարիւրաւոր մասը կատարուի, այն ժամանակ ալ կրնաք համարձակ ասել թէ «աշխատութիւննիս չկորաւ»: Տարակոյս չկայ, կասէր ազնիւ բժիշկը, թէ որ մայրերը գոնէ փոքր ինչ աշխատէին մեզ օգնելու մարմնաւոր կրթութեան մէջ, այն ժամանակ մարդկութիւնը այդ գործին վերին աստիճանի կ'հասնէր: Կուգայ ժամանակ, երբ աշխարհ կ'իմանայ, թէ երեխային երեք ամսական եղած ատեն ի՛նչ մեծ ազդեցութիւն ունի նորա զարգացմանը վրայ կերակուրն ու վրան ունեցած հոգացողութիւնը: Այդ միջոցին եղած սխալանքը ապագային շատ դժուար է ուղղել: Մարդկութեան ազնիւ բարեկամք կասեն թէ՛ տուէք մեզ կարողութիւն ու ժամանակ ստորին կարգաց հասարակութեան հոգեւոր կրթութեանը վրայ հոգալ, այն ժամանակ վարձուորներն անգամ իւրեանց ապրուստը ձարելու աւելի

հեշտ ու լաւ ճանապարհ կրնան գտնել: Ես ալ իմ կողմանէ այս աւելցունեմ թէ՛ նախ եւ առաջ ռամկաց եւ արուեստաւորաց զաւակացը տղայութեան ժամանակ լաւ ու առողջարար կերակուր տուէք, եւ խելացի կերպով նոցա մարմնաւոր կրթութիւնն ալ առաջ տարէք, այն ժամանակ նոքա եւս առաւել մեծ ուրախութեամբ ու եռանդով իւրեանց հոգեւոր կրթութեանը ձեռք կ'զարնեն: Առաջ բնական ոյժ տուր տղուն ու ետքը ուսում սովորեցուր: Խելացի մարմնաւոր կրթութիւնը՝ մարդկութեան ամեն տեսակ ուսմանց մէջ առաջ երթալու մի միայն պատճառն է:

ԱՏԱՄՆԵՐՈՒ ԵՐԵՒԻԼԸ, ԾԻԾԷ ԿՏԻԼԸ.

(Տէրունեան բժշկի մեկ ուրիշ յորուածը.)

Ծնողաց ուրախութիւնը իրաւացի է, երբ իւրեանց երեխային առաջին ատամը կերելի. որովհետեւ առաջի ատամը գլխաւոր նշանն է տղուն բնութեան զարգացմանը եւ ինքնակամ ապրելուն ճանապարհ ընկածին ապացոյցը: Շատ մայրեր համոզուած են եւ կասեն թէ՛ ատամները ելլելէն ետքը տղայն անպատճառ կ'իւրանաւայ: Այդ կարծիքը բոլորովին անհիմն ու սուտ է, որովհետեւ մենք փորձով տեսեր եմք ու գիտեմք թէ կան շատ տղայք, որոց ատամները առանց ցաւի կ'ելլեն, բայց կը գտնուին նաեւ այնպիսիք, որք ցաւով կ'հանեն ատամները:

Այս յայտնի է որ տղայք ատամ հանելու ժամանակ աւելի շուտ կ'իւրանաւանան, ուստի եւ այդ միջոցին ծնողացմէ աւելի ուշադրութիւն կ'պահանջեն տղայք. բայց անհիմն ու մեծ պակասութիւն է ծնողաց կողմանէ ասելը թէ՛ տղայն անպատճառ կ'իւրանաւայ ատամները հանած ժամանակ:

Շատ դժուար է տղուն առաջին ատամը ելլելու ժամանակը նշանակելն ու որոշելը. որովհետեւ մէկը դիւրութեամբ կ'հանէ ատամները, միւսը՝ դժուարութեամբ. մէկը կ'հանէ ցաւով, միւսը բոլորովին առանց ցաւի: Այդ միջոցին պատահած երեւոյթներն ընդհանրապէս սոքա են.— 6 կամ 7 ամսուան եղած ժամանակ՝ տղոց շատերուն վերայ անհանգստութիւն մը կուգայ, տղուն բերնէն անդադար թուր կ'վազի, ատեն ատեն բարձր ձայնով կ'կանչէ,

բայց նորէն շուտով կհանգչի. քունի մէջ անհանգիստ կլինի եւ շատ անգամ վախնալով մը քունէն կզարթի. թուշերն՝ ու բերանին չորս կողմը կկարմրին եւ անոնց վրայ կարմրուկներ դուրս կուտայ, ընտերքները կտաքնան, կկարմրին եւ կուռին: Ատամները ելլելու ատեն իսկզբան երեխայն ձեռքը բերանը կը դնէ, բայց վերջերը կվախնայ կպչելու. մի եւ նոյն ժամանակ կսկսի աւելի շուտ հեծկտալ (կլծիկ ըլլալ) եւ կմիզէ: Առաջի ատամը ելլելէն ետքը այդ երեւոյթները կվերջանան: 7-ը տարեկան եղած ատեն ելած 20 ատամները կիյնին եւ անոնց տեղ նոր ու ամուր ատամներ կհաստատուին:

Այդ միջոցին տղուն սաստիկ փորի լուծումը յաջողութեամբ կներգործէ վրան եւ չթողուր որ արեւը ուժով գլուխը եւ կամ կուրծքը ժողովի: Ամեն մայր պիտի աշխատի այդ լուծումը դադարեցունելու ո՛ր եւ իցէ բժշկական դեղերով որ երեխային կեանքը մեծ վտանգի մէջ չիյնայ:

Շատ անգամ երեխաներուն բերանը զանազան տեսակ ամուր բաներ կը դնեն այն մտքով որ նոր երեւցած ատամին չորս կողմի ետքը տանի: Թէ որ ինձի հարցանէք՝ այդ հնարքը բոլորովին աւելորդ է, որովհետեւ աւելի կսաստկացունէ ընտերքի ետքը: Խորհուրդ կուտամ որ պարտք համարէք ձեզի երբէք չհաւատալ այն արանց եւ կանանց պատմութեանց եւ չընդունել նոցա ներքին եւ արտաքին տուած դեղերը, որ կանեն տղուն ատամները ելած ատեն իբր թէ զգացած ցաւը թեթեւցընելու համար:

Եթէ տղայն ատամներն ելած ատեն հիւանդանալու լինի, օրինակի համար, երբ փորի սաստիկ լուծման ատեն հազը եւ մկանանց կծկծումը սկսի նեղել, այն ատեն շուտով բժշկի դիմեցէք: Մի՛ հաւատաք այն պառաւ կանանց որ կսկսին հաւատացընել ձեզ թէ այդ երեւոյթներն ատամներ հանածէն է եւ թէ բժիշկը ադոր օգնելու չըկրնար: Ընդհակառակն բժշկին օգնութիւնը այդ միջոցին շատ մեծ նշանակութիւն ունի եւ ամենահարկաւոր է. միայն աշխատեցէք որ չուշանաք նորա դիմելու:

Ատամները երեւցածէն պէտք է հասկանամք որ տղայն արդէն բաւական ոյժ աւեր է, եւ առաջուանէն աւելի ամուր կերակուրներ ուտել կը կրնայ, ուստի ժամանակ է ծիծէ կտրելու զնա: Առողջ տղայն 11, 12 կամ 13 ամսական եղած ժամանակէն պէտք է ծիծէ կտրել:

Աւելի մեծ անմտութիւն է տղուն մէկ տարիէն աւելի ծիծ տալը: Երբ տղուն ատամները ելլեն, նա կսկսի քալել. բնութիւնը այդ ժամանակ պարզ յայտնի կանէ որ տղայն կրնայ կերակուրը ձեռքով առնուլ եւ ծամել: Հաւատացէք որ այդ ժամանակ մօր կաթը սննդաբար չլինիր նորա համար: Բնութենէն սահմանուած նշանակեալ ժամանակէն աւելի ծիծ տալը տղուն մեծնալուն արգելք կլինի: Մի՛ հետեւիք այն մօրը, որ իւր տղուն ծիծ տալէն ետքը ամեն անգամ այս հետագայ պատասխանը կտանայ, թէ «Շնորհակալ եմ, մամա, այժմ ես կուշտ եմ, բայց երբ քաղցեմս ինքս կը խնդրեմ»:

Կրթութեան գործոյն մէջ զգալի փոփոխութիւնը ամենայն ժամանակ վնասակար է. ուստի պէտք է տղուն մէկէն ծիծէ կտրել: Եթէ մօր կաթը սննդաբար է, տկար եւ հիւանդոտ տղոց երկար ատեն կաթ տալը աւելի օգտակար է: Կմնայ գիտնալ թէ ե՛րբ պէտք է տկար ու հիւանդոտ տղուն ծիծէ կտրել եւ կտրելէն ետքը ինչո՞վ պէտք է կերակրել. — այդ անպատճառ բժշկի որոշմանը թողելու է:

ԻՆՉԷ՞Ն Է ԱՐ ՏՂՈՅՄԷՆ ՈՄԱՆՔ ՈՒՇ ԱՏՔԻ ԿԵԼԼԵՆ.

Օր մը կէսօրուան ժամանակ, երբ բժիշկը իւր հիւանդներու այցելութենէն կդառնար, տեսաւ որ եղիսաբէթ վահանեանը իւր տան պարտիզումը նստած էր: Նորա առաջին բարձր ամուսնի վրայ կհանգչէր նորա փոքրիկ Մարիամ աղջիկը: Մեր ընծերցողը արդէն ծանօթ են եղիսաբէթ վահանեանին հետ: Անտարակոյս միտքերը պէտք է լինի նոցա այն կինը, որ իւր յամառ ու չար աղջիկէն կը խենար, եւ զոր մայրը միայն ծիծ տալով կրնար հանդարտեցընել. միտքերն է նաեւ այն, որ Աննա տիկինը դէմ էր կրթութեան գործոյն մէջ բռնած նորա քննացքին:

Կառքէն իջնալէն ետքը Տէրունեան բժիշկը վազեց դէպ ի տանտիկինը ու ձեռքն երկնցընելով ասաց իրեն՝ «Թողէք ինձ փոքր ինչ այս շուք տեղը հանգստանալ:

— Աւրախութեամբ, Պ. Ստեփանոս, պատասխանեց վահանեան տիկինը, բժշկի ձեռքը սեղմելով եւ իւր մօտը նստելու տեղ ցուցունելով:

«Ինչպէս կտեսնեմ, դուք այսօր այնչափ հանգիստ չէք, ասաց բժիշկը, նստելով պարտիզի ամուսին վրայ:

— Հա՛, տեսակ մի նեղութիւն եկեր է վրաս, պատասխանեց եղիսաբէթը: Ես նստեր կմտածէի թէ՛ Մարիամս այսօր տարի ու կէտուան եղաւ, բայց դեռ ոտքի ելած չէ: Ասէք խնդրեմ, Պ. բժիշկ, ի՞նչ անեմ որ քալէ:

«Նախ եւ առաջ այս ասէք ինձ, հարցուց Տէրունեանը, թէ ի՞նչ հնարքներ բանեցուցիք ձեր աղջկանը քալել սովորեցունելու համար:

— Ինչե՛ր չարի: Քանի ամիս է որ գետինը կը դնեմ, որպէս զի ստիպուի գոնէ կանգնել սովորելու, անուաւոր գործիքով (արապաճըզ) կքայլընեմ, այդ բաներէն զատ ամեն օր ծունկերը եւ ոտքի կոճերը կլուանամ, բոլոր մարմինը ձուկի իւղ կքսեմ: Այս վերջի հնարքը դրացիս խորհուրդ տուաւ: Բայց դժբաղդաբար, մէկ օգուտ մը չուեսայ:

«Ի՞նչ շատ աշխատեր էք, ասաց ժպտալով Տէրունեանը, բայց ներեցէք, անօգուտ աշխատանք թափեր էք, որովհետեւ մտքերդ ընկած չէ այն օգտաւէտ հնարքը, որով աւելի շուտով կհասնէիք ձեր փափաքին:

— Ի՞նչ հնարք է այդ, Պ. բժիշկ, զարմանալով հարցուց մատաղահաս կինը:

«Ամեն բանէն առաջ, պատասխանեց Տէրունեան բժիշկը, թողուցէք որ ձեր Մարիամին ոտքէն գուլպաները եւ ոտնամանները հանեմ: Նայեցէք, ի՞նչ տկար ու թոյլ ոտքեր են: Կտեսնէք այժմ որ ոտքերը մարմնոյ վերի անդամներէն աւելի ետ մնացել են զարգացման գործոյն մէջ շարժմանց պակասութեան պատճառաւ: Վասն զի դուք տղուն աշխարհի եկած առաջին ամիսները ձեռքերն ու ոտքերը խանձարուրներով կպատէք. ադկէց զատ տղուն կամ ծունկի վրայ կը նստեցունէք, որ շատ վնասակար է, վասն զի անոր վրայ նստած տղայն հազիւ կրնայ ձեռքերը շարժել. իսկ ոտքերը բոլորովին անշարժ կմնան: Ինչո՞ւ համար Մարիամը քովդ աւագի վրայ չես նստեցուներ: Աղջիկը գոնէ ոտքերով շարժել կսովորէր: Անդամոց ազատութիւնը մարմնաւոր զարգացմանը գլխաւոր հարկաւորութիւնն է: Հաւատացէք ինձ, եղիսաբէթ տիկին, ձեր Մարիամիկի ոտքերը անոր համար թոյլ են, որ գրկուած է ազատօրէն շարժելու կարողութենէն, եւ չնայելով որ 1½ տարեկան է, հազիւ կրնայ ոտքի վրայ կանգնելու: Մէկ հարցմունք մը ունիմ ձեզ անելու, թէ ինչո՞ւ դարբնի ձեռքերը ամուր են: Անոր համար որ նա անդադար զանոնք կվարժէ շարժողութեամբք: Ինչէ՛ն է արդեօք որ զինուո-

րականը ոտքով այնչափ հեռու տեղ կերթայ որ ուրիշը մտքէն անգամ անցունել չկրնար: Բնական ընդհանուր կանոնը այս կսովորեցունէ մեզ թէ շարժմունքը ոյժ կուտայ թէ՛ տղոց եւ թէ չափահաս մարդկանց: Ուտի երբ ես կը պնդեմ թէ միայն շարժումը կրնայ երեխային իւր ժամանակին քալել սովորեցունելու, այդ կը նշանակէ որ երեխայի ծնած օրերէն պէտք է ազատութիւն տալ նորա ոտքերուն: Եթէ խանձարուներով պատելու սովորութիւնը թողուք եւ չորս ամսական եղած օրէն ամեն օր կակուղ ծածկոցի եւ կամ կապերտի վերայ նստեցունէք, այն ժամանակ տղայն ինքն իրեն կսովորի քալել: Ամենայն առողջ տղայ, ինչպէս որ Մարեամիկդ՝ աշխարհի եկած օրէն բոլոր անդամները շարժելու ցանկութիւնը կունենայ: Եթէ այդ բնական դրամանը վրայ լաւ ուշադրութիւն դարձուցած լինէիք, այն ժամանակ կրնայի համարձակ հաւատացնել ձեզ, որ Մարիամը 6 ամիսուան եղած չեղած՝ չորս ոտքի քալել կը սովորէր եւ այժմ ալ արդէն առանց ձեր տանջանաց եւ օգնութեանը կքալէր:

— Ձեր ասածին նայելով պատասխանեց եղիսաբէթ տիկինը, կնշանակէ թէ տղուն քալել սովորեցունելու համար թափած աշխատանքներս ի զուր են:

«Բոլորովին ի զուր են, պատասխանեց ժպտալով Պ. Տէրունեանը, եւ յատկապէս անոր համար՝ որ տղայն ոտքերուն մէջ ոյժ զգացածով՝ իսկոյն քալելու հարկաւորութիւնը կզգայ: Ռբջափ որ կրնաք զարգացուցէք ձեր որդւոյն բնական ոյժը, այսինքն, թողէք որ տղայն սովորի ազատ շարժելու: Այդ ճանապարհաւ նորա ոյժը կաւելնայ, ետքը բնականապէս շարժել ու քալել կուզենայ:

— Ասոնք լսելէն ետքը, ասաց եղիսաբէթ տիկինը, Մարիամիս քալել սովորեցուցած ժապաւինաց (помощь) վրայ խօսք ալ չբանամ: Յայտնի բան է որ բոլորովին անօգուտ պիտի ճանաչէք:

«Այ միայն անօգուտ, այլ եւ շատ վնասակար: Տղան այդ ժապաւինի վրայ կխնուած մնալով՝ քալելու եւ կանգնելու չկրնար: Իւր սեպհական ոյժը քալելու մէջ չօգնէր իրեն: Ուսերը դէպի վեր կերկրենայ, կուրծքը կը սխմուի, որով շնչառութեանը արգելք կլինի: Մի եւ նոյն պատճառներով ստեղագունդը, այսինքն այն անուաւոր գործիքը, որով տղուն քալել կսովորեցընեն, բոլորովին վնասակար է: Ժապաւէսները եւ ստեղագունդը այնպէս կնեղագործեն տղուն վրայ որ ոտքերը, բոլորովին ծուռ

կրման: Այս ալ չմոռնամք ասելու, թէ վնաս է նաեւ ժա-
մանակէն առաջ ոտքի կայնեցունելը: Այդ բանը շատ մայ-
րեր կանեն, որպէս զի գիտնան — կրնա՞յ տղան կանգնել
թէ ոչ:

— Հա, չեմ հակահառիր, ասաց եղիսաբէթ տիկինը, որ
տղուն ոտքի կայնեցընելը վնասակար է, մանաւանդ այն
տղուն որուն ոտքերը տկար են. բայց ժապաւէնները օգ-
տակար կերեւան ինձ, վասն զի չեն թողցուներ տղուն իյ-
նալու եւ մէկ տեղը վնասելու:

« Այդ վնասէն շատ մի՛ վախնաք, պատասխանեց Տէ-
րունեան բժիշկը: Միտքերդ բերէք, որ տղան երբ կսովրի
քալելու, գետինը իրմէ այն աստիճանի մօտ է, որ եթէ
իյնալու լինի եւ մարմնոյն մէկ անդամն ալ ցաւցունէ, նո-
րաւ իյնալը նորէն վնասակար հետեւանք չլրնար ունենալ:
Միայն ասոր վրայ աւելի ուշ դարձուցէք, որ տղան սան-
դուխքի վրայ չելլէ եւ ձեր տանը մէջ սուր բան մը չլինի:
Մէկ բան մըն ալ ասեմ՝ ձեզ. կարելի է որ խօսքս ձեզ զար-
մացնէ, եւ դուք ալ զիս տմարդի անուանէք. այն ձեր գիտ-
նալու բանն է, բայց ես նորէն պիտի ասեմ թէ՛ ժամանակ
առ ժամանակ տղան իյնալով թէ որ մէկ տեղը ցաւցընէ,
վնաս չունենար. վասն զի այդ իյնալն ու ցաւը իրեն ըզ-
գուշուածիւն կսորվեցունեն, եւ միւսանգամ աւելի զգոյշ
կլինի որ չիյնի: Տղան պահպանելը հարկաւոր է. այդ
ճնողաց գլխաւոր պարտքն է, բայց անդադար տղուն
վրայ կանչելը, թէ Մի՛ իյնար, հոն մի՛ երթար, մի՛ ցատքիր,
եւ այլն — վնասակար է: Այդ կերպով տղու մը վրայ ու-
նեցած հսկողութիւնները ի՞նչ պտուղ պիտի ունենան: Մի-
այն կասկածոտ ու երկչոտ կլինի տղան: Ուշադրութիւն
դարձուցէք այն հանգամանաց վրայ, որ առանց ո՛ր եւ իցէ
արուեստական գործիքի քալել սովորեցող տղայք, շատ ան-
գամ կիյնան, բայց չեն վնասուիր: Այդ շատ հասկանալի
է. քալել սովորած ատեն՝ իյնիլ ալ կսովորին, եւ կիյնին
առ հասարակ ձեռքերուն եւ կամ նստատեղին վրայ՝ մինչ-
դեռ ժապաւիտով քալել սովորողները գլխու վրայ կիյնան,
որովհետեւ իրենց սովորութեանցը նայելով գլուխին միշտ
մարմիններէն առաջ կը ծռեն: Այս ասածս քալել սովորած
տղոց իյնալու եւ վէրք ստանալու վրայ է. ինչպէս նաեւ
քալել սովորող տղայոց համար:

— Շատ լաւ, պատասխանեց եղիսաբէթ տիկինը, թէ որ
ես տղուն գլուխը կակուղ գլխանոց հագցունեմ, այն ատե-
նը, կարծեմ, վախնալու տեղ չկա՞յ»:

— Աստուած սիրէք, այդ գլխանոցներու վրայ ամենե-
ւին խօսք մի՛ անէք, պատասխանեց բժիշկը. բարկութիւ-
նը հազիւ թէ բռնելով: Առ հասարակ պարզ ու մաքուր
օդին տղուն գլուխը տաք բանով ծածկելը վնասակար է,
եւս առաւել ա՛յն թաւիշէ գլխանոցին հագցընելը, որուն
մէջ սովորաբար երկու կամ երեք ֆունթ բամբակ կը դրուին.
վասն զի անով տղուն գլուխը սաստիկ տաքի սովորելով,
հանածին պէս՝ մէկէն ցուրտ կառնու ու կհիւանդանայ:
Ահաւասիկ իմ երեք տղաքս ու Աննա տիկնոջ Պետրոս որ-
դին որ ոչ գլխանոց հագած ու ոչ ժապաւէն դրած են:
Այս յայտնի է որ իբրեւ տղայք շատ անգամ ընկած են,
բայց նայեցէք թէ ի՞նչպէս լաւ կքալեն:

— Ի՞նչ անելու է, հառաչելով պատասխանեց խաթուն
եղիսաբէթը. Աննա տիկինը բաղդաւոր ծնուած է. ուստի
եւ ամեն բան կյաջողի իրեն:

« Ներեցէք, խաթուն. բաղդը այս բանին մէջ ամենե-
ւին տեղիք չունի: Աննա տիկինը անով բաղդաւոր կիս-
մարուի որ իմ տուած խորհուրդներս պահեց եւ զանոնք
կատարելու համար՝ ըստ բաւականին կամք ու համբե-
րութիւն ունեցաւ. առանց որոց կրթութեան գործոյն մէջ
յառաջ երթալն անկարելի է: Դուք ինքերդ ընտրել էք այն
ճանապարհը, որով կրթել է ձեզ ձեր մայրը, այսինքն,
դուք անշարժ մէկտեղ կեցեր էիք, երբ Խասմբեան տիկի-
նը հսկայաբայլ առաջ կերթար: Ներեցէք պարզմտու-
թեանս. սիրտերդ թող չցաւի:

— Ինչ որ կամիրք, ասէք. Պ. Տէրունեան, պատասխանեց
մատաղաֆաս կինը քիչ մը նեղանալով, բայց մի եւ նոյն
ժամանակ ամենեւին ցանկութիւն չունիմ ձեր նորահնար
գիտութիւններուն հետեւելու:

« Շատ օգտակար են մեր նորահնար գիտութիւնները
շարունակեց բժիշկը, զորս գիտնալու համար մարդկու-
թեան բարեկամներն արդէն 50 տարի է որ կաշխատին,
այսինքն կհետեւին հասնիլ այն բանին, որ մարմնաւոր
կրթութիւնը տղուն անհրաժեշտ պիտոյիցը համաձայն եր-
թայ: Փա՛ռք Աստուծոյ, որ կան այնպիսի ճնողք, որ մե-
ծաւ յաջողութեամբ կհետեւին կրթութեան այդ ընթացքին.
աղոր գլխաւոր ապացոյցն իմ տղաքս են: Նոցա մայրը ա-
սածներէս դուրս մէկ քայլ անգամ չէր ծռեր:

— Այո՛, ասաց եղիսաբէթ տիկինը, այդ լաւ ապացոյց
է, բայց նորէն ես չեմ կրնար մէկէն սովորելու մարմնաւոր
կրթութեան համար ձեր տուած խորհուրդները: Այժմ իմ

խելքս միտքս անոր վրայ է, թէ ի՞նչ հնարք գործածէի, որ Մարիամիկիս քալել սովորեցունէի: Պարոն բժիշկ, այդ բանի վրայ խորհուրդ տուէք ինձ:

— Շատ լաւ, պատասխանեց Պ. Տէրունեանը, եթէ ձեր Մարիամիկը հիւանդ լինէր, այն ժամանակ դեղ կուտայի, բայց որովհետեւ նա բոլորովին առողջ է եւ միայն անոր համար չկրնար քալելու որ ժամանակ ունեցած չէ ինքզինքը շարժմունքներու վարժեցնել, ուստի՝ ըստ իմ կարծեացս, շատ օգտակար կճանչցուի մարսողական եւ սննդարար կերակրեղէններ ուտեցնել իրեն: Անկէց վերջը ամեն օր լուացէք ձեր աղջիկը, որչափ որ կարելի է, շուտ շուտ մաքուր օդի հանեցէք, եւ որ գլխաւորն է, ազատութիւն տուէք իրեն ուզեցածին չափ չորս ոտքի քալելու. այդ բնութիւնը ինքը կպահանջէ: Մինչեւ ցայժմ ձեր Մարիամիկը *armatusus* կան հնարքներով կմեծնար: Նա սովորել է առանց շարժման նստելու, ուստի պէտք կլինի շարժելու ցանկութիւնը գրգռելու: Օրինակի համար աւագի վրայ նստեցուցէք, նա այն ժամանակ միայն կքալէ, երբ չորս ոտքի քարշ գալու սովորի: Զըլլայ՝ թէ ոտքի կանգնեցունէք. սպասեցէք մինչեւ որ նա ինքն իրեն գետնէն ելլել կարողանայ:

— Ուրիշ ճար չկայ. ուզեմ չուզեմ պիտի սպասեմ, պատասխանեց եղիսաբէթ տիկինը:

«Մի եւ նոյն ժամանակ ես խօսք կառնում ձեզմէն, ասաց Պ. Տէրունեանը, տեղէն ելլելով ու ձեռքը դէպի տանտիկինը երկնցնելով, որ ըլլալու տղու խանձարուրներով չպատէք ու չորս ամիս անցնելէն վերջը բոլորովին ազատ թողուք զինքը որ կրցածին չափ գետնին վրայ քարշ գայ: Այդ ճանապարհաւ կրնամ ձեզի հաւատացնել, որ ձեր տղայն բոլորովին առողջ կլինի եւ առաջին տարին լրացած չլրացած՝ քալել կսկսի»:

ՓՈՔՐԻԿ ՊԵՏՐՈՍԸ ԽՕՍԵԼ ԿՍԿՍԻ.

Այն ժամանակէն ի վեր երբ Աննա տիկինը մայր եղաւ, նա շատ անգամ կոյիշէր իւր ճեր վարժապետին ասած խօսքերը, թէ իւր պարտքը վեր ի վերոյ կատարող մարդը բաղդաւոր լինել չէրնար. իսկ այն մարդը, որ իւր պարտաւորութիւնը ուրախութեամբ եւ խոճմտանքով կկատարէ ամեն տեսակ երջանկութենէ զուրկ չմնար:

Աննա տիկինը փորձով իմացաւ իւր առաջուան վարժապետին խօսքերուն ճշմարտութիւնը, որովհետեւ ամեն օր նոր ուրախութիւն կգգար, տղան յայտնապէս ամէն կողմանէ կգարգանար: Նորա ամեն շարժմունքը, բնութեանը մէջ ամեն նոր երեւոյթը մօր աչքին դիմացը կատարուելով՝ ամեն բան ուշադրութեամբ կդիտէր: Ուստի բոլորովին հասկանալի է Խասմերեան տիկնոջ ուրախութիւնը, երբ կտեսնէ որ կրթութեան մէջ բռնած ընթացքը յաջողութեամբ առաջ կերթայ:

Աննա տիկնոջ իւր որպիսութենէն գոհ եղածը եւ ուրախ բնաւորութիւնը երգերէն կիմացուէր, զոր կերպէր երբեմն իւր առջինեկին վրայ նայելով: Շատոնց մեզի յայտնի է որ մարդու լեզուն բնականապէս սրտին զգացողութենէն կշարժի: Երբեմն կտեսնէր Աննա տիկինը, որ իւր երգերը բարի ներգործութիւն կունենային փոքրիկ Պետրոսին վրայ, նորա անհանգիստ եղած ատեն: Խասմերեան տիկինը շատ կցանկար, որ իւր որդւոյն մէջ երաժշտական զգացմունքը շուտով արթննայ: Աննա տիկինը շատ անգամ կսկսէր խօսել իւր որդւոյն հետ չմտածելով՝ թէ կը հասկանա՞յ արդեօք որդին ասածները թէ չէ. մօր ցանկութիւնը, միայն տղուն երեսը ծիծաղ տեսնելն էր: «Ես քեզ կսիրեմ, կասէր մայրը. կհոգամ վրադ, — ես քու մայրդ եմ. դուն ալ կսիրե՞ս մայրդ, կհարցունէր». եւ այլն: Երբ տեսաւ, որ որդին սկսեց ուշադրութիւնը լուսաւոր ու գունաւոր առարկաներու վրայ դարձունել, նա կմօտեցունէր զնա անոնց եւ եթէ կարելի լինէր՝ ձեռքն ալ կուտար: Այդ միջոցին քանի մի անգամ առարկային անունը պարզապէս կասէր: Այդ տեսակ կրթութեան պտուղը շուտով երեւցաւ. մէկ տարեկան եղած չեղած տղան շատ բան հասկանալէն ետքը՝ կաշխատէր նաեւ կրցածին չափ իւր լեզուով միավանկ խօսքեր արտաբերելու: Շուն որ տեսնէր, ծափ կգարնէր եւ «վա՛ու վա՛ու կկանչէր. կովին «մու» կասէր, ոչխարին — պէ՛: Վերջերը իւր միտքը ամբողջ խօսքերով կյայտնէր, որ միայն մայրը կհասկանար: Մօր ուրախութեան չափը չկար՝ երբ որդւոյն բերնէն նոր խօսք մը լսէր, որովհետեւ շատ անուշ եւ գեղեցիկ կարտասանէր: Երկնային ուրախութիւնը յայտնելու խօսք չգտաւ, երբ առաջին անգամ լսեց տղուն բերնէն «մա՛մա» խօսքը: Մայրե՛ր, դուք կհասկանաք այդ ուրախութիւնը: Շատ ուրախացաւ Աննա տիկնոջ բարի ամուսինն ալ, երբ օր մի որդին, զինքը տեսնելով «պապա» ասաց:

Պ. Բարսեղ Վարշարունին շատ անգամ ներկայ գտնուել էր այդ տեսակ ուրախութեանց եւ ինքն ալ այդ միջոցին այս կասէր՝ ցուցամատը շարժելով, «Պետրոսի թո՞ղմամբ ծին՝ այսինքն խօսքերը մաքուր արտաբերել չկրցածին վրայ, այդչափ ուրախութիւն մի ցուցնէք, չըլլայ թէ տղան գիտցած խօսքերը պարզ ու յստակ արտաբերելու չաշխատի: Մի՛ ստիպէք նաեւ մէկէն շատ խօսքեր արտաբերելու, որովհետեւ երեխայն կսկսի իրեն լեզուաւ ծռել ծրումը տրկել եւ ադկէ օգուտ մը չծագեր:

— Բայց Պ. Վարշարունի, ես կարծեմ, որ տղայքը մատենագրական լեզուաւ խօսելու վարժեցնել պէտք չէ, ասաց Աննա տիկինը իւր խօսակցին վրայ նայելով:

« Բոլորովին Յշմարիտ է, պատասխանեց Պ. Վարշարունին, բայց այդ չնշանակեր որ անպատճառ պէտք է տղան պագնել եւ զարմանալ անոր ծռու ու մուռ արտաբերածին վրայ:

— Այսօր դուք, Պ, Բարսեղ, աւելի խիստ կդատէք, պատասխանեց Խասմերեան տիկինը: Մի՞թէ մայրը չպիտի պագնէ իւր տղան:

« Բայց դուք ալ այսօր կատակ անելու սէր ձգել էք, ասաց խնդարով Պ. Վարշարունին, եւ կարծես թէ կամաւ չուզէք խօսքերս հասկանալու: Մօր սէրը կրնամ պախարակել: Այն բնական սուրբ զգացմանը դէմ կրնամ զինիլ ես: Բայց մի եւ նոյն ժամանակ երբէք չեմ կրնար գովել այն մայրը, որ իւր գգուանքը կը շուայլէ տղուն՝ անոր ծռու արտաբերած խօսքերուն համար:

— Կհասկանամ, Պ. Բարսեղ, կհասկանամ, թէ եւ բոլորովին համաձայն չեմ ձեզ հետ: Այս ալ հարցունեմ ձեզ՝ որդիս քանի մի տառեր հնչելու չկրնար, օրինակի համար՝ կ, ւ, ք, ու պէտք չէ՞ միթէ աշխատել զանոնք հնչել սորվեցնելու:

— Մի՛ շտապէք, Աննա տիկին. ամեն բանի ժամանակը կայ: Գլխաւոր բանն այս է որ եթէ դուք պարզ եւ յստակ արտաբերելու լինիք, այն ատեն ձեր որդւոյն հնչումն ալ կը շտկուի: Բայց եթէ երեխայն երրորդ տարուայ սկիզբներն ալ տառերը սխալ հնչելու լինի, շատ լաւ կլինի թէ որ օրը քանի մի անգամ այդ տառերը արտաբերել տաք: Շատ խելօք կանեն այն մայրերը, որ երեք տարեկան ատեն կսովորեցունեն իրենց զաւակներուն դժուար խօսքեր եւ կարճ նախադասութիւններ արտաբերելու. այդ ընթացքը դպրոց մտնելու սկզբնական պատրաստութեանը ամենալաւ ճանապարհն է, որով եւ վարժապետի ծանր աշխատանքը

քաւական կթեմեցունէ. ադկէ ալ զատ տղայքն ալ մեծ յառաջադիմութիւն կանեն թէ՛ լեզուի՝ եւ թէ՛ մտաւորական զարգացման մէջ:

— Կխոստանամ ամենէն հնազանդ աշակերտուհի լինել ձեզ: Բայց մէկ խնդիր մ՛ալ իմ հետաքրքրութիւնս շատ կշարժէ: Ես դիտեր եմ, որ տղայք երբ երկայն նախադասութեամբ խօսելու կսկսին, շատ դանդաղ կերպով կարտաբերեն գայն: Պետրոսս ալ կարծեմ այդ պակասութիւնն ունի: Ադոր Յարը ի՞նչպէս գանձեմ:

« Այդպիսի դիպուածի մէջ ամենալաւ դարմանը— համբերութիւնն է, պատասխանեց Պ. Վարշարունին: Դանդաղ արտաբերելն ինքնիրեն կվերջանայ: Եթէ այժմէն սկսիք Պետրոսը շուտ խօսել ստիպելու, շատ կարելի է որ ադով կակազ կ'անէք, այսինքն նոր պակասութիւն մը կարմատացունէք նորա մէջ, որ վերջը շատ դժուար կլինի վերցունել:

ՄՍ.ԲՐԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ ԽԵՆԱՅԻ ԳՍՍԻՍՍԻՍԿՈՒԹԵԱՆ ԳԼԽՍԻՈՐ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԷՆ ՄԷԿՆ Է.

Որդի ունենալէն երեք տարի վերջը Աստուած պարգեւեց Խասմերեանց աղջիկ մ՛ալ: Հայրն ու մայրը մեծապէս ուրախացան: Երբ դահեակը ասաց թէ հարուստներուն սովորական փափաքն է աղջիկ կամենալը, Պ. Խասմերեանը պատասխանեց՝ «Հարուստ ըլլամ չըլլամ, բայց աղջիկ ունեցածիս համար շատ շնորհակալ եմ յԱստուծոյ, միայն կփափաքեմ որ մօրը նմանի»:

Տղաբերքէն ետքը, Աննա տիկինը առաջուանէ ալ աւելի եռանդեամբ սկսեց զաւակաց կրթութեանը ետեւէն ըլլալ, այդ պատճառաւ եւս ամենայն ինչ իրեն կյաջողէր:

Յր մի եղիսաբէթ արկինը իրեն այցելութեան եկաւ եւ ըստ իւր սովորութեան ախուժախով սկսեց խօսակցութիւնը:

«Մակաբերեցէք, ասաց նա Խասմերեան տիկնոջ քով նստելով. Մաքիափիկս դեռ չքայլեր եւ կարծես թէ՛ դիտմամբ Աստուած մէկ ուրիշ մ՛ալ շնորհեց: Տէր Աստուած, ի՛նչ չարչարանք է դոցա նայելը, գիշեր ու ցերեկ հանգըստութիւն չկայ դոցա ձեռքէն, մէյմը մէկը, մէյմը մէկալը կկանչէ: Պզտիկիս փորը անդադար կլուծէ. բանդ գործդ տակը մաքրել եւ նոր ձերմակեղէններ հագցունել պիտի լինի: Այնպէս ժամանակ կլինի որ ո՛ր կողմ վազածըս չեմ գիտնար:

— Ո՞վ ուրեմն պիտի կատարէ այդ գործը, պատասխանեց Աննա տիկինը՝ թէ որ մայրը չանէ: Աղախնոյ յանձնել այդ ամեն անգամ կարելի չէ, ես գոնէ չէի համարձակեր: Աղախինը մայր չէ, ուստի եւ նորամէն մայրական սէր կարելի չէ պահանջել»:

Բժիշկը, որ միւս սենեակը Աննա տիկնոջ ամուսնոյն հետ կիսուակցէր, Խասմերեան տիկնոջ վերջի խօսքերը որ լսեց ա՛լ չկրցաւ համբերելու, ուստի եւ նոցա խօսակցութեան մէջ մտաւ ասելով.

«Հա՛, Աննա տիկին, դուք այնպէս կիսուէք, ինչպէս որ պէտք է խօսի սիրող մայր մը: Ես վստահ եմ, որ մի եւ նոյն կարծիքն ունի եւ եղիսաբէժ տիկինը, աւելցուց ժրպտալով Տէրունեանը, նորա վրայ նայելով՝ թէեւ երբեմն մայր եղածին վրայ կգանգատի: Կհաւատամ, որ փոքրիկ տղայք նայելը շատ դժուար է, մանաւանդ թէ անտանելի է նոցա միզածն ու փորհարինքը: Բայց ի՞նչ անենք, ոչ միզելը կարելի է դադարեցունել եւ ո՛չ փորհարինքի ժամանակ անմաքուր թողուլ: Մաքրութիւնը սկզբնական կրթութեան գլխաւոր հարկաւորութիւնն է: Եթէ մայրը իւր զաւակը միշտ մաքուր չբռնէ, իսկզբանէ կոկիկ լինելու չսովորեցունէ, եթէ մաքրութիւնն ու կոկիկ լինելը տղուն սովորութիւն չդարձունէ, այն ժամանակ կարելի է ասել, որ սկզբնական կրթութիւնը աւրուել եւ առանց բարի նպատակի վերջացել է: Բայց մօր ջանասիրութեամբ տղուն մաքրութիւն սորվեցունելը շատ հեշտ է: Ոչ թէ մեծ տղան, այլ եւ փոքրիկ մանուկը, որ միանգամ մաքրութեան սովորած է, ամեն անգամ իւր կանչովը կիմացունէ, որ տակի շորը թաց է: Եթէ դուք ստէպ ստէպ լուանալու լինիք ձեր տղայքը, այն ժամանակ մանուկը ինքը կհասկանայ՝ թէ դուք լաւ կկատարէք ձեր պարտականութիւնը. վասն զի տղան աղտոտ եղած միջոցին կսկսի նեղանալ, տրտմիլ. եւ այդ բնական ապացուցովը կհասկացնէ թէ ո՛րչափ կփափագի մաքրութեան: Բայց վա՛յ ձեզ եթէ ձեր տղայքը աղտէն եւ առհասարակ ո՛ր եւ իցէ անմաքրութիւնէն զզուանք չցուցնեն. այդ նշան է թէ աղտն ու թացութիւնը սովորական բան դարձած է նոցա: Այս ալ գիտնալու է՝ թէ մայրը ինքը պիտի մաքրէ իւր տղան, որովհետեւ այն ժամանակ կրնայ տղուն կղկղանքը դիտել եւ ըստ այնմ գիտնալ՝ թէ ի՞նչպէս եւ երբ պիտի փոխուի կերակուրը եւ կամ ընդհանրապէս իւր մանկան կենցաղավարութիւնը, որով անտա-

րակոյս կրնայ ժամանակին այս կամ այն հիւանդութեան զարգացման առջեւն առնելու օգնել: Այսպէս՝ զոր օրինակ եթէ կղկղանքը չափազանց շատ է, նշան է թէ տղան քանի կերծայ կը տկարանայ. տղուն այդպիսի վիճակը՝ երեսին տժգունութիւն ու աչքերուն խոռոչութիւն (փոս ընկնիլը) կբերէ: Իսկ եթէ տղուն կղկղանքը չափազանց սակաւ է, կամ թէ բոլորովին բռնուած է, աղկէ կհասկացուի որ մանուկին ստամոքսը աւրուած է: Հասակաւոր մարդու համար օրը մէկ կամ երկու անգամ արտաթորելը բաւական է. բայց տղայք աւելի շատ անգամ արտաթորելու հարկաւորութիւն կը զգան: Մայրը այդ միջոցին պէտք է դիտէ իւր տղայն ոչ թէ նորա աշխարհի եկած առաջին ժամանակները, այլ առաջին տարին անցնելէն վերջն ալ:

— Դուք, Պ. բժիշկ, շատ համով ու գեղեցիկ կիսուէք, ասաց եղիսաբէժ տիկինը. բայց խօսքի եւ գործոյ մէջ մեծ զանազանութիւն կայ: Դուք կկարծէք՝ թէ գործով ալ կարելի է ձեր բոլոր ասածները կատարելու:

«Խնդրեմ ներեցէք, պատասխանեց Տէրունեանը, իւր բնական թափանցիկ եւ ազդու ձայնովը, շատ լաւ կը հասկընամ՝ թէ ի՞նչ մեծ դժուարութիւն է այդ պարտաւորութիւնը կատարելու, եւ անոր համար ալ է որ կրնամ համարձակ ասել՝ թէ շատ լաւ կը գնահատեմ ու կյարգեմ այն մայրերը, որ իրենց բոլոր ոյժը կթափեն կրթութեան այդ գլխաւոր մասը լաւ կատարելու, այսինքն երեխան մաքրութեան մէջ պահելու:

— Լա՛ւ, ցերեկով այնչափ դժուար չէ այդ կատարելը, բայց գիշերները ի՞նչ կհրամայէք անելու: Ի՞նչ անելու է որ գիշերները տղան չմիզէ, հարցուց եղիսաբէժ տիկինը:

«Դժբաղդաբար, պատասխանեց բժիշկը, միզելու գէշ սովորութիւնը տղոցմէ ոմանք շատ երկար ատեն կունենան. — երբեմն 3, 4 մինչեւ անգամ 7, 8 տարի կշարունակի. տղան պառկեցունելներէդ առաջ նաւակի վրայ նստեցուցէք, աղկէց զատ քանի մը ժամ ետքը զարթեցուցէք եւ նորէն նաւակը նստեցուցէք: Եթէ աղկէց վերջն ալ անկողինը թրջէ, այն ժամանակ կպատժէք, բայց մի՛ գուցէ փայտով ծեծէք, այլ միայն այս կամ այն զուարթութենէն զրկէք: Երբեմն ալ այնպէս կպատահի, որ ծրնողք չեն հասնիր իրենց նպատակին եւ տղան նորէն ան-

դադար կմիզէ, բայց ադոր պատճառը գլխաւորապէս տղուն հիւանդոտ բնաւորութիւնն է: Այդ ժամանակ պէտք է բժշկին դիմել:

— Ձեմ հակահառիր, սկսեց նորէն եղիսաբէմ տիկինը. գիտեմ, որ ձեր խօսքին մէջ շատ Յշմարտութիւն կայ. բայց ինձ այնպէս կերելի, որ դուք չափը կանցունէք ձեր դատողութիւններովը, որովհետեւ այն աստիճանի սաստիկ կը պնդէք մաքրութեան հարկաւորութեան համար, որ կարծես թէ մենք ատոր գաղափարն անգամ չունիմք: ձշմարիտն ասեմ, ատով զմեզ կվիրաւորէք:

« Ես ասած ալ չեմ, որ դուք երկուքնիդ շատ գեղեցիկ կհասկանաք մաքրասիրութեան այն մեծ նշանակութիւնը, որ տղուն կենաց մէջ կհարկաւորի: Բայց կրնամ ձեզ հաւատացունել թէ շատ կանայք գիտեմ, որ տան զարդարանքի եւ հագուստի վերայ աւելի ուշադրութիւն կդարձունեն, քան թէ իրենք իրենց վրայ. գիտեմ նաեւ այնպիսի կանայք, որ հարկաւոր կձանձնան միայն տօներուն մաքուր հագուստի՝ երբ իրենք հիւրեր սպասելու լինին, եւ անոր համար է որ բոլոր շաքաւոր գլուխներն անգամ չեն սանտրեր: Այդ տեսակ կանանց կեանքը խոհանոցի աման լուացող կանանց չե՞ն նմանիր արդեօք: « Զիւրերը մէյ մը թող գան այն ժամանակ կհագուիմ» կասեն նոքա: Ադոր համար մեր հիւրատունները միայն ըստ բաւականին մաքուր կլինին, բայց, նայեցէք մէյ մը ամենօրուայ նստած իրենց եւ տղայոց սենեակներն ու ննջարանները—ցեխ, աղտ, ուրիշ բան չես գտներ: Ինչո՞ւ համար: — Անոր համար որ այն սենեակներուն մէջ տանուտեարք իրենք կը բնակին: Մարդ մի կձանաչեմ որ մինչեւ ցայսօր կպարծենայ թէ 40 տարի է որ գլխոյն սանտր կպուցած չէ: Նատերը համազուած են, թէ մարդու մարմինը այն ժամանակ մաքուր կը մնայ, երբ նշանակեալ ժամանակին Յերմակեղէնները փոխուին: ձերմակեղէնները փոխելով, կարծես թէ մարմինները լուանալու հարկաւորութենէն ազատ կմնան: Անհիմն գրուցուածքներն ինձ համար շատ անտանելի են, բայց մի եւ նոյն ժամանակ չեմ կրնար չասել թէ՛ մարմնոյ մաքրութիւնը բարոյական մաքրութեանը շատ կօգնէ, եւ թէ քիչ կամ շատ օճառ գործածուածէն ազգի մը ի՛նչ աստիճանի զարգացածը կիմացուի:

— Ադկէց, ասաց Աննա տիկինը, օճառագործերը շատ շնորհակալ կլինին ձեզ՝ ձեր այդ կարծեացը համար:

« Ինչպէս կտեսնեմ, քարեր կնետէք դէպի իմ կողմս, պատասխանեց Տէրունեանը. արդէն կձեւ ալ սկսեցիք հա՛: Ի՛նչ կուզէք ասէք, բայց ես նորէն կը պնդեմ, թէ մենք կրճանաչեմք մեր առողջութեանը վրայ ունեցած մաքրութեան ազդեցութիւնը, ուրեմն, յայտնի բան է որ մեր բոլոր ոյժը պիտի թափենք այդ մաքրութիւնը մեր տղոց վրայ ալ երեւցնելու: Մարդս այն ժամանակ առողջ է, երբ մարմնոյ ծակտիկը բաց լինին, որ առանց մաքրութեան չլինիր: Կաշիին սաստիկ գործունէութիւնը գլխաւորապէս տղու գործարաններուն եւ կամ բոլոր կազմուածքին հարկաւոր է: Մարդուս կաշին բնականապէս զգայուն է. ուստի ո՛ր եւ իցէ արտաքին երեւոյթները լաւ կզգայ, եւ իւր մէջէն դուրս հանած քրտինքը սաստիկ է: Ադոր համար տղայք մեծերէն աւելի շուտ կհանդիպին այլ եւ այլ հիւանդութեանց: Կանոնաւոր մարմնաւոր կրթութիւնը կպահանջէ որ տղու երեսն ու ձեռքերը օրը քանի մը անգամ լուացուին. ադկէց զատ ամեն օր բոլոր մարմինն ալ պիտի լուացուի: Ես արդէն ասել եմ որ ամենօրուան մարմնոյ լուացումը ոչ թէ ցուրտ առնելու պատճառ, այլ ընդհակառակն արգելք կլինի անոր: Ամենէն մեծ վնասը փափուկ տղուն տան մէջ եւ դուրսը փաթուածելն է: Այդ տեսակ կրթութիւնը աւելի շուտ ցուրտ առնելու պատճառ կլինի: Երկուսէն մինչեւ 7 տարեկան եղած ատեն տաք պահելով՝ տղուն մարմինը կրակոտ կանիք, իսկ բնութեան պահանջմանը հետեւելով ադկէց ազատելու գլխաւոր հնարքը -- պաղ ջրով լուանալն է: Ձմեռը ամեն շաքաւոր տաք ջրով պէտք է լուանալ տրդան, իսկ ամառը պաղ ջրով: Բաղանեաց մէջ լուանալը թէ՛ մարմինը կմաքրէ եւ թէ ոյժ ու առուգութիւն կուտայ անոր: Գուք ալ նշմարած կլինիք, որ մարդս բաղնիքէն ետքը հանգիստ դրութեան մէջ կլինի: Անցեալ տարի Պետերբուրկ եղած ժամանակ՝ ես փողոցները չափազանց հոգնած լողարան (купальня) մտայ, ուր քանի մը հատ դպրոցի տղայք կային: Կհաւատաք, սիրտս կուրախանար, երբ կնայէի այդ տղոց զօրեղութեանն ու առողջութեանը վերայ: Համարձակ կլողային, ձուկի պէս վար ու վեր կտանէին մարմինները ու այնպիսի՛ զուարճութեամբ ջուրի մէջ կխաղային որ կարծես թէ նոր կեանք կստանային: Գուցէ տեսնէք ժամանակով թէ նոցամէն որպիսի՛ առողջ ու գեղեցիկ երիտասարդներ կյառաջանան ու ապագային մէջ այժմեան մարդոցմէն ա-

ւելի ազնիւ եւ բաշ ցեղ կկազմեն: Այն ժամանակը միայն
Տշմարտապէս նոր ոսկի դար կհամարուի մարդկային ցե-
ղին, երբ ծնողք եւ մանկավարժները այս միտքը միշտ
առջեւնին ունենան թէ՛ ո՛վ որ կամի տղուն ոգին կրթե-
լու, պէտք է նորա մարմնոյ զարգացմանէն սկսի, վասն
զի մարժինն ալ նոյն իրաւունքն ունի, ինչ որ ոգին»: Գ

ՅՐԹՆԱ իմաստաբան մա սրբոյն: Եղմողը իմ յա
մասնադրան քմառա ԳՆ: Եղմող ԲԱԳ ԳՅԻՄԻԱԾ ԵՄԵՆՈՅՆ

ԾԻԾԷ ԿՏՐԾ ՏՂԱՅ ՀԱՄԱՐ ԱՄԵՆԱԼՍԻ ՈՒՏԵԼԻԲԸ.

Մեր սիրելի ընծերցողները, կարծեմ, արդէն կրցան ըստ
բաւականին լաւ ծանօթանալ Տէրունեան բժշկին հետ: Նո-
րա անունը մեր գրքոյկին գրեթէ ամեն երեսը կը գտնուի:
Այս ալ ասեմք որ մեր բժիշկը իւր գործունէութիւնը միայն
ընտանեկան խօսակցութեամբ չէր անցուներ: Ամենայն
հիւանդանոց, ժողովրդոց օգտին համար բացուած ո՛ր եւ
իցէ ուսումնարան՝ նորա սուր աչքէն չէին փախչեր: Քա-
ղաքի մէջ քանի մը տարի առաջ մանչ ու աղջիկ տղոց
համար աստուածահաճոյ ապաստանարան մը շիներ էր
հարուստ վաճառականին մէկը: Մեր բժիշկը հոն ալ կեր-
թար: Օր մը մաքուր բակի մէջ ասդին անդին վազուր-
տող ապաստանարանի տղոց խաղերուն վրայ նայելով այս
հետագայ խօսակցութիւնն սկսեց իւրեանց զաւակներու
այցելութեան եկող մարց հետ.

« Դուք պէտք է ուրախանաք եւ շնորհակալ լինիք յԱ-
տուծոյ, որ հասարակութիւնը ձեր զաւակաց հոգը իւր
վիզն առնելով՝ այդ ծանրութենէն ազատել է զձեզ: Ձեր
տղայքը այս պարիսպի մէջ ո՛ր եւ իցէ վնասակար ազդե-
ցութենէ պահպանուած են. բայց մի եւ նոյն ժամանակ
չկարծէք որ դուք բոլորովին ազատ մնացել էք ձեր զա-
ւակաց ապագայն հոգալէն: Այ երբէք: Մի՛ մոռնաք որ
մայրը ամեն ժամանակ մայր է. նորա ազդեցութիւնը ա-
ւելի զօրաւոր ու հաստատուն է: Այդ բնութեան կանոնն
է: Աշխատեցէք այնպէս ներգործել ձեր որդւոց եւ աղ-
ջկանց վրայ, ինչպէս կներգործեն այս տան մանկավարժ-
ները: Նախ եւ առաջ թէ՛ նոցա մարմնոյն եւ թէ՛ ոգւոյ հա-
մար առողջ կերակրեղէններ պէտք է ընտրէք: Այդ բանի մէջ
ես պատրաստ եմ ձեզ օգնելու: Մեր բարի բարեկամը Պ.
Վարշարունին ալ կարծեմ խօսք կուտայ ժամանակ առ
ժամանակ նոցա հոգեւոր կրթութեան պիտոյից վրայ ձեզ
հետ խօսակցելու: Դուք ալ կհամաձայնիք ինձ հետ որ

կրթութեան գործոյն մէջ առանց փորձառու անձանց օգ-
նութեանն ու խորհրդոյն՝ տղայք կրթելը շատ հեշտ բան
չէ. պարզ ասեմ, մէկ մարդոյ խելքը լաւ է, խօսք չկայ,
բայց երկու մարդոյ խելքը մէկտեղ գալու որ լինին աւելի
մեծ ու բարի գործեր առաջ կտանին: Ուրեմն այս ան-
գամին խօսակցութիւններս գլխաւորապէս ասոր վրայ
թող լինի թէ ո՛ր կերակուրը եւ ըմպելիքը աւելի առող-
ջարար ու օգտաւէտ է տղոց համար: Առանց խտրութեան
պատահած կերակուրը թէ որ տղոց փորը լեցունեմք, դուք
ալ կհասկանաք որ աղէկ չէ: Կան այնպիսի կերակուրներ
որ հազարաւոր տղայք գերեզման մտցուցեր եւ կամ շա-
տերուն առողջութիւնը խլեր են: Դիցուք թէ պարտիզ-
պանին մէկը միանգամ երկու ծառ տնկեց. մէկին վրայ
աւելի հոգ տարաւ ու ժամանակին ջրեց. իսկ միւսը ա-
ռանց ուշադրութեան թողուց: Անտարակոյս առաջինը
աւելի շուտ կմծնայ եւ կծաղկի: Այդ ծառերուն կարելի
է նմանցունել եւ երկու տղոց, որոցմէ մէկը ի ծնէ լաւ
ու առողջարար կերակուր ստացած է, իսկ միւսը գէշ ու
աւելի քիչ սնունդ ունեցող կերակրեղէններով մեծցած:
Տարակոյս չկայ որ առաջինը երկրորդէն առողջ ու զօրեղ
կլինի, թէեւ վերջերը երկուքն ալ միակերպ լաւ ու ըստ
բաւականին սնունդ ստանալու լինին: Ընդհանուր կա-
նոնը այս է՝ մեծ մարդիկ առաջուայ պակտորդը հեշտու-
թեամբ կրնան լեցունելու. մինչդեռ տղայք որ սկիզբները
առողջ ու սննդարար կերակուրներէ զրկուած լինին, բո-
լոր կենացը մէջ նեղութիւն կքաշեն առկէց:

Նատ կարելի է որ ձեզմէ ոմանք մտածեն թէ՛ այս ինչ
կերակուրները տալ ասելը հեշտ է, բայց զանոնք կատա-
րեն ալ հեշտ է արդեօք: Մենք կարողութիւն չունիմք
պէտք եղած կերակուրները տալ մեր զաւակաց. շատ անգամ
այնպէս կպատահի որ չեմք կրնար օգտաւէտը ընտրել զա-
ւակներուս համար, այլ աժանը կընտրեմք: Այդ տեսակ
մտածողներուն այս կպատասխանեմ թէ այն կերակուրը,
որոյ վրայ միտք ունիմ ձեզ հետ խօսելու, աւելորդ ծախք
չուզէ ձեզմէ: Համբերեցէք, շարունակեց Պ. Տէրունեանը,
քանի մը վայրկեանէն գործը կպարզուի:

Սկսիմք նախ հետագայ ինդիքները վճռելու.
Տղայք ի՞նչ պիտի ուտեն ու խմեն.
Ո՞րչափ կերակուր ու ըմպելիք պէտք է տալ նոցա.
Եւ վերջապէս, օրը քանի՞ անգամ:

Տղոց առողջարար կերակուրը պիտի լինի.
 1) Գիւրամարս կամ լուծիչ,
 2) Սննդարար եւ
 3) Նոցա գործարաններու վրայ սաստիկ ջներգործող (չգրգռող) կերակուրներ:

Հուծիչ կասուին այն կերակուրները, որ հեշտուծեամբ կլուծուին կամ կեփուին ստամոքսին մէջ ու դիւրուծեամբ արիւն կդառնան: Եւ որովհետեւ ընդհանրապէս դիւրամարս կերակուրը մարդու արիւնը կնորացունեն ու կաւելցունեն եւ արիւնն ալ անզգալի կերպով բոլոր մարմինը կկազմէ ու կնորոգէ, ուսումնականք այդ նորոգումը փոխանակութիւն գոյացութեանց անուանեցին:

Սննդարար կասուի այն կերակուրը, որ յատկութիւն ունի մարմնոյ զանազան պատճառներէ կորուցած հիւծերը ժողովել եւ վերանորոգել:

Գրգռիչ ասուածը այն ուտելիքն է, որ արեան ընծացքին արագութիւն կուտայ եւ շնչառութեանը սաստկութիւն: Այս յայտնի է որ տղոց շնչառութիւնն ու արեան շարժումը առանց գրգռիչ կերակուրի ալ շուտ ու սաստիկ կլինին, ուստի պէտք է գիտնամք որ ընդհանրապէս գրգռիչ բաները նոցա գործարաններու վրայ վնասակար ազդեցութիւն ունին.

Բայց թէ ինչո՞ւ համար պէտք է տղոց կերակուրը լուծիչ լինի.

— Պատճառն այն է որ տղոց ստամոքսը այնչափ ամուր չէ որ ծանր կերակուրները լուծէ ու կերածը շուտով արիւն դարձընէ: Գծուարամարս կերակուրը ծանր բեռի նման ստամոքսի մէջ կմնայ եւ մեծ յեղափոխութիւն կպատճառէ: Չափահաս մարդոյ առողջարար կերակուրը կրնայ տղուն գերեզման մտցունել. վասն զի ֆիզիքապէս աշխատող մարդիկ մեծ ախորժակով այսօր կաղամբ (լահանէ) ու թթուաջրէ պատրաստած ապուր եւ պինդ խիւս կուտեն, միւս օրը վարունգէ ու կովի մսէ ապուր ու խոզի իւղ եւ այլն, եւ մի եւ նոյն ժամանակ շատ մեծ առողջութիւն կզգան իւրեանց մէջ, բայց փորձեցէք տղուն այդ տեսակ կերակուրներ տալ . . . կրնամ հաւատացընել ձեզ որ շուտով գերեզմաննոց կտանիք նորա: Այո՛, շատ աւելի կքիչնար տղոց մահը, թէ որ մայրերը համոզուէին նախ եւ առաջ որ ստնկեր տղոց ստա-

մոքսը խիւսով եւ կամ սորա նման դժուարամարս կերակուրներով չլեցունելու, եւ երկրորդ հասկանային որ ծիծէ կտրելներէն ետքը պէտք է դիւրամարս կերակրեղէններ ուտեցունել:

Տղոց առողջարար կերակուրը գլխաւորապէս կաթն է եւ առ հասարակ կաթեղէն կերակուրները: Կաթը տղուն համար թէ՛ ուտելիք է եւ թէ՛ ըմպելիք: Թէեւ տարին անցնելէն ետքը միայն կաթ բաւական չէ, բայց մի եւ նոյն ժամանակ մէկ կամ երկու տարեկան հասակին մէջ եղած ատենը ո՛ր եւ իցէ կաթեղէն կերակուրը նորա գլխաւոր ուտելիքը պիտի լինի: Հում կաթը եփածէն աւելի շուտ կմարսուի: Կաթը պակսիմատով, բրինձով, վարսակի ձաւարով (պուլղուր) շատ աւելի օգտակար է տղուն: Նոյնպէս շատ սննդարար է կարաքը, բայց դժուարամարս:

Հացն ալ տղոց համար լաւ ուտելեաց մէկն է. լաւ եփած հացը դիւրամարս ու սննդարար կլինի, բայց դարձեալ աւելի լաւ է եփելէն մէկ օր վերջը տալ նոցա, քան թէ նոյն աւուր եփածը. թթու հաց չըլլա՛յ թէ տաք, նոր ծիծէ կտրած տղոց սեւ թթու հացը շատ ծանր է եւ ստամոքսի մէջ թթուածին կգոյացունէ: Երրորդ եւ չորրորդ տարին կարելի է համարձակ ձերմակ հացին հետ կտոր մը սեւ ալ տալ: Լաւ չորցուցած պաքսիմատը շատ սննդարար ուտելիք է տղոց համար:

Խմորեղէն կերակուրներն ալ տղոց համար գէշ չեն. միայն շուտ շուտ պէտք չէ տալ, որովհետեւ այդ կերակրեղինաց մէջ մարմնոյ սնունդ տալու համար շատ բան կպակսի: Այն տղայքը՝ որ խմորեղէն կերակուրներով մեծցած են, թոյլ ոտքեր կունենան, մեծ ուռած փորով կըլլան, կերածները դժուար կմարսեն, ու ստամոքսին մէջ ճճիներ (բաւերս) կունենան:

Ո՛րչափ ալ խմորեղէն կերակուրներ տալու լինիք, նորէն քաղցած կլինի տղան: Ո՛ր եւ իցէ կարկանդակներ, լուշեր, որով շատ անգամ տղուն ստամոքսը կլեցունեն, նորա ներքին գործարաններուն մեծ վնաս կուտան, մանաւանդ այն ժամանակ, երբ այն ուտելեաց մէջ բաւական հաւկիթ ու եղ լինի: Այնպիսի խմորեղէնները փոքրիկ տղոց ամենեւին պէտք չէ տալ:

Գետնախնձորը այնքան սննդարար չէ, որքան առաջները կկարծէին: Եւ եթէ կարողութիւն ունիք ուրիշ կերակուրներ տալ, գետնախնձորով մի՛ կերակրէք: Այդ գետնախնձորին համար գիտնականին մէկն այսպէս կասէ.

«Ո՛վ որ 4 ամիս շարունակ գետնախնձորով միայն կերակրուելու լինի, նա այդ 4 ամիսը անցնելէն ետքը գետնախնձոր անգամ վաստըկելու կարողութենէն կը զրկուի: Գետնախնձորով մեծցած տղայք թոյլ եւ դեղնած կլինին: Ուռած փորը, տկար ոտքերն ու ձեռքերը—նոյնպէս միայն գետնախնձորով մեծցածներուն հետեւանք են: Վերջապէս գետնախնձորը քոսոտ կանէ տղուն մարմինը:

Անոր համար կրնամ համարձակ ասել թէ՛ մեղք է տղոց միայն ալիւրէ կամ գետնախնձորէ ուտելիքով կերակրելը՝ եթէ ունինք կարողութիւն ուրիշ կերակուր տալ իրենց: Այս խօսքերէս գուցէ այնպէս կարծէք՝ որ մէկ հատ գետնախնձորն անգամ ուտեցընելը կարգիւեմք.— ոչ. մէկ կամ երկու լաւ եփած գետնախնձորը տղուն տալը վնասակար չէ, բայց շատ լաւ կլինի թէ որ հիւսանդոտ մանուկներուն բոլորովին չտրուին: Եթէ այնպէս պատահի որ հարկադրուիք տղոց գետնախնձորով միայն կերակրելու, այն ժամանակը պէտք է կաթով խառն տալ, վասն զի կաթը գետնախնձորին հետ կերած ժամանակը տղուն սնունդ կուտայ:

Այժմ երկրորդ հարցմանը պատասխան տամք, այսինքն. հարկաւոր ու օգտակար է արդեօք տղայք միտով կերակրելը:

Թէեւ ո՛ր եւ իցէ բոյսերէ կերակուրը տղոց համար աւելի ընդունելի է, բայց երբէք ես չեմ կրնար հանանիլ այն դեռակիրթ բժշկաց կարծեացը, որ կը պնդեն՝ թէ 7 տարեկան չեղած տղուն պէտք չէ միս տալ: Ես աւելի օգտակար կհանաչեմ երեխայի ներքին գործարաններու համար մսէ արգանակը (ծչիօռէ), մանաւանդ 2 կամ 3 տարեկանին համար: Այդ ապուրը ուտելէն ետքը՝ թէ որ կուզէք միս մի՛ տաք. բաւական է որ ճնողք կարողութիւն ունենան իրենց 4 կամ 5 տարեկան տղոց ապուրէ զատ՝ եզան կամ հորթի միս տալ: Իոզի կամ ոչխարի միսը աւելի դժուարաւ է. մանաւանդ որ առաջինը աւելի իւղոտ է: Այս ալ հարկաւոր է գիտնալ, որ տղայք կերած կերակուրը լաւ պիտի ծամեն, ապա թէ ոչ՝ դժուար կմարսուի նոցա ստամոքսին մէջ:

Ամեն տեսակ կանաչեղէն գրեթէ առանց վախի կարելի է տղոց տալ: Միայն կաղամբը՝ մանաւանդ կարմիրը եւ թթուն բոլորովին չտալը լաւ է: Պատրաստուած, այսինքն աղած կանաչեղէններէն շատը աւելի վնասակար են քան թէ թարմերը: Ամենէն սննդաբարները ասոնք են,

սիսեռ (poroxe), լրբիա, ոսպ, բայց եւ սոքա մանր տղոց համար շատ աղէկ չեն, վասնզի նոցա ստամոքսը տակաւին տկար կլինին: Թարմ եւ հասուն պտուղները նոյնպէս առողջարար են տղոց համար, ուստի եթէ կամիք ձեր տղոց անուշ համով բան մը տալ, կարող էք շաքարի կամ անուշեղենի տեղ անոնց անվնաս պտուղներ տալ:

Շաքարը սովորաբար ամենավնասակար կերակուր կը հանաչուի տղոց համար: Բայց այս կարծիքն ալ բոլորովին ճշմարիտ չէ. վասն զի նախ՝ շաքարը ոչ թէ ատամները կիսացունէ, այլ եւ անոնց կիրը կշտացունէ, եւ երկրորդ ստամոքսին օգուտ կբերէ, եթէ չափով գործածուի. ապա թէ ոչ՝ կամնային թթու կգոյացունէ ստամոքսին մէջ (*):

Մանանեխի (porpora), պղպեղի եւ առհասարակ համեմներու տղոց գործարանին վրայ ունեցած վնասակար ազդեցութեան մասին խօսելն անգամ աւելորդ կհամարիմ: Դուք ինքերդ կհասկանաք որ տղոց կերակուրներու մէջ պէտք չէ գրգռիչ բաներ խառնել. վասն զի այն գրգռիչ նիւթերը խառնելով՝ նոյն բանն արած կլինիք, ինչպէս որ մէկը եռացող արիւնին տակը կրակ վառէք: Քիչ աղած կերակուրներն երեխայոց համար օգտակար են. բայց ընդհանրապէս պէտք է դիտել որ աղը հասակաւոր մարդոց համար աւելի օգտակար է քան թէ տղոց:

Աւրեմն դուք պարզ կտեսնէք, որ տղոց կերակուրները բաւական բազմակերպ է:

Ձեր տղոցը մի՛ տաք ո՛չ սուրճ (խահուէ) եւ ո՛չ թէյ — մանաւանդ ոգելից ըմպելիներ, այսինքն գինի, օղի եւ այլն:

Թրովհետեւ տեղն եկաւ, այս ալ ասեմ թէ ի՞նչ զարհուրելի վնասներ կանեն բոլոր տաք ըմպելիները: Ո՛րչափ մարդոց մարմնոյ ուժը կապկսեցունեն: Տաք ըմպելիները մարդուս ստամոքսը կարեն, այնպէս որ բոլոր մարմինը կթուլանայ: Այս պատճառաւ խորհուրդ կուտամ՝ որ ձեր տղայքը գէթ երկու տարեկան եղած ժամանակէն պաղ ջուր խմելու վարժեցընէք. բայց եւ զգուշանաք որ մի՛ գուցէ տղուն խաղի կամ շարժման պատճառաւ տաքցած միջոցին անէք այդ վարժութիւնն:

Կտրուկ խմելիներու վերայ այստեղ խօսելն անգամ անպատշաճ կհամարիմ, վասն զի թէ որ քիչ ալ տաք՝ տղուն համար թոյն կհամարուին: Բաց յայսմանէ՝ ամենայն մայր

(*) Moleschott, Lehre der Nahrungsmittel.

երբէ՛ք պիտի չմոռանայ այն հանգամանքները որ քանի մի բաժակ գինին՝ կրնայ տղուն արբեցուծեան վարժեցնել:

Ջուրէն ու կամէն աւելի օգտակար ըմպելիք չկայ տղոց համար. որչափ որ քիչ միս ստիպուած էք տալ ձեր չքաւորութեան պատճառաւ, այնչափ ալ անոր տեղ շատ կամ տուէք: Ջուրը ամենալաւ ըմպելիք է՝ թէ՛ տղոց եւ թէ՛ ճերոց համար: «Կենդանական եւ բուսական սնունդը (կերակուրը) իւր մէջ շատ քիչ ջրային մասունք կը պարունակէ, այդ պատճառաւ մեր առողջութիւնը պահպանելու համար մեզ հարկաւոր է ըստ բաւականին ջուր խմել եւ կամ ջուր պարունակող ըմպելիք գործածել: Ասածներս ստուգելու համար, բաւական է միայն այս յիշել, որ ջուրը մասն ունի ոչ միայն մեր բոլոր մարմնոյն, այլ եւ նորա պնդագոյն մասերուն կազմութեանը մէջ, որով միջնորդ կլինի նիւթոյն փոխանակութեանը բոլոր գործողութեանց մէջ, պատշաճ կերպիւ կջրացունէ արիւնը, կը ծծէ կազերը եւ կդիւրացնէ բոլոր արտաթորումները (excretion). Խմելու համար առողջարար ջուրը հետեւեալ յատկութիւններն ունենալու է. այսինքն անգոյն ու թափանցիկ պիտի լինի, նաեւ օդուն մէջ երկար առեւ մնացած ժամանակը ջուրը պղպզակներ պիտի արձակէ, ուրեմն եւ օդ պիտի բովանդակէ, ու մասնաւորապէս ամառային թիւր. վերջապէս ջուրը ուրիշ համ ու հոտ չպիտի ունենայ, այլ միշտ նոր ու կենդանացուցիչ պիտի լինի (*):

Այժմ այս նայիմք թէ տղոց ո՞րչափ կերակուր պէտք է տալ.

Շատ անգամ ճնողք այս խնդիրս գործադրելու ժամանակ երկու չափազանցութիւն կանեն. ոմանք չափէն աւելի իրենց որդւոց փորը կլեցունեն. ոմանք եւս կստիպեն զանոնք քաղցած կենալու: Ամենէն աղէկը ես երկու կէտերուն մէջտեղը կընտրեմ:

Գուցէ ոմանք ինձի դէմ ելնեն այս բանիս վերայ թէ դժուարն ալ այդ է. — ի՞նչպէս պիտի գիտնաս՝ տղան կո՞ւշտ է թէ ոչ:

Նայեցէք այս մասին ի՞նչ կասեմ. սովորաբար չաւրուած տղայք այնչափ կուտեն, որչափ իրենց բնութիւնը կպահանջէ, բաւական է որ կերակուրը պարզ ու առողջարար լինի: Երբ նոքա ուտելէ դադրին, ըսել է թէ կուշտ են:

(*) Книга о здоровомъ и больномъ чедовѣкѣ, д-ра Боба, стр. 305 и 306.

Միտքերդ թող լինի՝ թէ ասածս պարզ կերակուրներու համար է: Քա՛ջ գիտեմ, որ կան այնպիսի տղայք որ անդադար պատրաստ են ուտելու, այդ տղոց համար պէտք է չափ դնել: Բայց ո՛չ ես, ո՛չ դուք, եւ ո՛չ ուրիշ մէկը կրնայ սահմանել՝ թէ այս ինչ տարիքով տղան ո՞րչափ պիտի ուտէ, որովհետեւ ոմանք շատ կերակուր կպահանջեն, ոմանք եւս քիչով կբաւականանան: Եթէ տղան այսօր աւելի քիչ ուտէ երեկուան կերածէն, մի՛ ստիպէք զինքը որ անցեալ աւուր չափովն ուտէ, որովհետեւ ծանօթ են ինձ մայրեր, որ կասեն թէ երեկ ո՞րչափ կերաւ տղան, այնչափ ալ այսօր պիտի ուտէ: Խելօք խօսքեր չեն այդ: Շատ պարզ եւ բնական բան է այդ. այսինքն՝ եթէ տղան այսօր աւելի քիչ ուտէ՝ քան թէ երեկ էր կերած, ըսել է թէ այսօր ուտելու պէտք չունի: Բայց եթէ կուզէք, ստիպեցէք, վերջն ի՞նչ կլինի, գիտե՞ք. — տղան կհիւանդանայ:

Վերջապէս այս ալ ասեմ թէ օրը քանի՞ անգամ տղոց պէտք է կերակուր տալ:

Երեխային բնութիւնը կպահանջէ ստէպ ստէպ ուտել քան հասակաւոր մարդուն բնութիւնը. վասն զի տղուն ստամոքսը շատ աւելի շուտ կմարսէ կերակուրը, քան թէ հասակաւորին ստամոքսը: Մի՞ծէ նոր կտրած տղան երեք ժամէն աւելի անկերակուր կարող չէ կենալ: Երկու մինչեւ անգամ հինգ տարեկան երախայն նոյնպէս ստէպ ստէպ պիտի ուտէ քան թէ չափահաս մարդը: Եթէ տարեկան տղայք միայն գուցէ կրնան իրենց ճնողաց հետ որոշեալ ժամուն ուտելու, եւ այն այս պայմանաւ՝ եթէ այդ ուտելու ժամանակը 4 անգամէն պակաս չլինի: Հասակաւոր մարդու մը բաւական է օրը 3 անգամ ուտել. բայց տղան չորս անգամէն պակաս ուտելու չէ»:

Տէրունեան յարգելի բժիշկը սաստիկ ոգեւորուած կը խօսէր: Ունկնդիր կանանց շատերն այնչափ գմայլեցան նորա խօսքերուն, որ տաք տաք շնորհակալ եղան իրեն: Ինչպէս կերելէր բժշկին տուած խորհուրդներէն շատը նոցա համար նոր էր եւ մինչեւ ցայժմ այդպիսի խնդիրներու վրայ մտածած անգամ չէին նոքա:

Այս խօսակցութենէն քիչ մը վերջը ապաստանարանի եւ տունի տղոց կեանքը դէպ ի լաւը փոխուեցաւ: Մայրերն սկսան բժշկի խորհուրդներուն համաձայն կերակուր տալ իրենց զաւակացը, եւ աւելի մեծ ուշադրութեամբ

հետեւեցան որ իրենց զաւակները մաքուր ու կոկիկ լինին: Բժիշկը կրցաւ հասկացունել շատ մը հարուստ վաճառականներու՝ որ նոքա ապաստանարանի միջոցներն աւելցունեն, որով այդ շէնքը ընդարձակեցաւ եւ կարողացաւ առաջուանէն աւելի տասը մանչ ու աղջիկ ընդունել իւր մէջ:

ՉԳՆՍՏՆՂԷՆ.

Տէրունեան բժիշկը առաջին անգամ ապաստանարանի տղոց մայրերը տեսածին պէս իսկոյն հետերն այս խօսակցութիւնը բացաւ.

«Մտքերէդ անցած էր արդեօք, ասաց նա, խօսքը կանանց դարձունելով որ իւր չորս դին ժողոված էին, թէ մարմնաւոր (Ֆիզիկական) կրթութեան մէջ ամենայն ինչ կատարեալ համաձայնութեան մէջ պիտի լինի: Ամենայն ինչ ասելով՝ կուզեմ հասկացունել օդը, լոյսը, աշխատանքը, քունը, հանգիստը, շարժումը, եւ վերջապէս զգեստն ու սնունդը (կերակուրը): Եղանակի ազդեցութեան դէմ մարդ ինքզինքը կպաշտպանէ զգեստով եւ բնակարանով: Մազերը եւ գրիչները (փետուրները) կպաշտպանեն կենդանիները օդոյն ամենայն վնասակար ազդեցութիւններէն: Մարդս բնութենէն պաշտպանութիւն չունենալով՝ իրեն պաշտպանելու բաները ինքը հնարեց, այսինքն գըլխաւորապէս բնակարան եւ զգեստ, որոնք ըստ կլիմայի տարւոյն եղանակներուն, մարդկային սեռին եւ այլն, տեսակ տեսակ են: Հարկաւ կհասկանաք թէ զգեստը մարդու առողջութեանը վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի: Գուցէ լած էք՝ թէ Չինաստացիք ո՛րչափ նեղ սօլերներ (պաշտպաններ) կհագցունեն իրենց փոքրահասակ աղջկանց ոտքը: Այդ սովորութեան վերջն ի՞նչ է.

— Այս որ Չինաստանցի կին մը ժամանակ անցնելէն ետքը գրեթէ քալել չկրնար, որով նա ամբողջ ժամանակը տունը կանցունէ, եւ անշարժ կենալով՝ կթանձրանայ (կփրանայ, կհաստանայ): Միտքերդ բերէք կրծանոցները (կրսետները) ու լարիկները (сшроркка), որ այնչափ աղջկանց առողջութիւնը փճացուցին: Բարձր եւ կարծր փողպատները (раактыка) այր մարդոց աչաց ցաւերուն պատճառ կլինին, որ տրտմառիթ փորձերով կհաստատուին: Այս ամէն բնութիւն կրնաք հետեւեցունել թէ ի՞նչ մեծ ազդեցութիւն ունի մարդուս վրայ զգեստը եւ մանաւանդ

նորափձիթ (նոր աճող) տղու մարմնոյն վրայ: Այս ալ չմոռնաք, որ տղուն մարմինը իւր սեպիական տաքութեան յաւելուածէն սաստիկ քրտնելու սովորութիւնն ունի, որ ամենայն երեխայ կաշխատէ տեսակ տեսակ շարժումներ ընելու, եւ որով մարմնոյ բոլոր անդամներուն տրամագիծը (обхват) կմեծնայ: Տղայք այնպիսի զգեստ պիտի հագնեն, որ մարմինը տաքցունէ, բայց ո՛չ տկարացունէ, որ դիւրաւ իւր մէջն ընդունէր արտաշնչութիւններն եւ ըստ կարելոյն շուտ շուտ փոխուէր եւ որ վերջապէս բնաւ մարմնոյ շարժումներուն արգելք չլինէր:

Ի՞նչ տեսակ նիւթէ աւելի լաւ է տղոց ճերմակեղէնները շինել:

— Իմ կարծիքովս, չիւթէ (պասմայէ) կամ ո՛ր եւ իցէ ուրիշ բամբակեղէնէ շապիկը ամենէն աւելի կյարմարի մեր նպատակին: Չիւթը կակուղ է, չափազանց տաք չէ, իւր մէջ դիւրութեամբ կընդունի արտաշնչութիւնը: Շապիկը շատ նեղ օձիք եւ կարճ թւեր ունենալու չէ, շապիկի վրայէն աւելորդ չէ բամբակէ գործած ասուի (фланель) հագցունելը: Բանած վարտիքը անոր համար աղէկ է, որ կըձգտուի ու տղուն շարժումներուն արգելք չլինիլը: Ամեն օր վրայի շապիկը փոխեցէք, որովհետեւ արդէն ձեզ յայտնի է՝ թէ այդ տարիներուն միջոցը կաշին սաստիկ կը քրտնի: Եթէ ճերմակեղէնը յաճախակի փոխուի՝ մարմինը կամրանայ կհաստատուի: Բամբակէ բանած գուրպաները նոյնպէս աւելի մեծ առաւելութիւն ունին, քան թէ ուրիշ նիւթէ բանութեանը: — Աստուծոյ սիրոյն՝ ճիտեւէք այն պարոններուն, որ իրենց տղոց կուրծքը, մանկական հասակէն սկսած՝ կրծանոցներով (кофетк) եւ կամ ուրիշ այսպիսի բաներով կսեղմեն ու կնեղեն: Լարիկը (сшроркка) դրականապէս վնասակար է մարմնոյ համար, վասն զի մարդուս կողերը եւ աղիքը շատ գէշ կսեղմէ. եւ շատ մը հիւանդութեանց պատճառ կուտայ: Կարճ ասեմ՝ ամենայն կրծանոց դանդաղ (կամաց կամաց) անձնասպանութիւն է գործածողներուն համար: Ուրեմն հանէք մեր մէջէն լարիկը, հանէք բոլորովին:

Մանչ զաւակներուդ այնպէս ազատ հագուեցուցէք որ նոքա վագել, խաղալ, մագլցել կրնան առանց ամենեւին նեղութիւն մը կրելու իրենց զգեստէն: Նայեցէք այն խեղճ տղայոց վրայ, որ աղաներու որդիք են, ի՛նչպէս նեղ զգեստ հագած են, օսլայած օձիքներով: Երբ մարդ կնայէ անոնց ոտքի բարձր կրունկով երկայն կօշիկներուն՝ ի՛նչ-

պէս խնդարը եւ մեղքընալը կուգայ: Ո՛ւր է նոցա մանկական զուարճութիւնը. նեղ բանկոնակը, նեղ վարտիքը եւ նեղ ժիւլտկան՝ նոցա ամենաթեթեւ շարժմանն անգամ արգելք կլինի: Վրայի շապիկ մը (блужа) — ահա տղոց բուն հագուստը. տափատները (панталоны) լայն պիտի լինին, առանց որ եւ իցէ կապերու: Ամառը վրայէն հագնելու շապիկը (блужа) չի՞ծէ կամ կտակէ կարեցէք, իսկ ձմեռը ուրիշ հաստ նիւթէ: Խորհուրդ չեմ տար ձմեռնային զգեստը շուտ մը ամառնայինի փոխել, նոյնպէս եւ ամառնայինը ձմեռնային ժամանակ հագցընել: Աղջիկները ձմեռը տունը կարող են վիզերը բաց քալել, միայն ուսերը եւ կուրծքը փակ պիտի լինին: Մանչերը աւելի պիտի վարժին օդոյն փոփոխութեանց: Վարժեցուցէք զիրենք վզերնին ամեն առտու պաղ ջրով լուանալու: Տղոց գլխանոցներ մի՛ հագցունէք, երբ նոքա տունը կը գտնուին: Յարդէ փեղոյրը (шапка) կամ թեթեւ նիւթէ մը գլխարկը ամառայ ժամանակ ամեն բանէ աղէկ է: Զմեռն իսկ ներսէն մորթով պատած գլխարկ մի՛ հագցունէք ձեր տղոց:

Ոտքի կօշիկներն ալ մեծ նշանակութիւն ունին տղոց բոլոր կազմուածքին վրայ:

Ո՛վ արդեօք չնեղանար մարմնոյ կոշտերէն (мозоли): Եւ ի՞նչ է դորա պատճառը: — Նեղ կօշիկները: Երեխայի ոտքերն այն աստիճանի փափուկ են, որ փոքր ինչ սեղմուելէն անգամ կաւրուին. ուստի տղոց կօշիկները լայն, ամեն անգամ ոտքէն քիչ մը երկայն ու կակուղ կամ առանձգական նիւթէ պիտի լինին:

ՀԱՐԿՍԻՈՐ ՆԱԽԱՉԳՈՒՇՈՒԹԻՒՆ.

Մեր ընթերցողներուն յայտնի է անշուշտ թէ ո՛րչափ զօրաւոր են նախապաշարումները մեր հասարակութեան ո՛չ միայն ստորին, այլ եւ միջին կարգի մարդկանց մէջ: Այդ նախապաշարումներուն մէջ ամենասուկային է իւր հետեւանքներուն պատճառաւ ծնողաց շատերուն ծաղկապատուաստութիւնը (оспоруживание) մերժելը, որ մեծ անխոհեմութիւն է: Մանաւանդ որ ծաղիկը երեւնալուն պէս յայտնի կերպով կտեսնեմք որ մեր թշուառ տղայքը նորա զարհուրելի ցաւերուն զոյ՛ կըլլան:

Այդպիսի թշուառ անցք մը՝ անցաւ այն աստուածապաի քաղաքին մէջ, ուր մեր պատմութեան անձինքը կընակին: Ահագին բազմութիւն տղայոց գերեզման իջաւ: Հիւանդացան հասակաւորներն ալ: Բայց դոցամէն անոնք, որ պրզտիկուց ծաղիկը պատուաստած էին՝ կենդանի մնացին, եւ ընդհանրապէս ախտը նոցա վրայ սաստիկ չէր ազդէր: Խեղճ այրի կին մը կարճ ժամանակուան մէջ երկու որդիքը կորուց: Ո՛րչափ իւր ծանօթները յորդորեցին զինքը որ փութայ նոցա ծաղիկները պատուաստելու, բայց նա միակերպ կպատասխանէր թէ «Դեռ ժամանակ կայ: Ես այսքան տարի է որ աշխարհիս երեսը կապրիմ, բայց դեռ ծաղիկ հանելու անունն անգամ չգիտեմ: Մի՛ վախնաք, Աստուած ողորմած է»: Բայց քանի մի ժամանակէն ի՛նչ մեծ պատիժ կրեց: Եւ ո՛վ չգիտեր որ անբացաարելի կսկիծ է մօր մը համար 3 շաբթուան մէջ կորցունել իւր երկու որդիքը, որ իւր միայնակ խնդութիւնն ու պարծանքն էին: Երկրորդ որդւոյն մահուանէն ետքը թշուառ կինը գրեթէ խելքը կորուց. օրն ի բուն մի եւ նոյն տեղը նստած կանցունէր, կերակուր մը բերանը չէր առնուր եւ կարծես թէ իւր վիճակի որպիսութիւնը չէր գիտեր: Միայն երբեմն երբեմն կասէր «Զաւակներս, զաւակներս. ես էի որ զձեզ դագաղի մէջ դրի»: Յայտնի է, որ խեղճը կտանջէր կչարչարէր զինքը: Ոչ ազգականաց ու ծանօթներու յորդորանքը եւ ո՛չ Պ. Տէրունեանի խորհուրդներն ու մխիթարանքը օգնեցին իրեն: Թշուա՛ռ կինը նոյն վիճակի մէջ մնաց, եւ անգամ մի երեկոյեան պահուն կորսուեցաւ: Տունեցիք փնտռեցին ու շատ հարցուփորձ անելէն ետքը իւր զաւակաց գերեզմանին վերայ գտին զինքը: Այնուհետեւ ամեն երեկոյ իւր զաւակաց հանգստարանը կերթար, մինչեւ վերջապէս երկու ամիսէն յետոյ ինքն ալ միացաւ իւր անգին որդւոց հետ: Այն թշուա՛ռ կնոջ մահուան դուռը հասած ժամանակն ասած յետին խօսքերը սորա էին. «Զաւակունքս, զաւակունքս, մեղաւորը ե՛ս եմ, ե՛ս»:

Տէրունեան բժիշկը փութաց իւր քաղաքացւոց օգտին գործածել այս զարհուրելի դէպքը: Նա իւր բոլոր ոյժը թափեց զամենքը համոզելու, որ նոքա իւրեանց տղայքը պատուաստել տան: Այս ախտին բոլոր աղէտալի հետեւանքները առջեւնին կոնէր՝ որ է դիմաց այլանդակումը, աչաց կուրուութիւնը. հուսկ ուրեմն խօսքին վերջը յիշեց՝

Թէ բոլոր երկրագնդոյս վերայ՝ ծաղկապատուաստութիւնը գտնուելէն առաջ, տարուէ տարի մինչեւ 400,000 մարդ կ'եռուէր:

«Եթէ բժիշկներն զձեզ կյորդորեն, կասէր բժիշկը, որ ծաղիկ պատուաստելը մէկ ամենագեղեցիկ միջոց է այդ զարհուրելի ակտին առջեւն առնելու, ի՞նչ պատճառաւ հաւատալ չկամիր: Մի՞թէ ձեր բժիշկները, որ բոլոր իրենց կեանքը զոհեր են իրենց գործին, ձեզնէ պակաս գիտեն այդ բանը: Ոմանք կարծիր կանեն Թէ ծաղկապատուաստութիւնը մարդուս առ նախախնամութիւնն ունեցած հաւատքը կ'ծուլացընէ. — այդ տեսակ դատողութիւններ նորա կրնան ընել, որոնք ճշմարիտ կրօնքն ի՞նչ ըլլալը չգիտեն: Սակայն, յաւելցուց Տէրունեանը, այդպիսի մարդոց համար բաւական է ցուցունել այն տարաբաղդիկ մայրը, որ իւր երկու որդիքը կորուց եւ որ մենք այսօր Թաղեցինք:

ՏՂՈՅ ԳՈՐԾՈՒՆԷՌԻԹԻՒՆԸ.

Մեր ազնուական բժիշկը չէր մոռնար իւր ապաստանարանը, եւ իւր ազատ ժամերը կաշխատէր տղոց քովն անցունելու, որոց հետ լինելու ժամանակ զինքը բոլորովին երջանիկ կ'համարէր: Նա միանգամայն իւր բոլոր կարողութեամբը կաշխատէր ապաստանարանը դպրոցի փոխելու մտածութիւնն արդիւնաւորելու, որպէս զի մայրերը նորա խօսակցութիւնները լսելով՝ կրնային ծանօթանալ գէթ դաստիարակութեան սկզբնական օրինացը: Տէրունեան բժիշկը միշտ կաշխատէր իւր գրուցատրութեանց մէջ երբէք ուսումնական խօսքեր չգործածել, այսինքն այնպիսի խօսքեր որ կատարեալ կրթութիւն չունեցող կանանց անհասկանալի պիտի լինէր: Այնպիսի դիպուածներու մէջ ամեն ջանք կանէր որ իւր խօսքերը ո՛րքան կարելի է պարզ բացատրուին:

Ահա նորա խօսակցութիւններէն մէկը.

«Մօտերս դիպուածով տեսի, ասաց, 3—4 տարեկան երախայ մը: Տղան բոլորովին հանդարտ նստած էր՝ սեղանին վերայ, այնպէս որ կարծես Թէ հասակաւոր մարդ մըն է: Չդիմացայ եւ ըսի մօրը՝ «Խաղալիկ մի տուէք ձեր որդւոյն, կամ տղայ մը բերէք քովը:

— Ինչո՞ւ համար, պատասխանեց մայրը. «տղան հանդարտ նստած է, ուրիշ բան ի՞նչ պէտք է»:

Այդ դէպքը ինձ ազդեց ձեզ հետ խօսել՝ Թէ ի՞նչ օգուտ կուտան խաղերը տղոց եւ որպիսի խաղալիքներ լաւ ճանչցուած են նոցա ձեռքը տալ: Բաւական է վայրկեան մը նկատել տղայքը համոզելու համար՝ Թէ ի՞նչպէս կանուխ կզարթի նոցա մէջ գործունէութեան փափագը: Դիտած էք արդեօք, որ հագիւ Թէ մանկիկը մէկ շաբաթուան կըլլայ, եւ ահա նա իւր այքերը դէպ ի լոյս կը դարձունէ եւ ամենայն սիրով զայն կը նկատէ: 3—4 ամսուայ մանկիկն իւր ձեռքը կպարզէ շրջապատող առարկաներուն, եւ գրեթէ բոլորովին հանդարտ կմնայ քանի որ կրնայ քանի մը վերայ նայել, բան մը բռնել, ու ո՛ր եւ իցէ կերպով իւր տղայական զգացմունքը զբաղեցընէ: Ապա Թէ ոչ՝ նա կուլայ, ի հարկէ ձանձրանալուն պատճառաւ: Տղան առաջին տարին ինքզինքը կգոհացընէ այդ արտաքին տպաւորութեանց ընդունելութեամբքը. բայց երկրորդ տարւոյն մէջ նա արդէն իւր ոյժը կիմանայ եւ կջանայ զանոնք գործադրելու. բայց Թէ ի՞նչ քանի վերայ, այդ ամենեւին տարբերութիւն չունի տղուն համար. վասն զի իւր ուզեցածն այն է որ բանով մը զբաղի: Բայց եթէ զբաղելու նիւթ չունենայ, տղան կսկսի տաղտկանալ եւ հետզհետէ դանդաղաշարժ լինել: Տղան իւր կենաց երրորդ տարին մեծ հաճութեամբ կանցունէ իւր ժամանակը իրեն հասակակից տղոց հետ:

Ուրեմն ի սէր Աստուծոյ ուշադրութիւն դարձուցէք գործունէութեան փափագին վերայ: Հաւատացէք ինձ եթէ ծնողք հոգ տանէին իրենց որդւոց պատշաճ զբաղմունք տալու, առաջին դաստիարակութեան գաղտնիքը գտնուած կլինէր: Ծնողք, որ իրենց որդիքը՝ զոյ կրնեն ձանձրութեան, նոցա հոգին ու մարմինը բարոյապէս կսպաննեն: Դարձեալ կասեմ՝ ձեր բոլոր խելքը միտքը այն լինի, որ ձեր տղոց գործունէութիւնը չբազրի: Նոցա ամենալաւ զբաղումն է—խաղը: Խաղը մինչեւ 6 տարեկան տղոց համար ամենաբնական զբաղումն է: Խաղը տղուն կեանքն է, ուրախութիւնն է. այս ալ բաւական չէ. դաստիարակը պէտք է աշխատի որ տղոց խաղն ըստ կարի բանաւոր (խելացի) գործունէութեան դարձունէ, այսինքն պէտք է որ խաղը գրգռէ տղուն բոլոր հոգեկան զօրութիւնքը, բայց այնպէս որ այդ զօրութիւններէն մէկը չըսաստկանայ քան զմիւսը:

— Տղուն խաղը երկու տեսակի կարելի է բաժնել:

Ա. Տղան նիւթերով կխաղայ, բայց նիւթերն ալ նորա համար լի են կեանքով այն պարզ պատճառաւ, որ իրեն մէջ ամենայն ինչ կապրի եւ ապրել կուզէ: Տղան զարգացման այդ միջոցին կխաղայ ու կաշխատէ միանգամայն: Եւ որովհետեւ նորա խաղը աշխատութիւն է կամ գործունէութիւն, ամենէն աղէկ է նորա համար հասարակ խաղալիկ գնել, այսինքն այնպիսի բաներ, որոնցմէ նա բան մը կրնար շինել, ստեղծել: Հոս տեղն է յիշել այն հուշակաւոր դաստիարակին խօսքը, որ ասաց թէ «Տղոց համար խաղալիկներուն ամենալաւ գործածութիւնը — զանոնք կոտրելն է, այն է ցուցունել, յայտնել անոնց վրայ ուզածներուն պէս իրենց գործունէութիւնը»: Միւս դաստիարակի խօսքերն ալ նոյնպէս խելացի են. «Մանչ տղուն խաղալիկը բան շինելու պիտի վարժեցունէ զինքը, աղջկան խաղալիկը պիտի զարգացընէ իւր մէջ փափկութեան եւ հոգացողութեան զգացումներ: Չկարծէք որ դուք ձեր երեխայոց մեծ զուարճութիւն արած կլինիք եթէ անոնց համար թանկագին եւ բոլորովին պատրաստ խաղալիկներ գնէք: Տղայն այս դիպուածին մէջ իրեն ծնողներէն աւելի խելօք շարժելով՝ շատ շուտ կկոտրէ իւր խաղալիկները: Ի՞նչ պատճառաւ նա այդպէս կանէ: Որովհետեւ իրեն համար աւելի խնայողի է եթէ ինքը բան մը գոյացընէ, քան թէ մեքենայաբար խաղալիկը ձեռքերուն մէջ շարժէ»: Բանը պարզ է՝ տղուն բնութիւնը գործունէութիւն կպահանջէ:

Բ. Տղան տղոց հետ կխաղայ: Այդ խաղը ամենամեծ գործիք մըն է տղուն կատարեալ զարգանալուն: Տղու մը կրթութիւնը որ ուրիշ տղոցմէ զատուած է, կրթութիւն չէ: Այդպիսի կրթութիւնը սարսափելի հետքեր կթողու, որ տղուն ապագայ կենացը մէջ ժամանակ ժամանակ երեւան կելլէ: Տղան հասարակութեան համար կպատրաստուի, ուրեմն պէտք է որ այն հասարակութեան մէջ ապրի. այդ բանը, կյուսամ, մօրերուն պիտի ստիպէ որ իւրեանց զաւակաց համար լաւ տղոց հասարակութիւն ընտրեն: Տղայք միայն իրենց բնաւորութեանը յարմար տղոց հասարակութեան մէջ կրնան բնականապէս ցշմարտութիւնը ձանաչել, յարգել եւ զօրացունել ներողամտութեան ու սիրոյ զգացմունքը: Այստեղ կսովորին միայն գնահատել մարդկային լաւ յատկութիւնները եւ հեռանալ ո՛ր եւ իցէ չար սովորութիւններէ. այդ հասարակութեան մէջ կարգի կսովորին, մաքրութիւնը կձանաչեն, զգուշութիւնն ի՛նչ է —

կհասկանան, սեպհականութիւնը կյարգեն, այդ հասարակութեան մէջ, կասեմ, կիմանան թէ ի՛նչ մեծ նշանակութիւն ունի հասարակութեան կարծիքը մարդուն կենաց ասպարիզումը, մէկ խօսքով հասարակութիւնը տէրութեան իդէաները, նորա պատրաստած՝ նոր բարիքները տղոց աչքին լաւ կերեւցունէ, այն տէրութեան, որոյ մէջ օր մը կեանք պիտի վարեն: Այդ պատճառներով ես եւ ուրիշ անձինք, որ մեր աստուածահասոյ ապաստանարանին հետ վերաբերութիւն ունին, կաշխատիմք որ տղայք ըստ կարելոյն աւելի շատ խաղան եւ որ նոյն իսկ ապաստանարանը աւելի խաղի դպրոց լինի, քան թէ ուսման: Դարձեալ կը կրկնեմ ո՛րչափ խաղալիկը պարզ նիւթէ լինի, այնչափ անորժելի կլինի տղու համար: Պարզեցեցէք ձեր տղոց գնդակներ, գաւազաններ, պարկեր, ուր նոքա աւագ կրնան լեցունել, դոյլեր, բահեր, տրմուղներ: Բոլոր այս խաղալիկները ձեր տղոց զմայլման պատճառ կը լինին: Հաւատացէք ինձ որ հարուստ խաղալիկները տղայքը երջանիկ չեն ըներ: Երեխայի կենաց առաջին տարին տուէք նորա պայծառապէս ներկուած ու ո՛ր եւ իցէ ձայն հանող խաղալիկներ որ այժմ՝ շատ կվաճառուին: Ուշադրութիւն ըրէք, որ խաղալիկը շատ փոքր չլինի, որովհետեւ տղայն սովորութիւն ունի խաղալիկը քիթը, բերանը եւ ականջներն անգամ խոթել: Միւս կողմանէ սաստիկ փոքր խաղալիկները աչքերը կաւրեն, տղայքը կարծատես կընեն: Նմանապէս ուշ դրէք խաղալիկի ներկին, որովհետեւ թունաւոր ներկեր կան, ինչպէս կանանչ ներկը: Փոքրիկ տղայքը պատկերներով զբաղեցունելը աւելորդ է: Անհամբեր տղայքը երկար չեն զբաղեր անով, իսկ եթէ ոմանք զբաղին ալ — իրենց անկէ մեծ օգուտ մի չլինիր, որովհետեւ շարժումը իրենց համար աւելի հարկաւոր է, քան թէ մտաւոր զարգացումը: Աղջկանց մասնաւորապէս օգտակար է պատճառաւորութեամբով խաղալ, որովհետեւ ամենայն աղջիկ մեծ հասութեամբ կառնու իւր վրայ մօր պաշտօնը: Մայրը աղէկ ըրած կլինի եթէ աշխատի այդ ժամանակ իւր աղջկան մէջ այդ փափուկ զգացումները սնուցանելու: Աղէկ կլինի եթէ աղջիկը միայն պատճառաւորութեամբով չխաղայ, այլ եւ այնպիսի բաներով որ իւր մէջ շարժման յարմարութիւնը զարգացունէին: Երբեմն աղջիկները տղոց խաղերուն մէջ կարող են մտնել: Աղջկանց եւ տղոց ի միասին խաղացածները այնչափ աղէկ եւ օգտակար է, որչափ աղէկ եւ օգտակար է միաւորել ոյժը փափկութեան հետ, զգացումը խելքի հետ:

**ՍՈՎՈՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՕՐԻՆԱԿԻ ՍՍՍՏԻԿ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ
ՄՍՆԿԱՀԱՍԱԿ ՏՂՈՑ ՎԵՐԱՅ.**

Մեր յարգելի Տէրունեան բժիշկը ժամանակ կգտնէր ընտանեաց մայրերու հետ խօսելու ոչ միայն ապաստանարանի մէջ, այլ եւ իւր այս կամ այն ունկնդրի տանը մէջ: Այսպէս մէկ անգամ նա իւր սիրելի Աննա տիկնոջ առջեւը, նորա ընկերուհիներուն մէկուն հետ խօսակցելով՝ հետագայ խրատներն ասաց.

«Ծնողք լաւ պիտի գիտնան եւ երբէք չպիտի մոռնան որ իրենց տղայքը առաջի բարոյական տպաւորութիւնները ծնողաց տունը կստանան: Գպրոցն այս բանիս մէջ շատ քիչ բան կարող է ընել: Հարկաւ լաւ դպրոցի մէջ ո՛չ միայն աշակերտաց խելքը կհոգան, այլ եւ սիրտը. ուրիշ խօսքերով՝ լու դպրոցը ոչ միայն կուսուցանէ, այլ եւ կըկրթէ, կըաստիարակէ: Բայց դպրոցական դաստիարակութիւնը այն ժամանակ կհասնի միայն իւր կատարեալ նպատակին, երբ տղոց մէջ ծնողաց ձեռքով ցանուած կլինին Աստուծոյ երկիւղի եւ բարոյականութեան սերմերը: Կրօնական եւ բարոյական սկզբանց հիմը կարող է դնել միայն գորովալիւր եւ խոհեմ մայրը: Եթէ այդ սկզբունքները տղոց մէջ պակասին, վարժապետը շատ քիչ օգուտ կբերէ: Նախկին դաստիարակութեան գաղտնին լաւ օրինակաց մէջ կգտնուի միայն, եւ ո՛ւր որ այդ չկայ, լաւ բանի յոյս մի՛ ունենաք: Խրատներն ու ամեն տեսակ դիտողութիւնները ոչ մէկ իմաստ չունին՝ երբ տղայքը իրենց աչաց առջեւ միայն լաւ օրինակներ ունին: Ի՞նչ բանով՝ եթէ ոչ առտնին դաստիարակութեամբ կարելի է մեկնել այն եղելութիւնը, որ տղայոց շատերը եթէ եւ փառաւոր դպրոցի կրթութիւն առեր են, դարձեալ բարոյական մարդ չեն կարող կոչուիլ:— Տղու սիրտը չափազանց դիւրագոյց է՝ բարի կլինի՝ երբ երեխան բարի օրինակներ տեսնէ, եւ չար կլինի՝ երբ տղան իւր չորս դին միայն յոռի բաներ տեսնէ: Ո՛րչափ կուզէք յորդորեցէք տղայքը հասարակութեան մէջ պիտանի մարդ լինելու, ո՛րչափ այդ տեսակ խրատներ կուզէք տուէք, ամենայն ինչ անօգուտ կլինի, եթէ որ նոքա տեսնեն որ ձեր խօսքերը ըրած գործերնուր հետ չեն միաբանիր: Մանկութեան վերջի

տարիները երբ տղայք աւելի զարգանան, խրատները մեծ ազդեցութիւն կանեն տղոց վրայ, եթէ որ այն խրատները գործերու հետ միաբանին. բայց տղայութեան առաջին տարիները օրինակը՝ մի միայն օրինակն է որ ամենայն ինչ կանէ:

Երկրորդ հնարքը, որ տղոց բարոյական զարգացմանը կառաջնորդէ,— սովորութիւն է: Տղուն վրայ, յառաջ քան եթէ նա կսովորի բարին չարէն որոշել, ամենայն բանէ սաստիկ կներգործէ սովորութիւնը: Ուրեմն աշխատեցէք, որ ձեր տղայքը, որոնք դեռ այնչափ բացուած չեն, լաւ համոզումներ սեպհականեն, լաւ սովորութեանց վարժին: Տղոց մտաւոր զարգացմանը նայելով՝ ամեն բանէն աւելի հոգացէք, որ նոքա չլեկնան առանց իրենց բնութեանը յատուկ գործունէութեան, որովհետեւ խելքը անսնունդ չպիտի կենայ: Տղայոց ուշադրութիւնը դարձուցէք իրենց շրջապատող առարկաները տղուն խելքին մէջ տպաւորելու, հարկաւ իրենց զգացմանց զարգացման աստիճանին պատշաճ, որովհետեւ զգայական ընդունելութիւնը հիմն է ո՛ր եւ իցէ բանաւոր զարգացման»:

ՀՆԱԶԱՆԻՈՒԹԻՒՆ.

« Օֆ, վա՛խ, վա՛խ, վա՛խ: Ի՞նչ անելիքս ալ ինքս չգիտեմ» ասաց Պ. Խասմերեանի դռնապահը, գոմի մէջ աշխատելով եւ ուրիշ գիւղացիի մը հետ խօսելով, որ իւր քովն նստած էր եւ կօշիկ կկարէր: Վերջինս Խասմերեանի կառավարն էր:

— Ի՞նչ այդպէս ախուժախ կքաշես, հարցուց Յովհաննէսը (կառավարի անունն է):

« Հարկաւ ախուժախ կքաշես, պատասխանեց դռնապանը, երբ լակոտներս խելքս գլխէս տարին: Ի՞նչ կուզես արա, դարձեալ մտիկ չեն ըներ: Այնպէս ստահակ են, որ հօր խօսքը մտիկ չեն ըներ: Մեծը այնպէս մօր սիրտը հանեց երեկ, որ խեղճին կոկորդէն արիւն եկաւ ու այսօր հիւանդ պառկած է: Լակոտներս զսպելու հնարք, ճար մը չեմ գտնար. կինս օրն ի բուն մահիճն ընկած պառկած է, ես աշխատութեան մէջ եմ:— Ա՛լ ճարս հատաւ:

— Է՛, աղբար, ասաց խօսակիցը, յանցանքը քուկինդ է. տղոցդ հետ խստութեամբ վարուէ, երես մի՛ տար:

« Ո՞վ է անոնց երես տուողը : Յր չանցնիր որ ծեծ չքաշեմ . բայց օգուտ չկայ : Մեծէն հոգիները կելլէ , բայց բնաւ օգուտ մի չկայ , աղբար :

— Յր մի ինձի հանդիպիր , շարունակեց կառավարը եւ իմ տղոցս վրայ նայէ : Մէկը ճիկ անգամ հանել չեն կարող , որովհետեւ կվախնան : Մտերն , մայրը մեծ որդուն կերակուր տալու մոռցաւ . կհաւատաս , ձայն մը չհանեց , լուռ կեցաւ : Վերջը մայրը իմացաւ , որ տղան առանց կերակուրի մնացեր է : Աղբար , տղայքը այն ժամանակ միայն աղէկ կլինին , երբ հօրէն ու մօրէն վախ ունենան » :

Աննա տիկինը բոլորովին պատահամբ իմացաւ իւր դռնապանի եւ կառավարի այս խօսակցութիւնը : Թէ՛ մէկին եւ Թէ՛ միւսին ընտանիքը վերջին աստիճանի գրգռեց իւր ուշք , եւ որոշեց նոցա տունն երթալ առջի հնարաւոր առիթով :

Առիթը շուտով առջեւն ելաւ : Դռնապանը աղաչեց իրմէ օգնել իւր հիւանդ կնոջ որ եւ է դեղով : Խասմերեան տիկինը ասաց , որ ինքը կուգայ հիւանդը կտեսնէ : Միւս օր Աննա տիկինը իւր դռնապանի խեղճ կնոջ անկողնոյն քովըն էր : Հիւանդը իրօք շատ տկար էր . տղայոց գոռում գոչումը կտանջէր խեղճը : Թրօրոցին մէջ պառկած էր աղջիկ մը եւ բարձրաձայն կուլար . անոր 6 տարեկան քուրիկը՝ Թէեւ մայրը պատուիրած էր մանկիկին չդպչել , կշարունակէր պատը ծեծել մէկ փայտով մը : Երկու մանջ տղայք ալ գօտեկուիւ կընէին մէջերնին եւ կրցածներուն չափ կկանչէին : Աննա տիկինը կարգի բերաւ շտկեց խեղճ կնոջ տունը . ասաց , որ իրեն բժիշկ կըրկէ , եւ միանգամայն խստիւ արգիւց տղայոց անհանգիստ չընել իրենց մայրն ու փոքրիկ քոյրը :

Աննա տիկինը դառնալու ժամանակ իւր կառավարին տղոցը հանդիպեցաւ , որոնք փողոցի մէջ չափազանց աներեսութիւն կընէին . զոր օրինակ՝ Խասմերեան տիկնոջ առջեւ իրենց դիմացէն եկող պառաւը փոսը հրեցին . այս բանէն ետքը ցանկապատէն անցնելով օտարի պարտեզը մտան եւ սկսան ինձոր գողնալ :

Ահա , հնազանդ տղայք , ասաց ինքնիրեն Աննա տիկինը յիշելով այն ստահակ տղոց հօր խօսքերը : Ոչ , կերելի Թէ լոկ վախով տղան դաստիարակել հնար չէ :

Խասմերեան տիկինը շատ քաջ հասկացած էր , որ տղայքը կարելի է հնազանդութեան վարժեցընել գրեթէ

ծննդեան առջին օրէն , բայց եւ ինքը համոզուած էր , որ հնազանդութիւնը լուծ մը լինելու չէ , որ սովորաբար դաստիարակները տղոց վրայ կընեն , որպէս զի իրենք կատարելապէս հանգիստ մնան : Ինքը կփափագէր իւր տղայքը՝ լսող տղայք տեսնել . բայց եւ այնպէս ամենայն հնարք ի գործ կընէր , որպէս զի անդադար հրամաններ եւ յանդիմանութիւններ ընելով՝ չթունաւորէ իւր զաւակաց տղայութեան զուարթ ու անմեղ օրերը : Այս պատճառաւ Խասմերեան տիկինը կջանար արգիւել միայն այն , որ դրականապէս արժանի էր բամախանաց եւ որ նոցա կենաց եւ առողջութեան վնաս կարող էր բերել :

Տղայքը՝ շատ անգամ կասէր նա մտքէն , իրենց համար պիտի լսող լինին , իրենց սեպհական կարեաց համար եւ ոչ Թէ իրենց ծնողաց դիւրութեան համար : Այս կանոնիս հետեւելով՝ Աննա տիկինը երբէք չէր արգիւել իւր տղոց խաղի ժամանակ կանչուըռաւել : Ասկէ զատ Աննա տիկինը քաջ գիտէր որ տղոց անդադար հրամաններ տալը ուրիշ օգուտ չունենար՝ եթէ ոչ նոյն իսկ տղայքը անհնազանդընել : Բայց եթէ բան մ'ալ պահանջէր իւր տղոցմէն , ետ չէր կենար մինչեւ որ երեխայի կողմէն գործադրութիւնը չտեսնէր : Այս բանիս մէջ շատ կօգնէր Խասմերեան տիկնոջ իւր անձին տիրելու կարողութիւնը : Շատունց յայտնի է , Թէ ո՞վ որ գիտէ ինքն իրեն կառավարել , նա դիւրաւ կըրնայ տղոց ստահակութիւնն ալ զսպել : Խասմերեան տիկինը երբէք եւ ոչ մի առիթով չէր թողներ իւր սովորական հանդարտ բնաւորութիւնը . գոնէ նա կաշխատէր պահել այդ հանդարտութիւնը՝ երբ տղայքն ուղղակի յամառութիւն կցուցընէին :

Անգամ մը երբ իւր էրիկը ասաց իրեն Թէ արդեօք լաւ չէ՞ր լինել այդպիսի դիպուածներու մէջ տղոց բարկութիւն կամ տհաճութիւն ցուցընելը . նա պատասխանեց Թէ ի զուր կկարծես դու , որ դաստիարակութեան մէջ մարդս իւր նպատակին աւելի շուտով կհասնի բարկութեամբ քան Թէ հանդարտութեամբ : Ոչ , բարեկամս , մեր տղայքը այնչափ փոքր են , որ իրենց քրածներուն բոլոր գէշութիւնը չեն հասկանար : Իմ կարծիքովս , իսկական հնազանդութիւնը սիրոյ վրայ կկայանայ , եւ ոչ Թէ երկիւղի (վախի) : Այսպէս կխորհէր Աննա տիկինը եւ այսպէս ալ կգործէր : Տղայքը կսիրէին զինքը եւ կատարեալ կհնազանդէին իրեն , Թէեւ իրմէ վախ չունէին :

Կամ վախ, կամ սէր: — Այս երկու զգացմունքը մէկտեղ չեն բնակիր, ո՛չ մէկ բանի մէջ եւ ոչ մէկ տեղ ալ. ո՛րք մնաց դաստիարակութեան խնդրոյն մէջ:

Փոքրիկ Պետիկը, Աննա տիկնոջ որդին, երբ չորս տարեկան եղաւ ամենակոպիտ տղայ մը դարձաւ: Բայց Խասմերեան տիկինը անգամ մի նիւթական պատիժ չգործածելովն ալ, կրցաւ իւր որդւոյն մէջ բացարձակ հնազանդութիւն հաստատել: Բայց ի՞նչ ճանապարհով հասաւ նա այս բարի բարի արգասիքներուն: Երբ իւր պատուէրը առաջին անգամ չպահուեցաւ, նա կրկնեց իւր հրամանը, վասն զի գիտէր որ տղայքը շատ անգամ միայն մոռնալով խօսք մտիկ չեն ընէր: Երկրորդ անգամուն երբ տղան աւելի գիտութեամբ կանէր յանցանքը՝ նա որոշակի կիմացունէր իրեն իւր տիպարութիւնը եւ միանգամայն պատիժ կսպառնար՝ եթէ տղան իւր չարութիւնը կրկնէ: Բայց թէ որ Պետիկը անկէ ետքն ալ շարունակէր նորա խօսքը մտիկ չընել, այն ժամանակ Խասմերեան տիկինը ամենայն հանդարտութեամբ երեխայի ձեռքէն կըռնէր եւ դատարկ սենեակի մը մէջ կընէր, մինչեւ որ ներում չը խնդրէր (*): Անգամ մի այս փոքրիկ յամառ տղան կէս օր կեցաւ սենեակին մէջ եւ միայն երեկոյեան իւր յանցանքը ճանչցաւ: Այդ բոլոր ժամանակուայ ընթացքին մէջ Աննա տիկինը իւր որդւոյն սեւ հացի մը կտոր եւ գաւաթ մը ջուր տուաւ:

Այո՛, այս դիպուածիս մէջ տղուն բոլոր գալիք երջանկութիւնը՝ հետեւեալ խօսքերէս կախուած է՝ արդեօք մայրը իւր խօսքին տէր կլինի՞ թէ ոչ. վասն զի ամենափոքր զիջողութիւնն անգամ բոլոր գործը կփճացունէ: Հազիւ թէ Պետիկը զոչումի կուգար, Խասմերեան տիկինը իսկոյն կը համբուրէր զինքը, եւ այդ վայրկեանէն սկսեալ այլ եւս ըրած յանցանքը չէր յիշեր: Ընդհակառակն, նա սիրոյ խօսքերով (որ մօր մը սրտէն միայն կրնայ բղխել), կաշխատէր իւր փոքրիկ յամառ որդեկին սրտին խորերը թափանցիլ: Հարկաւոր է արդեօք ասել, թէ Աննա տիկինը սաստիկ զգուանք կզգար նիւթական պատժի եւ երբէք իւր ձեռքը տղուն չըպաւ: Երբ այդ դառն հարկաւորութիւնը պէտք լինէր, Խասմերեան տիկինը կխնդրէր իւր ամուսին-

(*) Այստեղ հարկաւոր կհամարիմք դիտել՝ որ այդ պատիժը տղուն համար վնասակար կլինի քե՛ որ զգուռութեամբ չգործադրուի. երբէք տղայքը մութ սենեակի մէջ գոցելու չէ, եւ լոյս սենեկի մէջ ալ երբէք առանց գործի բողոքելու չէ:

նէն, որ նա յանձն առնու այդ տաժանելի պաշտօնը: Անշուշտ այդպիսի զգացմունքը մեծապէս կպատուեն իւր սիրտը: Զեմք քններ՝ թէ ո՛ր աստիճանի հարկաւոր են նիւթական (тканевая) պատիժներ եւ թէ յաճախակի անոնց պէ՞տք է դիմել . . . բայց համարձակ կասեմք, որ մայրը երբէք չպիտի գործածէ այդ ծնողական անվայել պատիժը: Այն մայրը որ ճեծով կուզէ խրատել իւր որդին կամ աղջկը, իւր մանկութեան գրկին մէջ, կասէ անուանի *Բողոքնոյ Հօյց* անունով մասենագիրը, խելացնորի կնամանի, վասն զի այդպիսի դիպուածի մէջ կգանահարէ նա իւր սեպիական մարմինն ու արիւնը, իւր սեպիական սէրն ու խանդաղատանքը. եւ թէպէտ կջանայ նա անյողողող կերպարանք առնուլ եւ իւր սրտի մորմոքը ծածկել, բայց եւ այնպէս թէ՛ շարժուածները եւ թէ՛ ձայնը զինքը կմատնեն:

Մայրը մայր կմնայ:
Ամենայն պատժի նպատակն այն է որ յանցաւոր տղան շտկուի: Կհարցունեմ՝ ի՞նչ բանի կուգայ ուրեմն մորչազարկութիւնը (позра): Եթէ դուք երեխան մորջով ճեծէք զինքն այնպէս, որ նա բնաւ ցաւ չզգայ, իսկոյն տղուն մտածել կուտայ—որ ճէծը բան մը չէ». ըսել է թէ առաջուայ բսածս կրնամ շարունակել: Անշուշտ ո՛ր եւ իցէ դաստիարակ մը կմբռնէ թէ որչափ ցաւալի է որ տղան այսպիսի դրութեան մէջ ընկնի: Ուստի մորչազարկութիւնը այն ժամանակ միայն նպատակին կհասցունէ, երբ դուք սաստիկ ճեծէք ձեր տղան. բայց այս դիպուածին մէջ պատիժը բարբարոսութեան կփոխուի, եւ միայն այն պըտուղը կուտայ, որ մօրը մէջ ամենայն զգացումն բնաջինջ կընէ: Թր մը մտիկ ըրէք այդ սրտաճմլիկ, սրտակսկիժ գոռում գոչումին, այն ժամանակ կհամոզուիք թէ ո՛րչափ բարբարոսական բան է այդ պատիժը: Նախ այդ պատժէն մեծ վտանգ կայ որ ձեր երեխայն առողջութիւնը կկորսընցունէ: Մէկ ձախողակի տրուած ապտակ մը երեխային փափուկ գործարանաւորութիւն ունենալովը, է՛ն աղետալի հետեւանքներն ունենալ: Հա՛պա բարոյակա՞ն ներգործութիւնը . . .

Ամենայն պատիժ, դարձեալ կասեմ, պիտի ուղղէ. իսկ հարուածներ՝ սակաւ երբէք կուղղեն, կամ ճիշդ խօսելով՝ գրեթէ միշտ անօգուտ կլինին: Հարուածները տղան կըզինեն, կզայրացունեն ծնողաց եւ դաստիարակաց դէմ, եւ ճաճկամտութեան ու ստախօսութեան կվարժեցընեն նոցա:

ԲՆԱԿԱՐԱՆ.—ՏՆԱՅԻՆ ԿՍՀ ԿՍՐԱՍԻՔ.—ՓՈՒՆ ԵՒ ԱՐ-
ՔՆՈՒԹԻՒՆ.—ՏՂՈՑ ՄԱՀԻՃՐ.

«Ես առաջուց ձեզ ասած էի, այսպէս սկսեց Տէրունեան բժիշկն իւր խօսակցութիւնը մայրերու հետ, թէ տղոց չորս բոլորը եղած ամեն նիւթերը մեծ կարեւորութիւն ունին մարմնոյ ամենարագ զարգացմանը համար:

Ամենէն առաջ խօսենք տունի մասին, ուր տղան կը բնակի:

Մարդս պարելու համար, անդադար զինքը պատող օդը պիտի շնչէ. իսկ սենեկի օդը արտաշնչութիւններէ եւ շնչառութենէ այնչափ մաքուր չէ, որչափ որ առողջ մարդը կ'պահանջէ այդ. ինչպէս զոր օրինակ՝ կենդանութեան համար հարկաւոր մասը օդին, որ է թթուածինը, միշտ կ'նուազի: Այս պատճառաւ իսկ անհրաժեշտ հարկաւորութիւն կայ ամենայն օր, ըստ կարելոյն հովափարել սենեակները: Նմանապէս մեծ կարեւորութիւն ունի մարմնաւոր դաստիարակութեան մէջ այն պարագան ալ թէ որպիսի հողի վրայ շինուած է տունն՝ առողջ թէ անառողջ: Նոյնպէս տունը շատ մուտ կարող է լինել, մինչդեռ լոյսը մարդուս նոյնչափ պէտք է, որչափ օդը: Տուներ կան, ուր անոնց շինութեան պատճառաւ դժուար է հարկ եղածին պէս օդը նորոգելն, ասկէ զատ լծացեալ ջուրի մօտաւորութիւնը կապականէ բոլոր տունը վնասակար արտաշնչութեամբք: Հարկաւ չափահաս մարդը կարող է ինչ եւ իցէ կերպիւ այս ամեն անյաջող պայմաններուն հետ հաշտուիլ. վասն զի իւր գործարանաւորութիւնն ըստ բաւականին ուժով է պէսպէս վնասակար ազդեցութեանց դէմ դնելու համար: Բայց երեխան այդպէս չէ, նա անպատճառ կը վնասուի իւր չորս դին եղած ձախորդ պարագաներու կորստական ազդեցութենէն: *Անառողջ քնակարսնի մեջ անկարելի է առողջ տղայի դաստիարակել:* Աղէկ գիտեմ, որ ամենայն մարդ կարող չէ բնակել այնպիսի տունի մէջ, որ պատասխանէր վերոյիշեալ յաջող պայմաններուն, բայց գիտեմ նոյնպէս եւ այն, որ սենեակներն անդադար հովափարելը, պատուհանը լուսի կողմը շինելը շատ կապակցեցունէ անառողջ բնակարանի աղէտալի ազդեցութիւնը: Մական՝ չնայելով որ դուք ամենայն ջանք գործ կ'ընէք ձեր բնակարանն առողջարար շինելու, երբ բժիշկն ասէ

թէ ձեր սենեակը առողջութեան վնասաբեր է, անյապաղ ուրիշ տուն մը պիտի վարձէք, թէ եւ վերջինս այնչափ հանգիստ չիւնի, որչափ որ առաջինն էր: Ձեր որդեոց օգուտն ու ձեր յատուկ օգուտը այդ կ'պահանջեն: Գուցէ մտքերէդ անցունէք թէ անառողջ բնակարանը ձեր առողջութեան վերայ բնաւ վնասակար ազդեցութիւն ընելու չէ. ո՛չ, ձեր առողջութիւնը տակաւ առ տակաւ աննշմարելի կերպիւ կը քանդուի. իսկ առողջութիւնն ու ոյժը հարկաւոր են աղքատ մարդու, որովհետեւ ոյժը — աշխատանք է, իսկ աշխատանքը — բարեկեցութիւն:

Ուրեմն վերի ըսածներէս կարելի է դիւրաւ հետեւցունել աղէկ բնակարանի յայտարար պայմանները, որք են, չոր (ցամաք) դիրք, ընդարձակ շէնք, մշտատեւ օդի նորոգման հնարաւորութիւն եւ բաւական լոյս: Բայց ամենալաւ բնակարանն ալ շուտով վնասակարի կ'փոխուի, թէ որ դուք շուտ շուտ անոր օդը չմաքրէք:

Հարուստ մարդիկ, ինչպէս ինքերդ ալ գիտէք, զատ սենեակ ունին տղոց համար: Ըստ իմ կարծեացս, բնաւ հարկաւորութիւն չկայ զատ սենեակ ունենալու: Շատ աւելի լաւ է՝ թէ որ տղայն ասի ու զարգանայ իւր մօր աչաց առջեւը, քան թէ զատ սենեակի մէջ՝ ծծմայրի տեսչութեան տակ: Որչափ առիթ ունեցած եմ տեսնելու, որ տունի մը լաւագոյն սենեակները դահլիճի եւ հիւրանոցի համար սահմանուած են. այսինքն ո՛չ իրենց համար, այլ հիւրերու: Իսկ ինքերը տանուտէրերը իրենց բոլոր ընտանիքովը երկու փոքրիկ խղճուկ սենեակներու մէջ կ'կենան: Սովորաբար ննջարանն ու տղոց սենեակն էն անպիտան սենեակներն են բոլոր տունին մէջ: Այո՛, ի ցոյցս ապրելու սովորութիւնը՝ մեր մէջ էն գլխաւոր տեղը կ'զբաւէ:

Բայց քննենք ներկայ խնդիրս ըստ կարի բանաւոր կերպիւ:

Տունի ամենալաւ սենեակը որո՞ւն պիտի լինի արդեօք. հիւրերուն, ծնողքներո՞ւն թէ տղոց: — Անտարակոյս այն էակներուն, որոնք ծնողաց լաւագոյն գանձն են, այսինքն տղոց: Ծնողք, որք չեն հասկանար թէ տղայք իրենց ամենալաւ գանձն են, արժանի չեն որ խօսքեր եւ պատճառներ մէջ բերուին անոնց համար:

Նոյնպէս մեծ ուշադրութիւն պէտք է դարձունել տղոց սենեակներու մէջ եղած նիւթերուն վերայ: Սրանկիւն վաւարաններ, ընդհանրապէս անկիւնաւոր կարասիք,

լուցափայտք (свѣтъ), որք շատ անգամ տողոց սենեակը կպահուին, եւս եւ հարկաւորութեան ամոռներ (судья для испражнения), — այս բոլորը դուրս պիտի հանուին տողոց սենեակներէն, մանաւանդ հարկաւորութեան ամոռները, որ անոնց անհրաժեշտ կարասիքը կկազմեն, եւ սաստիկ կծծեն իրենց մէջ կղկղանաց հոտը: Ահա չարեաց միայն մէկ կողմը. միւս չարիքն այն է, որ այդպիսի ամոռներու վերայ տղայքը պէտք եղածէն աւելի կնստին: Վարժեցուցէք երեխան կարգի կանոնի ամենայն բանի մէջ, եւ այդ պատճառաւ այնպէս կարգաւորեցէք, որ նա վարժի իւր բնական պիտոյքը ցուցանել որոշեալ ժամանակին: Նստուցէք, թէ որ կուգէք, տղուն ամոռի վերայ, բայց երբէք մի՛ պահէք այդ ամոռը այն սենեակին մէջ, ուր միշտ կկենայ տղան:

Տղոց անկողիներուն վերայ խօսելէս առաջ, քանի մի խօսք ասեմ քունի համար:

«Տղուն կենաց առաջին ամիսներուն մէջ, կըսէ Գուֆելանդ, նորա համար է՛ն առողջարարը քունն է: Ուրիշ խօսքերով ասեմք՝ քունը—արիեստանոց մի է նորաստեղծ եւ նորափթիթ ոգւոյ»: Մարդս քուն ըլլալու է, եւ երբէք վրդովելու չէ այդ քունը: Թէ ո՛րչափ պիտի տղան քուն լինի, այդ բնութիւնն ինքը կսահմանէ: Երեխային քունը կենսական ուժերուն ասմամբը կկարճընայ: Գիտուած է որ ի բնէ ամրակազմ երեխան իւր կենդանութեան ըսկիզբէն շատ աւելի քիչ կը ննջէ՝ քան թէ տկար տղան: Կենաց երրորդ տարիէն տղան արդէն ցերեկով քուն լինելու հարկաւորութիւն չունի: Այդ ժամանակ բաւ է իրեն 12 ժամ ննջելը: Ձմեռը տղայք սովորաբար աւելի անհանդարտութեամբ քուն կլինին, որովհետեւ զիրենք հազիւ երբէք դուրս կհանեն նոր օդ ընդունելու: Ամենայն երեխայ իւր առանձին անկողնոյն մէջ պիտի ննջէ, եւ երբէք տղայքը մի՛ պառկեցունէք ո՛չ ձեզ հետ եւ ոչ ալ ուրիշ տղոց հետ: Մասնաւորապէս աղէտալի ներգործութիւն կանէ տղոց համար տարէց մարդոց հետ ննջելը: Բժշկին մէկը, երեխան մէկ ցաւէ մը բժշկելով, իւր արուեստին բոլոր հնարքը գործադրեց եւ դարձեալ ոչինչ չշահեցաւ. մինչեւ որ դիպուածով տեղեկացաւ՝ թէ տղան մէկ անկողնոյ մէջ կը ննջէ իւր 80 տարեկան մեծ մօրը հետ: Նա պատուիրեց զատ զատ ննջել անոնց—տղան բժշկեցաւ: Գիւրին է հասկընալ այդ. այն է որ պառաւ կինը այս պարագայիս մէջ մանկիկին մարմնոյն վնասովը կապրէք: Գուցէ

ձեզմէ ոմանք այս առթիս մէջ կասեն՝ հապա աւելորդ ծախքերը առանձին անկողնոյ համար:— Կպատասխանեմ երկամէ կամ փայտէ մահճակալները ո՛չ այնչափ մեծագին են, որ չկարողանայ նաեւ չգաւոր մարդը գնել:

Ասկէց վերջը վարագոյրները ոչ միայն անօգուտ են, այլ եւ վնասակար, վասն զի օդին ազատ կերպով անցնելուն արգելք կլինին: Տղուն մահճին առաջին պայմանը մաքրութիւնն է: Փետրալից մահճները դրականապէս վնասակար են, որովհետեւ անոնք չափէն աւելի սաստիկ կտաքցունեն: Ջիւլ մազը հարկաւ շատ թանկ է, իսկ մամուռը ամենայն մարդ կարող է ձեռք բերել: Հարկաւոր է միայն զայն ստէպ ստէպ փոխել: Նոյնպէս պէտք է ըստ կարի յաճախագոյն հովափարել տղոց անկողինը: Բայց ի սէր Աստուծոյ, մի՛ դնէք տղոց անկողնոյն մէջ ոչ տաք դորակ (кувшакъ), ոչ տաքցուցած քարեր եւ ոչ ալ ուրիշ ասոր նման բաներ, որչափ ալ տղայքը մըսելու լինին: Նայեցէք որ տղոց ննջարանը չափէն աւելի տաք չլինի եւ տղայքը միշտ բաց գլխով ննջեն: Միտքերդ պահեցէք որ մարմնական կրթութեան նպատակն է ոչ թէ մարմինը թուլամորթ ընել, այլ զայն ամրապնդել:»

ԱՆՆԱ ՏԻԿՆՈՋ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ՝ ԻՒՐ ՏՂԱՅԻՆ ԴԸՊՐՈՅ ՏԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ.

Ապաստանարանը որ Տէրունեան բժիշկը կկառավարէր բնաւ չէր նմաներ այն հանրաշահ շինութիւններուն, որ մենք ապաստանարաններ կանուանեմք:

Այդ տունը, բառին ճիշդ առմամբը, նորահասակ տղոց համար կրթարան մի էր. եւ շատ հարուստ ծնողքներ իրենց որդիքը հոն կուղարկէին ամեն օր քանի մի ժամուայ, մասնաւորապէս՝ երբ մայրերը տանտիկնութեան զբաղած կըլլային:

Աննա տիկինը իւր որդիքը ապաստանարան չէր յուղարկեր: Ինքը շատ առողջ կդատէր, որ ապաստանարանը շատ պատուական բան է այն տղոց համար, որոց ծրնողքը չափազանց զբաղած են, ուստի եւ միջոց չունին անձամբ առաջնորդել իւրեանց որդւոց դաստիարակութեանը: Բայց Աննա տիկինը ժամանակը միշտ տունը կանցունէր, եւ այդ պատճառաւ կրնար ինքն անձամբ դաստիարակել իրեն սրտի թանկագին էակները:

Խասմերեան տիկինը կուգէր մայր լինել բառին ճիշդ առմամբը: Ինքը ամենամեծ ուշադրութեամբ կը իտէր տըղոց այս կամ այն բերման (наклоносты) զարգացմանը, կը ջանար ամենայն կարողութեամբ ղէպի լաւ կողմը ծռել այդ բերմանց զարգացումը, ու կաշխատէր տղոց դիւրագգաց հոգիներուն մէջ առաքինութեան եւ Յշմարտութեան սերմեր ցանել: Իւր բոլոր հոգն ու մտածմունքը կեդրոնացած էին այն բանի վրայ, որ իւր տղայքը դաստիարակէ աստուածպաշտութեան մէջ, այսինքն սովորեցունէ զիրենք ժամանակով զԱստուած եւ աշխարհք սիրելու: Այո՛, իրաւունք ունէր նա, վասն զի Աստուածն ու աշխարհքս մարդուս հոգւոյն ամենալաւ սնունդն են:

Նատ անգամ Աննա տիկինը ապաստանարանին այցելութիւն կանէր, ուր տղոց բազմութիւնը նկատելով՝ շատ բան կուտանէր, զորս իւր աշխատութեանը մէջ կգործադրէր: Ուրիշ մը տղոց վրայ պարզ դիտողութիւն անելէ գուցէ բան չէր սովորեր. բայց Խասմերեան տիկինն այս մեծ օգուտն ունեցաւ, որ ապաստանարան կերթար իւր որդւոց վրայ բանաւոր սիրով ցուած սրտով:

Ընծերցողներուն արդէն ծանօթ Պ. Վարշարունի մանկավարժը յաճախակի կը կրկնէր Աննա տիկնոջ՝ որ տղու մը մտաւոր կարողութեան զարգացումը հնարաւոր է արտաքին զգացմանց օգնականութեամբը, այն պատճառաւ որ ըղեղի գործունէութիւնը կը գրգռի միայն զգայական տպաւորութեամբը: Հրահանգեցէք միայն, կասէր Պ. Վարշարունին, տղուն արտաքին զգացումները, եւ այն ժամանակ անոր հոգեւոր կարողութիւններն ալ չեն նիւրիեր:

Դժբաղդաբար ծնողաց մեծ մասը այս կտորին մէջ ալ տղոց վերայ ուշադրութիւն չեն աներ, եւ ադով կզրկեն զանոնք շատ մը զարգանալու նիւթերէ, ուրեմն եւ շատ մը կենաց ուրախութիւններէ:

Ամենայն զգացում կպահանջէ իւր մասնաւոր զարգացումը: Բոք բժիշկը իւր «Առողջ եւ հիւանդ մարդ» ըսուած գրքին մէջ կասէ՝ *Տեսութիւնը* հրահանգելու ժամանակ պարտ է զարգացունել՝ ո՛չ միայն հեռաւոր եւ մօտաւոր առարկաները պարզ եւ յստակ տեսնելու կարողութիւնը, այլ եւ աչաց սրատեսութիւնը, նայուածքի արագութիւնն ու առարկաներու վերայ երկար ատեն նայելու կարողութիւնը: Ըստ այսմ շատ լաւ է, թէ որ մայրը, հայրը եւ կամ դաստիարակը, շրջագայութեանց ժամանակ, ստիպեն տղայքը ուշի ուշով դիտել հեռաւոր եւ մօտաւոր առար-

կաները թէ՛ մեծ եւ թէ՛ փոքր եւ աչքերով անոնց հետեւել կամ թէ՛ եթէ նոքա կվարժեն տղան մտադրութեամբ զննել առանձին փոքրիկ առարկաները, ինչպէս խաղալիկներ, պատկերներ, բոյսեր եւ այլն, զանազան կողմերէ եւ զանազան հեռաւորութեամբ: Այդպիսի հրահանգներէ տղուն աչքը այնպէս կը կրթուի, որ նա շատ շուտով կուտանի ճանչնալ իւր տեսած առարկաները վեր ի վերոյ դիտելով: Հարկաւ այդ իսկ հրահանգները կարող են աչքերը տկարացունել. այդ կախեալ է անկէ՝ թէ ե՛րբ եւ ո՛րչափ ժամանակ կանեն այդ հրահանգներն ամեն անգամ:

Լսելիքը զարգացունելու համար պէտք է տղուն ուշադրութիւնը դարձունել մօտաւոր եւ հեռաւոր ձայներու եւ անոնց շտկութեանը վերայ, սորվեցունել զինքը զատելու բարձր եւ ցած, մաքուր եւ սխալ հնչմունքները, եւ աշխատել իւր մէջ երաժշտութեան եւ երգեցողութեան սէրը գրգռելու:

Հոտոտելիքը նոյնպէս կարելի է կրթել հրահանգելով, այսինքն պէսպէս գոյացութիւնները հօտէն ճանաչելու համար կրթելով: Նուրբ հոտոտելիքը մեզ ոչ միայն շատ զուարճութիւններ կպատճառէ, այլ եւ օգուտ. որովհետեւ կզգուշացունէ զմեզ վնասակար կագերէ եւ սոցա նման բաներէ:

Իսկ ճաշակելիքը, որ կկատարելագործուի մի միայն պէսպէս գոյացութիւններ ճաշակելէն, կանուխ պէտք չէ զարգացունել, դորա մի միայն հետեւանքը որկրամուլութիւն կլինի:

Նօշափելիքը, որ գլխաւորապէս մատերու ծայրն է կայացած, պարտ է նոյնպէս հրահանգել՝ տաք, սուր, անհաւասար, հարթ եւ պաղ մարմինները զանազանելով: Յետոյ այդ հրահանգներն կարելի է գոց աչքով անել տալ տղուն, այսինքն, որ նա աչքերը փակած կրնայ պէսպէս առարկաներ ճանաչել շօշափելով:

Ընդհանուր դիւրագգածութիւնն (իմանալու կարողութիւնը) զարգացունելու համար նոյնպէս մտադրութիւն անել պէտք է, նա մասնաւանդ վարժել տղան անախորժ զգացողութեանց յաղթելու: Այս դիպուածիս մէջ մեծապէս կագուէ տղուն վերայ իւր ծնողաց օրինակը. վասն զի իրեն յատուկ հետեւելու կարողութեամբը, նա անգիտութեամբ կսեպհականէ իրեն ամենայն բան, ինչ որ կտեսնէ ուրիշներէ՝ թէ լաւ, թէ վատ լինի տեսածը. մինչեւ հասակաւորաց ոգւոյ տրամադրութիւնն (տխուր կամ ուրախ)

ակամայ կազուէ նոցա որդւոց վերայ ալ: Այն պատճառաւ տղոց ներկայութեանը, պարտ չէ ցուցնել խորշում ո՛ր եւ իցէ կենդանիներէ (այսինքն սարդերէ, գորտերէ եւ այլն) սարսափել եւ վիատել ո՛ր եւ իցէ յանկարծական դիպուածի մէջ, անկարեկիւր լինել տղու մը, երբ նա ընկնի, կամ մէկ տեղը ցաւցունէ եւ այլն. շատ աւելի աղէկ է ասոնց նման բաներու վերայ անտարբեր աչօք նայել եւ չփոխել տղոց հետ սովորական վարմունքը»:

Աննա տիկինը լիովին խոստովանեցաւ Պ. Վարշարունիի խօսքերուն արդարութիւնը, եւ այդ պատճառաւ իւր տղոց կենդանութեան առաջին իսկ օրերէն կհիգար, որ անոնց շրջակայքն եղած առարկաները ներգործեն զգայարանաց (զգացումներու) զարգացմանը վրայ: Հագիւ թէ կը դիտէր նա, որ այս կամ այն առարկան իւր վրայ կը ազդէր երեխային ուշադրութիւնը, կմերձեցուցանէր զինքը այդ առարկային, եւ մինչեւ իսկ առարկան ձեռքը կուտար, կստիպէր շօշափել այն եւ միանգամայն որոշ եւ քանի մը անգամ կարտաբերէր առարկայի անունը: Եւ որովհետեւ Խասմերեան տիկինը միշտ կաշխատէր ըստ կարի որոշ եւ ուղիղ խօսել, հարկաւորութիւն չունէր ո՛ր եւ իցէ առանձին խօսակցութեանց մէջ հրահանգելու: Կը ստիպէր միայն երեխան քանիցս անգամ կրկնել գիրը կամ բառը, որ նա դժուարութեամբ կարտաբերէր: Պ. Վարշարունին շատ անգամ ըսած էր իրեն, թէ բնութիւնն ամենալաւ ուսուցիչն է թէ՛ հասակաւորաց եւ թէ՛ նորահասից: Այս պատճառաւ Խասմերեան տիկինը տեղը եկածին պէս կաշխատէր տղայքը զիրենք պատող աշխարհին ծանօթացունել. ինքը նոցա հետ կը զննէր այս կամ այն առարկան, կցուցնէր ձեռք, մեծութիւնը, գոյնը, ծանրութիւնը եւ այլն: Այսպիսի զգալի կրթութիւնը վերին աստիճանի կօզնէր իւր տղոց մտաւոր կարողութիւնները զարգացունելու: Երկինք, արեգակ, լուսին, մարգագետին, ծաղիկ, ծառ ամենայն ինչ նիւթ կուտար Աննա տիկինոջ իւր որդւոցը հետ խօսելու: Նմանապէս այս նպատակով կգործածէր նա պատկերազարդ գրքեր, փոքրիկ վէպեր, առակներ եւ ուրիշ սոցա նման հետաքրքրական առարկաներ:

ԱԶՍՏ ՕԳ ԾԾԵԼԸ. — ՇԱՐԺՈՒՄ.

Տէրունեան բժիշկը առաջուան պէս կշարունակէր իւր խօսակցութիւնները ապաստանարանի մէջ: Նա մինչեւ անգամ սկսաւ գիր անցունել այն բաները՝ որ իւր ունկընդիրներուն կասէր: Մէկ անգամ խօսք բացաւ նա ազատ օդ վայելելու եւ շարժում անելու մեծ խնդրոյն վրայ:

«Ո՛րչափ ալ ձեր տունը մեծ լինի, կասէր Տէրունեանը, եւ որչափ ալ դուք հովափարելու լինիք այն, դարձեալ սենեակը սենեակ է, եւ ոչ երբէք կրնայ տղոց համար մաքուր օդ փոխանակել: Թո՛ղ մայրը կերակրէ տղայքը առողջ կերակրով, Թո՛ղ անոնց վրայ իրենց հասակին համապատշաճ զգեստ հագցունէ, Թո՛ղ խստութեամբ մաքրութեան ետեւէ լինի—բոլոր նորա ջանքը անօգուտ կլինի, թէ որ տղայքը շուտ շուտ ազատ օդ չտեսնեն, որովհետեւ միայն մաքուր օդը առողջ արիւն կգոյացընէ ու կազմուածքին ոյժ կուտայ:

Դուք կյիշէք, որ ես առաջուայ խօսակցութեանցս մէջ ալ նոյն բանը կասէի: Այժմ ալ կը կրկնեմ, ոչ մէկ լաւ օր մի՛ փախցունէք, եւ երեխան օդի հանեցէք: Մեր սովորական ձմեռնային ցուրտը՝ քայլել կրցող տղոց չլնասեր: Կենդանութեան առաջին շաբաթները հարկաւ տըղայքը չափաւոր տաքութեան մէջ պահելու է, իսկ առաջին ամիսները հարկաւոր է զիրենք ցուրտէն պաշտպանել. քայց հագիւ տղան քայլելու կսովորի, այսինքն կարող կըլլայ շարժումով պահպանել իւր մէջ ներքին ջերմութիւն, այն ժամանակ իւր համար չափաւոր ձմերնային ցուրտն անգամ առողջարար է: Իսկ ամառնային ժամանակը ամենէն աղէկն է տղայքը բոլոր օրը բաց օդի մէջ Թողուլ: Հարկաւ, պէտք է այլ եւս ուշադրութիւն անել շատ մը պայմաններու. պէտք է ամենայն ինչ խորհելով անել: Անկարելի է, զոր օրինակ, տղայքը մէկէն տաք անկողնէն հանել ու փողոց յուղարկել, կամ թէ անօթի փորով այս եւ այն գործին դնել: Եթէ տղայք անձրեւէ Թըջուած լինին, զգեստնին փոխեցէք: Եթէ տղայք դուրսը խաղացած են արեւը մտնելէն ետքը, նայեցէք որ նոքա տուն դառնալէն վերջը մէկէն ի մէկ չնստին, այլ շարժման մէջ լինին:

Դուք արդէն շատ անգամ լսած էք ինձնէ թէ ի՛նչ մեծ կարեւորութիւն ունի տղուն կենաց առաջին տարին մար-

մնաւոր կրթութեան մէջ շարժումը, նոյնչափ եւս հարկաւոր է այդ շարժումը յաջորդ տարիներուն մէջ: Երեք տարեկան եղածնուն պէս տղայք աւելի մեծ հարկաւորութիւն կիմանան շարժման: Հարկաւ, չափազանց լինելու չէ շարժումը. վասն զի յոգնածութիւնը հանգստութիւն կկահանջէ: Գլխաւորն այն է, որ տղոց բացարձակ ազատութիւն պէտք է տալ շարժման մէջ: Համապատշաճ շարժումը շատ օգուտներ ունի. հաստատ բնաւորութիւն եւ անվեհերութիւն կգարգացունէ, ննջելու հարկաւորութիւնը կգոյացունէ, մկանունքը (мышцы) կամրապնդէ, անդամներու ճկունութիւնը կգարգացընէ, կօզնէ արեան շրջանին, մարսողութեան, շնչառութեան, քրտնքի արտաթորութիւն (ելլելուն). կարճ ասեմ՝ մարմինը ամենայն կողմանէ կգարգացունէ, ոսկորներն ալ աւելի կարծր եւ ուժեղ կանէ, կուրծքի եւ փորի խոռոչներն աւելի կընդարձակէ, ողնայարը աւելի ուղիղ լինելու պատճառ կլինի եւ այլն:

Բոքը ի՛ւր գրկին մէջ այսպէս կըսէ:

Մարմնավարժութեամբ մարդուս կազմուածքը ամրապնդելու եւ առողջութիւնը հաստատելու համար, ի նկատի պէտք է ունենալ այն երեւոյթները, որ կ'ընկերեն մեր մարմնի ամենայն շարժումը, եւ իւրաքանչիւր մարդու անձնական յատկութիւնները. ըստ այսմ եւ գործադրելի շարժումները պիտի կերպարանափոխին՝ ա) կազմուածքին համեմատ, այսինքն մկանունքի եւ ոսկրային դրութեանց (сустема) վիճակին, գործարանաւորութեան մէջի արեան քանակին եւ անոր սննդառութեանը համապատշաճ: Տժգոյն, սակաւարիւն եւ վտիտ մարդիկ, որոնք ուժեղ, ամրակազմ մարդոց հաւասար մարմնավարժութիւն կընեն, վնասէն զատ բանի մը յուսալու չեն, որովհետեւ նոքա առկէ ալ աւելի սակաւարիւն կլինին: Հիււանդ եւ ցաւազար մարդիկ երբէք սկսելու չեն սաստիկ շարժումներ ընելու առանց առաջուց բժշկէն խորհուրդ հարցանելու: Բ) Կենցաղայարուբեան համապատշաճ, որովհետեւ սնունդը, զբաղմունքն ու սեռական պաշտօնները գործարանաւորութեան վերայ մեծ ազդեցութիւն ունին: Գ) Բուն իսկ շարժումներու ժամանակ մարմնոյ վիճակին համապատշաճ: Շարժումներն չեն համապատշաճիր այդ վիճակին՝ թէ որ արտի բարաստութեան ու շնչառութիւնը չափազանց աստիկ ու շուր շուր լինին առկէ, թէ որ երեսը չափեւ աւելի շարագունի (կարմրի) եւ ակոյապար գոյնը փոխէ, թէ որ կաշին չափազանց սափնայ եւ ֆրճի, թէ որ

անխորժ զգացողութիւններ երեւան զան, զոր օրինակ չափազանց յոգնածութիւն, գլխի ցաւ, գլխի պտոյտ, սեղմումն կուրծքի եւ ուրիշ այսպիսի բաներ:

«Շարժումներ ընելու ժամանակ հետեւեալ կանոնները պէտք է պահել.

Ա) Ազգս (արձակ) զգեստ հագնել, նա մակաւանդ կործիր եւ վիզը չնեղել:

Բ) Բոլոր մկանունքը հաւասար կերպիւ հրահանգել (упражнять), եւ փոխ առ փոխ ամենակարելի շարժումներ ընել: Հարկ է սովորականէն աւելի զարգացունել շնչառութեան եւ փորի շիղերը:

Գ) Մարմնավարժութիւնը այնչափ ընելու չէ, որ մարդ վերջին ասիճանի յոգնի. թէեւ յոգնածութեան զգացումը կըրնայ մարմնավարժութեանց չափն որոշել:

Դ) Անեւ մեկ շարժումէ եւ բոլոր շարժումներէ ետք հակազանայ, մինչեւ որ յոգնածութիւնը բոլորովին անցնի:

Ե) Կանաց կանաց միայն պէ՛տ է աւելցունել շարժումներու արագութիւնն ու չափը, ապա թէ ոչ՝ մկանունքն ուժովնաւու տեղ՝ կծուլանան:

Ձ) Շարժմանց ժամանակ մարդ եւ զոյ՛ օդ չնջել. վասն զի խոր շնչառութիւնները կօզնեն ոչ միայն օդի փոխանակութեան թոքերու մէջ, այլ եւ արիւնի, սննդահիււծի (приведённый сок) եւ աւիշին (жизнь) շարժմանը:

Է) Շարժումները կերպարանափոխել ըստ վիճակին մարմնոյ, այսինքն չափաւորել զանոնք թէ որ գործարանաւորութեան մէջ անկանոն երեւոյթներ յառաջ գան. ամենէն զգուշաւոր պիտի լինին սակաւարիւն եւ թոյլ կուրծքի տէր մարդիկ:

Ը) Բան չուրեք շարժումներ անելէ քիչ առաջ եւ կաւ իւկոյն անի՛ք ետք, որովհետեւ մարսեցուցիչ գործարաններուն կվնասէ այդ:

Թ) Աշխատել պար չստեղծել (չընելու) շարժմանց ժամանակ կաւ անոնցիկ ետք, որովհետեւ պար առնելուն հետեւանքը սրտի հիւանդութիւններն է:

Արդի ժամանակս երթալով կհամոզուին խելացի մարդիկ, որ շարժումը տղուն մարմնի էական հարկաւորութիւնն է, այս պատճառաւ չեն ստիպեր տղայքը ամբողջ ժամերով դպրոցի նստարաններու վրայ նստել, այլ շարժման համար հանգստեան ժամեր կորոշեն. եւ այս պատճառաւ ալ շատ դպրոցներու մէջ մարմնավարժութիւնը ընդունուած է: Բայց հարկաւ այդ մարմնավարժութիւնը

զանազան վտանգաւոր խաղերու դարձնելու չէ, որ լարախաղացներու եւ ուրիշ դոցա նման մարդոց գործն է: Մարմնավարժուծիւնը մարդուս մարմինը առողջ, պնդակազմ եւ արագաշարժ կանէ: Կամրացունէ ոսկորներն ու երակները, կլայնցընէ կուրծքը եւ միանգամայն պատուական միջոց մը կլինի շատ հիւանդութեանց առջեւն առնող, մանաւանդ կուրծքի հիւանդութեանց կամ թոքախտի: Վերջապէս մարմնավարժուծիւնը ոչ միայն կօզնէ աշխատութեան եւ յոգնածութեան համբերելու, այլ եւ կամրապնդէ մարդս այնչափ, որ նա դիւրաւ կը համբերէ ամենայն եղանակի ազդեցութեանը: Մարմնավարժուծիւնը, ճշդագոյն խօսելով, բարերար ազդեցութիւն կգործէ ոգւոյ վրայ անգամ. կհանդարտէ ըղեղը, թէ որ այն ասկէ առաջ սաստիկ գրգռուած է, տղուն մէջ գովանի նախանձայուզութիւն կզարթուցանէ, կուտայ իրեն ազնուական անձնապատանութիւն եւ վտահոլութիւն վրտանգներու մէջ: Կարճ ասեմ՝ մարմնավարժուծիւնը տղուն բնաւորութիւնը կհաստատէ, անվեհերութիւն կուտայ եւ կամաց կամաց անձնիշխանութիւն կաւելցունէ:

Ամենեւին սխալ է ոմանց կարծիքը՝ թէ մարմնավարժուծիւնը օգտակար է բարձրագոյն դասու մարդկանց եւ ընդհանրապէս քաղաքաբնակներուն համար, եւ աւելորդ է շինականներու եւ արհեստաւորներու որդւոց համար: Քաջ գիտեմ, որ արհեստաւորներու եւ շինականներու որդիքը մարմնավարժութեան զօրութեամբն աւելի դիւրութեամբ կկատարեն իրենց աշխատանքը, մանաւանդ որ երկրագործական եւ արհեստաւորներու պարապումները ընդհանրապէս մարմնոյ մէկ մասը միայն կզարգացունէ, որ վնաս է մարմնոյ ուրիշ մասանցը: Մարմնավարժութիւնը այդ մարդոց համար այն կանէ, որ որոշեալ զբաղմունքներու մէջ նոցա առաւելապէս զարգացող մարմնոյ անդամները այնչափ շատ չեն վնասուիլ սաստիկ եւ աւելորդ գործունէութենէ. 4 եւ 5 տարեկան տղայքը կբնան արդէն ձեռք զարնել ամենապարզ մարմնավարժական հրահանգներու:

Կարելի է համարձակ ասել, որ եթէ մարմնավարժութիւնը լիովին այն պաշտօնը կատարէր դաստիարակութեան դրութեան մէջ, որ պիտի կատարէ այն իւր ազդեցութեամբը տղոց գործարանաւորութեանը վրայ, այն ժամանակ աշխարհիս երեսը շատ աւելի քիչ հաշմոտներ կը լինէին»:

ԱՆՆԱՍՏԻԿՆՈՋ ՆԱՄԱԿԸ.

Ժամանակ անցնելով՝ Խամբեթան տիկնոջ Պետրոս որդին 6 տարեկան եղաւ: Աննա տիկինը երեխայ ծնելու վերայ էր: Իւր բարի ընկերուհիներէն մէկուն խնդրանացը զիջանելով (որ մօտակայ քաղաքը կբնակէր), որոշեց իւր որդին առ ժամանակ մի անոր տունը յուղարկել: Երբ Պետիկը տուն դարձաւ, Աննա տիկինն իւր բարեկամուհւոյն հետագայ նամակը գրեց.

«Սրտանց շնորհակալ եմ քեզ, բարեխնամ Մարիամիկ իմ, այն բոլոր բարեմաղթութեանց համար, որ դու կ'առատածեունես իմ ապագայ երեխայիս համար, նոյնպէս խորին շնորհակալութիւն քեզ իմ Պետիկիս վրայ ունեցած խնամոցդ համար: Ուրիշ բաներու հետ այս ալ կգրես թէ զմայլած էիր այն ջերմեռանդութեան վրայ, որով նա առաւօտ իրիկուն կաղօթէր, եւ կիւնդրես, որ իմաց տամ քեզ, թէ արդեօք որպիսի՞ հնարքով կրցայ ես այնպէս անել, որ կրօնական զգացմունքն այդպիսի ուժեղ բողբոջներ արձըկէր Պետիկիս սրտին մէջ: Դիւրին չէ ինձ քո խնդիրքը կատարել. նախ անոր համար որ վարժած չեմ նամակներ գրել եւ ընդհանրապէս մտածութիւններս թուղթի վրայ յայտնելու ճարտարութիւնը չունիմ, եւ երկրորդ՝ որ ես ինքս երբէք բննած ու զննած չեմ, թէ արդեօք ի՞նչ կերպով զարգացուցի իմ որդւոյս մէջ այդ վնեմ կրօնական զգացումը: Այս պարագայիս մէջ ես հետեւած եմ միայն իմ սրտիս ձայնին: Բոլոր իմ բռնած ճանապարհս այս կտորին բովանդակութիւնն էր. «Զարգացուր կրօնական զգացումը բու որդւոյդ մէջ՝ բու մայրական զգացման ազդեցութեանը ներքեւ, եւ կամ աւելի պարզ ասեմ, բու մայրական սրտի ազդեցութեանը տակ»: Կարծեմ թէ այս խօսքերով կլուծուի այն խնդիրը, որ դու ինձ առաջարկեցիր: Սակայն գիտեմ որ դու գոհ չես լինիր այսպիսի պատասխանով. ուստի եւ կաշխատեմ աւելի մանրամասն կերպով ցուցընել քեզ այն ճանապարհը, որ ես բռնած եմ այս դիպուածիս մէջ:

Դու, բարեխնամ Մարիամիկ, լաւ կճանչնայիր իմ ծրնողքս, ուրեմն եւ կյիշես որ նոքա ճշմարիտ կրօնասէր մարդիկ էին: Նոցա բռնած ընթացքին կերպը այս կտորին մէջ ինձ օրինակ եղաւ: Մեր ընտանեաց գլուխը, ինչպէս

ծանօթ է քեզ, ոչ սակաւ աղէտք եկան. յայտ իսկ է որ այդչափ ցաւոց մէջ կրօնքը միայն զմեզ հաստատ պահեց ոտքի վերայ: Երբ ես պսակուեցայ եւ զաւակ ունեցայ, առ Աստուած ունեցած սէրս ու հանդերձեալ կենաց փափաքը սրտիս մէջը աւելի սաստկացաւ: Կարող եմ ասել, թէ օրէ օր այդ հարկաւորութիւնը երթալով կաճէր ու կաւեճար. եւ այժմ կրօնքը — իմ խնդրութիւնս, իմ սփոփանքս է, միով բանիւ, իմ ամենայն ինչս է:

Այս այսպէս լինելով՝ դու պիտի հասկանաս, թէ ինչո՞ւ համար կճգնէի եւ կը ճգնեմ իմ որդւոցս փոխանցել իմ հոգւոյս բովանդակ կրօնական ջերմեռանդութիւնը: Ինձ կերելի թէ ուրիշ կերպ շարժելով՝ ես մայր չէի լիներ:

Վաղուց մէկ գրքի մէջ կարդացած էի, թէ տղոց հետ Աստուծոյ վրայ խօսելու չէ՝ մինչեւ որ իրենք այնչափ զարգանան, որ կրնան լիովի հասկանալ իրենց ծնողաց բոլոր մեկնութիւնները:

Ինձ թուեցաւ թէ այդպիսի կանոնը միայն կիսով չափ հիմնաւոր է. երկար մտածեցի այդ բանի վրայ, եւ վերջապէս այս հետեւանքին հասայ՝ թէ Աստուծոյ վրայ պէտք է խօսելու սկսել տղոց հետ այն ժամանակ, երբ նոքա նորա վրայ հարցումներ կսկսին անել:

Հագիւ թէ այդ վայրկեանն եկաւ հասաւ, ես անյապաղ գործի ձեռք զարկի: Պետիկս միշտ աչացս առջեւ կաճէր կզարգանար, որով եւ աղօթքներուս ալ կմասնակցէր: Բայց այս ալ ըսելու է, որ իմ էրիկս մէկ ճշմարիտ աստուածապաշտ մարդ է: Երբ նա աղօթք կանէ իւր դէմքին վրայ այնպիսի՝ հանդարտ, այնպիսի սրբազան զգացում մը կը փայլի, որ զարմանալի չէ՝ եթէ իմ Պետիկս որ մէկ դիւրագագ տղայ է, իւր հօր հոգւոյն այդպիսի վեհ տրամադրութեամբը զմայլած էր:

Ուրեմն իմ եւ էրկանս աղօթքները այն արին, որ Պետիկս իւր կենդանութեան երրորդ տարւոյն մէջ կհասկանար բովանդակ վեհութիւնը, բովանդակ սրբազնութիւնը աղօթքին՝ թէպէտ այդ միջոցին չէր ըմբռներ նա դեռ թէ ինչ կանէ մարդ երբ աղօթքի կկանգնէ:

Այլ է սրտով հասկանալ բան մը, այլ է խելքով:

Երբ նա 4 տարեկան եղաւ, յանկարծ օր մը բոլորովին անակընկալ հարցուց ինձմէ. «Մայրի՛կ, ի՞նչ կնշանակէ աղօթել»:

Առջի բերան դժուարացայ պատասխան տալ, որովհետեւ լաւ գիտէի, թէ այնպիսի՝ պատասխաններ կան, յորոց

կախումն ունի տղոց ապագան. ուստի եւ չփութացի այս գործիս մէջ զինքն իմ պատասխանովս գոհացնելու: Միտքս եկաւ որ երեխան սաստիկ կսիրէ հայրը. այս առ երկրաւոր հայրը ունեցած սիրոյն վրայ հաստատեցի ես իմ պատասխանս երկնաւոր Հօր վերայ: «Ամենայն մարդիկ, ասացի որդւոյս՝ մէ՛կ Հայր ունին, որ իրենք չեն տեսներ. բայց նա իրենց ամենայն ինչ կուտայ: Ամենուն Հայրը ԱՍՏՈՒՄԾ կկոչուի: Երբ մենք այդ Հօրէն բան կխնդրեմք կամ շնորհակալ կլինիմք, կամ ընդհանրապէս սրտանց կխօսիմք նորա հետ կխօսիմք, այդ կնշանակէ որ մենք կաղօթեմք»:

Պետիկս շատ շուտով հասկացաւ՝ թէ բոլոր մարդիկ մէկ բարի Հայր ունին, որ տեսնել կարելի չէ, այդ մտածութիւնը՝ թէ այդ Հայրը տեսնել կարելի չէ, որդւոյս առ նա ունեցած հաւատը չէր ոչնչացներ: Ասկէ զատ՝ յարմար առիթն եկածին պէս՝ ես կաշխատէի բացատրել իրեն, թէ ո՞րչափ ողբումս է առ մարդիկ երկնաւոր Հայրը, եւ ո՞րչափ մեծ է նորա սէրն առ նոսա:

Ամենէն առաջ բնութիւնը կցուցընէի իրեն ու կասէի, թէ բովանդակ բնութիւնը Աստուծոյ գործն է, եւ ո՛չ մարդկային ձեռաց. եւ թէ ո՛չ ծաղիկները, ո՛չ ծառերը, ո՛չ անտառները եւ ո՛չ ջուրը մարդու ձեռքով ստեղծուած են:

Աստուած ամենայն բանի հեղինակն է, ստեղծողն է, նոցա գոյութեան մի միայն պատճառն է. ուստի եւ մարդիկ պիտի խոնարհին նորա ամենակարողութեան առջեւը:

Ամեն մէկ աստղի, ամէն մէկ տերեւի եւ ամեն մէկ խոտի մէջ ես գտնել եւ զգալ կուտայի իրեն զԱստուած, որ նոյնպէս կընակի ամենայնտիւն, հագիւ հագ աչաց տեսանելի միջատին մէջ:

Ամեն անգամ երբ ես որդւոյս համար կաղօթէի ես կմտածէի այն երջանկութիւնը, երբ ես որդեկիս հետ պիտի աղօթեմ: Ուր ուրեմն այդ երջանիկ վայրկեանն հասաւ, նախ եւ առաջ ես փոխեցի աղօթքներս, անոնց մէջէն ընտրելով այն աղօթքները միայն, որոնք աւելի կարճ եւ հասկանալի էին Պետիկիս համար: Մանաւանդ ճաշի նըստելու ժամանակը՝ կաշխատէի ամենակարճ աղօթքները կարդալ, որպէս զի որդեկիս համբերութիւնը չլիործեմ: Պատրաստ կերակուրները տեսնել եւ անոնց դպչելու կարողութիւն չունենալ, երբ տղան ալ սոված է, — հարկաւ շատ ծանր բան է այդ, եւ այդպիսի պարագայի մէջ ամենայն երկայն աղօթք կխարխլէ տղուն սրտին մէջ կրօնքի մեծ զգացումը:

Մօտերս ես ճաշի նստելու ժամանակ, որդեկիս ասի. Պետի'կս, աղօթքիդ մէջ խնդրէ Աստուծոյն այն բանը որ քեզ ամեն բանէ թանկ է»: Մակաբերէ իմ զմայլումս, երբ նա ճաշու աղօթքը կարդալով այս խօսքերս ալ ասաց. Տէ՛ր Աստուած, որորմիր իմ հօրս ու մօրս, որոնք այնչափ կսիրեն զիս»: Այո՛, տեսայ ես, որ այդ խօսքերը իւր սրտէն բղխեցան: Երբեմն ես կպատմէի իրեն այս կամ այն կրտորը Սուրբ Գրոց պատմութենէն. բայց յաճախագոյն Քրիստոսի վրայ կխօսէի, պատմելով որ նա երկիր իջաւ մարդիկը սովորեցնելու համար, որպէս զի զիրենք բարի եւ երջանիկ անէ: Չէի մոռնար կցելու թէ ի՛նչպէս Փրկիչը կսիրէր տղայք եւ կօրհնէր զանոնք:

Ահա բոլոր բանը որ ես քեզ կընամ հաղորդել՝ թէ ի՛նչպէս ես իմ որդուս սրտին մէջ հաստատեցի սիրոյ զգացմունքն առ Աստուած:

Ողջ լէ՛ր, սիրասուն Մարիամիկ, եւ մի՛ մոռնար քու սրտակից Աննա Խամերեանը»:

Թէ Ի՛նչ ԿերՊով ԱՆՆԱ ՏԻԿԻՆԸ ԻՒՐ ՈՐԴԻՈՅ ՅՈՌԻ ԲԵՐՄԱՆՅԸ ԿՅՈՂԹԷՐ.

Յուսամ թէ մեր ընթերցողներէն եւ ոչ մէկը այս երկայն պատմութիւնը կարդալով՝ կհետեւցունէ՛ որ Աննա տիկնոջ տղայքն իւրեանց վարուքն անստգիւտ ու հետեւապէս միայնակ ուրախութեան պատճառ էին իւրեանց մօրը: — Ո՛հ. նախ եւ առաջ պէտք չէ մոռնալ՝ թէ տղայքը միշտ եւ ամենայն տեղ տղայք են. ուրեմն աչք մը ձգենք, բարի ընթերցող, նախ Խամերեան տիկնոջ ընտանեաց վրայ:

Ահա այնտեղ Խամերեան տիկնոջ քովը նստած է իւր ունեւորայ որդին որ թէեւ սրտոտ, բայց չափազանց բարեհոգի ու գորովաշատ մանչ լինելով՝ մօրը մեծ նեղութիւն չտար: Այս բանէս միայն կարելի է վախնալ՝ որ ժամանակով իւր պարզմտութեամբը չվնասուի: Աննա տիկինը, խօսքը մեր մէջ մնայ, նորա աւելի կսիրէ. բայց նա ինքն ալ գիտէ իւր այդ պակասութիւնը եւ կըցածին չափ անոր դէմ կը դնէ:

Յառաջ երթամք: Ասդիս յատակին վրայ նստած է Խամերեան տիկնոջ 6 տարեկան աղջիկը: Մէկ չափազանց աշխոյժ եւ անհաստատ աղջիկ է դա, եւ շատ անգամ ան-

լսող, թէեւ իւր մայրը կսիրէ: Մէկ պակասութիւն եւս կայ վրան, որ ամենեւին անկարելի է զինքը մինակ թողցընել այն սենեակին մէջ, ուր շաքար կամ ո՛ր եւ իցէ անուշեղէն կայ պահուած: Անուշեղէնի սէրը այնպէս զարգացած է իւր մէջ, որ անգամ մը նա յանձն առաւ սրտել անգամ, որպէս զի շաքարեղէն գողնալուն համար պատժէն ազատի:

Միւս տեղը մօր ոտքին քով կխաղայ 4 տարեկան մանչ մը: Տարիքին նայելով՝ երեխան շատ ուժեղ է եւ չափազանց ստափակ: Ի վերայ այսր ամենայնի յամառ եւ վատասիրտ է, որ իւր քուրերուն եւ եղբայր վրայ կարեկցութիւն չունենալէն կերելի:

Երեք տարեկան եղիսաբէթը շատ գեղեցիկ աղջիկ է, թանձր քրքմագոյն մազերով, ուրիշներէն աւելի տկար եւ փափուկ բնութեամբ: Ստէպ ստէպ կուլայ, եւ այնպիսի օրեր կպատահին, որ անդադար կկանչէ: Շատ վախկոտ է ու միանգամայն չարասիրտ: Շատ անգամ նախանձով կնայէ իւր եղբայր մէկուն կերակուրին վրայ, համարելով թէ իրեն ուրիշներէն աւելի պակաս տուած են: Աննա տիկինը քաջ տեղեակ է այս աղջկան բնութեանը: Երբ նա լալով բան կխնդրէ իրեն բան չտար: ձաշին իրեն կուտան սովորական բաժինը եւ աւելի ոչինչ: Երբէք Խամերեան տիկինը հարցուցած չէ՛ թէ ի՛նչ կուզես եղիսաբէթ. կամ ո՞ր բանը աւելի կախորժես: Եթէ աղջիկը առանց ո՛ր եւ իցէ պատճառի սկսէր լալ, մայրը նախ կսկսէր յորդորել, բայց թէ որ լացէն չդադրէր, Խամերեան տիկինը փոքրիկ կամապաշտը սենեակի մէջ կգոցէր, ուր ժամանակ անցնելու համար բան մը չէր տար իրեն եւ ուսկից դուրս չէր արձակեր մինչեւ լալէն չդադրէր (*):

Բայց այդպէս դիւրին չէր եղիսաբէթը վախնալու սովորութենէն ալ բժշկել: Կպատահէր որ նա անձանօթ մարդ մը տեսածին պէս կսկսէր լալ: Նա կվախնար ճանճէ, մեղուէ, թռչունէ կամ անասունէ: Փայլակի տեսիլը ջղաձգական սարսափի մէջ կը ձգէր զինքը: Տէրունեան բժիշկը կասէր՝ թէ պէտք է զինքը ոչ թէ խստութեամբ

(*) Ժամանակէ մը ետքը Աննա տիկինը այս պարագայի մէջ ուրիշ ճամբայ բռնեց՝ որ աւելի կնամապատասխանէ տղոց տարիքներուն. սենեակի մէջ գոցելով՝ ձեռքերը աշխատութիւն ալ կուտար, վասն զի կնասկանար՝ քի դատարկութիւնը աւելի հասունացած հասակի մէջ դրականապէս վնասակար է:

բժշկել՝ որով վերոյիշեալ հիւանդութիւնը սաստկանալով միշտ վրան կարող է մնալ, այլ անուշուժեամբ եւ ընդհանրապէս պէտք եղած զգուշութեամբը ներգործել վրան:

Հարկաւոր է արդեօք ասել, որ ամեն տեսակ այլանդակ վէպերը ուրուականներու եւ ասոնց նման բաներու վրայ խստիւ արգելուած էին, եւ Ռամսերեան տիկինը ուշի ուշով կը հսկէր որ իւր պատուէրները պահուին: Փոքր եղիսաբեծի հետ այնպէս զգուշաւոր էր, որ նորա առջեւ ո՛չ վախ, ոչ տրտմութիւն եւ ոչ հոգեկան անհանգստութիւն մը կայտնէր, եթէ պատահէր որ փոքրիկ եղիսաբեծը իրեն վագէր՝ վախէն սարսուալով, Ռամսերեան տիկինը գիրկը կառնուր զինքը, կատարեալ հանդարտութեամբ հետը կխօսէր եւ իւր օրինակով կաշխատէր ցուցնել թէ առարկան յորմէ ինքն այնպէս կողոյշ, ամենեւին ահաւոր բան չէ. ասել է թէ վախնալ ալ պէտք չէ: Զոր օրինակ ձեռքերուն մէջ կառնուր սարգը եւ զայն աղջկանը կցուցնէր, իւր քովը կկանչէր երգասքիչը (трудоуасть), որ գրեթէ միշտ տղոց վախ կպատճառէ, եւ կխօսակցէր հետը, թէ որ փոքրիկ երկչտուսին իւր վախին յաղթէր, Աննա տիկինը իսկոյն կգովէր զինքը եւ բան մը կպարգեւէր, թէպէտ գովելու եւ վարձատրելու կողմանէ շատ առատածեւն չէր: Մէկ խօսքով այս կամ այն հնարքը բանեցնելով՝ Աննա տիկինը վերջապէս իւր նպատակին հասաւ, որուն շատ կփափագէր, այսինքն իւր աղջիկը վախնալէն բժշկեց:

Շատ աւելի դժուար էր իրեն համար փոքրիկ Թովմասին յաղթելը, որ սաստիկ յամառ եւ խիստ բնաւորութեամբ տղայ մըն էր: Աննա տիկինը քաջ գիտէր որ մինակ գլուխ ելնելու չէ. ուստի էրկան օգնութիւնը խնդրեց: Պ. Ռամսերեանը գործի ձեռք զարկաւ իւր որդուն վրայ այն մաքուր սէրն ունենալով, որով հրաշքներ կգործուի դաստիարակութեան մէջ: Տարիէ մը ետքը կրցաւ նա քիչ մը ձկնել իւր Թովմասին խիստ բնութիւնը, եւ որ դիտելին է, կրցաւ նա այդ անել բոլորովին առանց գանակոծութեան: Բոլոր պատիժն այն էր, որ որդին ամբողջ ժամերով գոցուած կմնար սենեակի մը մէջ. հագիւ թէ զղջուծի ամենափոքր նշան մը կտեսնէին՝ հայրն ու մայրը՝ բոլորովին կներէին իրեն եւ կաշխատէին ամենաշերմ սէր ցուցնել իրեն:

Շատ դժուար է որոշ կերպով ասելը՝ թէ ո՛ր բանը արդեօք կօգնէր իւր ուղղութեանը՝ պատժէն ետքը հետը

անուշ վարուի՞ր՝ թէ բուն իսկ պատժին խստութիւնը: — Վստահութեամբ կըսեմ՝ թէ առաջինն էր, որ կուղղէր տղան: Ինչ եւ իցէ տղան ոչ միայն աւելի լսող եղաւ, այլ մինչեւ անգամ սկսաւ շրջակայ մարդոց կարեկցիլ:

Աննա տիկինը ամեն անգամ, որ կերթար աղքատի մը ո՛ր եւ իցէ օգնութիւն ընելու, հետը կառնուր Թովմասին ալ եւ իրեն կյանքնէր այս կամ այն նիւթական ձեռքնտուութիւնն ընելու: Երբէք եսականութիւնը լոկ խօսքերով չէր պախարակեր, այլ եւ կջանար այդ չարեաց պակասութիւնն ալ ցուցնել: Սառոյցը արեգակի ճառագայթներէն կհալի, կսնէր, միշտ ինքնիրեն Ռամսերեան տիկինը:

Բաւական նեղութիւն կուտար իրեն անուշեղէններ սիրող Մարիամիկն ալ: Անուշեղէններու սէրը իւր մէջ կը բովանդակէ շատ մը ուրիշ չարեաց սերմերը: Տղան կուտէ այն անուշեղէնները, որ կամ իւր ծնողաց եւ կամ օտարներու սեպհականութիւնն է: Հարկաւ կանուխ կամ ուշ այնպիսի ժամանակ կուգայ, երբ տղան իւր անուշեղէններու սէրը յագեցնելու համար, կսկսի ստակ ձեռք բերելու ջանալ: Փոքր գողութենէն կարող է յառաջ գալ մեծ գողութիւն, եւ կսարսափի մարդ երբ երեւակայէ այդ զարհուրելի չարեաց արգասիքը:

Ասեմք թէ անուշեղէններու սէրը այդպիսի հետեւանքներ չունենար ինչպէս որ գողութիւնը, բայց անպատճառ կարող է տղուն մէջ իւր ամեն հասոյքը կատարելու սաստիկ փափագ մը զարգացունել, թէպէտեւ ժամանակէ մը ետքը աւելի օրինաւոր կերպով կրնայ նա այդ փափագը լեցունել: Ո՛չ, դաստիարակեցէք ձեր տղայքն իրենք իրենց անձին իշխելու առաքինութեան մէջ: Անուշեղէններու փափագը տղու մը վրայ երեւիլը՝ մանաւանդ անոր համար զարհուրելի է, որ կցուցնէ՝ թէ տղուն մէջ անասնական կողմերը սաստիկ զարգացած են: Կենաց բովանդակ նպատակն այն է, որ բարի եւ բանաւոր կամքը միշտ պատերազմի, դէմ դնէ մեր անասնական բնութեան կրքերուն:

Օր մի Աննա տիկինը դիպուածով մը Մարիամիկը պարտիզին մէջ գտաւ. աղջիկը ելակ (земляника) կբաղէր ու կուտէր: Մայրը տեսածին պէս՝ իսկոյն պտուղները իրմէ հեռու նետեց եւ երբ մայրը հարցուց թէ ինչո՞ւ պտուղներ կբաղէր, աղջիկը պատասխանեց թէ չէի քաղեր:

— Մարիամիկ, Մարիամիկ, ասաց Աննա տիկինը մէկ յանցանքիդ վրայ ուրիշ մ՛ալ մի՛ աւելցուներ: Անուշ բան

ուտելու համար յանձն առիր պտուղներ գողնալ: Իսկ մարդիկ գողութեան պարապողներուն ինչ անուն կուտան, գիտես . . .

Մայրի՛կ, մայրի՛կ, գոչեց աղջիկը, կաս-կարմիր եղած. ներէ՛ ինձ, ներէ՛:

— Կհաւատամ, հոգիս, սրտանց կհաւատամ, պատասխանեց Խամբերեան տիկինը, որ այդ ուրիշ անգամ չես աներ: Բայց դարձեալ այդ գործդ անպատիժ չեմ կարող թողնել. ժողովէ ա՛ն պտուղները եւ մինչեւ իրիկուն պահէ: Այսօր թէյ խմելու ժամանակ անոնք քովդ կդնեմես, եւ երբ եղբարներդ ու քուրերդ ինձնէ հարցունեն՝ թէ ինչո՞ւ այդ պտուղները քովդ են, բուն պատճառը կասեմ իրենց եւ կաւելցունեմ թէ քու անուշեղէններու սէրդ քեզ օտարի ստացուածքը ձեռք բերելու մղեց»:

Երբ աղջիկը այս ծանր պատիժը թէյի ժամանակ կրեց, Խամբերեան տիկինը առանձին սենեակ մը կանչեց իւր աղջիկը եւ հասկըցուց իրեն թէ «Աստուած կտեսնէ ամենայն մարդու գործերը ո՛րչափ ալ ծածկելու աշխատի նա»:

Ուրիշ անգամ փոքրիկ Մարիամիկը իւր մոռացկոտութիւնը արդարացնելու համար, նորէն ստեց: Այն ժամանակ Աննա տիկինն իմացուց իրեն, թէ իւր վրայ ամենայն վստահութիւն կորուսած է, եւ թէ այդ վստահութիւնը այն ժամանակ կդառնայ՝ երբ Մարիամիկը իւր վաքքովը կցուցընէ՝ որ լիուրի հասկացեր է թէ ո՛րչափ գէշ է ստախօտութիւնը, որ կը գրկէ մարդս իւր խղճին հետ հաշտ ապրելու հնարաւորութենէն:

Խամբերեան տիկինը մէկէն տեղի չէր տար իւր աղջկանը զղջումին, այլ աստիճանաբար, որովհետեւ քաջ գիտէր թէ այս կամ այն պակասութենէն հիմնովին բժշկուելը մէկէն չըլլար, այլ երկար ժամանակուայ ընթացքին մէջ: Առաջին անգամ նա կցուցընէր՝ թէ կսկսի իւր աղջկանը վստահիլ. բայց կսկսի միայն, եւ ոչ թէ բոլորովին կհաշտուի հետը:

Աննա տիկնոջ բռնած ընթացքը շատ եւ շատ խոհեմ էր, որովհետեւ իւր աղջիկը երբեմն երբեմն սուտ կըխօսէր: Պէտք էր բարեսիրտ մօրը խնդութիւնը տեսնել, երբ նա կատարելապէս համոզուեցաւ թէ իւր անգին Մարիամիկը բոլորովին ետ կեցեր է իւր ահաւոր պակասութենէն:

Այո՛, քաղցր է իւր ձեռնասունին մէջ բարի բարի բերմունքները պահպանել եւ աւելի զարգացունելու համար

այլ եւս մղումներ տալ. բայց կարծեմ ա՛լ աւելի քաղցր է մօր մը համար տեսնել իւր տղուն բարոյական վերածնութիւնը, երբ այդ բարոյական վերածնութիւնը երկար ու բրտնաջան աշխատանաց արգասիք է:

ՎԵՐՉԱՅՈՒՆ.

Մեր գործը վերջացաւ: Բայց արդեօք յաջողութեամբ կատարեցինք զայն. — Թող ընթերցողն ինքնին վճռէ: Այստեղ միայն այս ասեմք, որ Աննա տիկինը զրկուեցաւ էրկանէն, նորա ծաղիկ հասակին մէջ: Հարուածը անակընկալ եւ ահեղ էր: Միայն որդւոց վերայ ունեցած սէրը, որ բոլորովին արժանի էին այդ սիրոյն, կանգուն պահեց Խամբերեան տիկինը այդ կնոջ համար ծանր դիպուածին մէջ:

Ժամանակ անցնելէն ետքը իւր անդբանիկ Պետրոս որդին ընտանեաց մէջ հօր տեղը բռնեց, եւ կատարելապէս ապահովցուց իւր մայրը, քոյրերն ու եղբարքը, նոցա կենաց պիտոյքը հոգալով իւր աշխատութեամբքը:

Աննա տիկնոջ կեանքը անհերքելի ապացոյց կարող էր լինել՝ որ մօր մը ապագայ բարեբաղդութիւնը լիովին եւ ամբողջապէս կախեալ է անկէ՝ թէ ի՛նչպէս կկատարէր նա մօր սրբազան պաշտօնը:

Խամբերեան տիկնոջ տղայքն իրեն համար այն եղան, ինչ որ ինքն էր նոցա համար իրենց մանկութեան օրերովը:

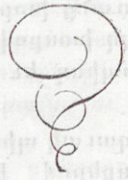
Տղաքը գինքը չափազանց կպատուէին, կսիրէին, բանի մը ձեռք չէին զարներ առանց խորհուրդ հարցանելու իրենց պաշտելի մօրէն, մէկ խօսքով՝ Աննա տիկինը բոլոր ընտանեաց համար ամենապինդ եւ ամենաքաղցր յօդ կամ կապ մի էր:

Երբ իւր երէց աղջիկը զաւակ պիտի ունենար, Խամբերեան տիկինը ոգելից խօսքերով իւր աղջկան ապագայ պարտքերը յիշեցունելով՝ այս մեծիմաստ խօսքերն ալ ասաց. «Դաստիարակէ քու որդիքդ գործով եւ օրինակով եւ ոչ խօսքով. ուրիշ կերպ ասեմ՝ երբ զաւակի տէր ըլլաս, դու ամենէն առաջ քու սեպհական կատարելութեանը վրայ պիտի խորհիս: Որչափ աւելի բարեխիղճ, կրօնասէր եւ արդար լինիս ինքդ, այնչափ ալ աւելի բարեխիղճ ու արդար կլինին զաւակներդ: Բայց այս պարա-

գայիս մէջ ալ մի՛ վստահիր միայն քու խելքիդ. այլ խորհուրդներ խնդրէ, դաստիարակութեան մէջ քեզմէ աւելի փորձուած մարդոց կարծիքները լսէ, այսինքն այն մարդոց որ բոլորանուէր իրենց կեանքը այդ վսեմ գործին տրւած են: Ես միշտ այնպէս կանէի, անոր համար ալ ինձ ամենայն ինչ յաջողեցաւ»:

Խասմերեան տիկնոջ կենաց յետին օրերը կարելի է նրմանցընել գեղեցիկ կերպով անցուցած օրուայ մը երեկոյեան հետ: Իւր հոգին լցուած էր այն խաղաղ հանդարտութեամբը, որուն մէջ այնչափ շատ պայծառ երջանկութիւն կայ, այնչափ շատ սրբազան խնդութիւն կայ: Միայն երբեմն երբեմն իւր անցեալը յիշելով՝ լուռ տրամուծեան մէջ կ'ընկղմէր. նորա անցեալը սերտ սիրով կապուած էր իւր էրկան յիշատակին հետ, ընդ որում կփափագէր շուտով միանալ, մանաւանդ այն տխրութեան վայրկեաններուն:

Այժմ Աննա տիկինը խաղաղութեամբ կհանգչի իւր էրկանը քով, որուն այնչափ շատ կսիրէր ինքը: Խասմերեան տիկնոջ յիշատակը մինչեւ ցայժմ եւս կենդանի է իւր քաղաքակիցներու մէջ, որոնք կրցան յարգել այնպիսի կնոջ բոլոր արժանաւորութիւնը, որ քաջութեամբ կատարեց լծակցի, մօր եւ քրիստոնէի սրբազան պարտաւորութիւնքը:

Յ Ա Ն Կ

	Էջ.
1. Աննա	1
2. Սպասումն	3
3. Խորհուրդ	5
4. Ի՞նչ է կրթութիւնը	11
5. Ի՞նչ է գարգացումն	16
6. Պ. Տերունեան բժշկի յօդուածը. — Մարմնաւոր կրթութիւն	20
7. Կենաց առաջին շաբաթները	25
8. Մօր առաջին ուրախութիւնը	32
9. Մայր ստետոս	35
10. Լաւակ տղայք ամենուն զգուելի են	48
11. Ասկէց վերջը ինչ պէտք է անեն մայրերը իւրեանց զաւակաց առողջութեանը համար	52
12. Կարելի է արդեօք տղայն բարոյապէս կրթել	57
13. Մարմնաւոր կրթութեան նախապաշարմունքը	64
14. Ատամներու երեւիլը. ծիծէ կտրիլը	67
15. Ինչէն է որ տղոցմէն ոմանք ուշ ոտքի կելլեն	69
16. Փոքրիկ Պետրոսը խօսել կակսի	74
17. Մաքրասիրութիւնը խելացի դաստիարակութեան գլխաւոր պայմաններէն մէկն է	77
18. Ծիծէ կտրած տղոց համար ամենալաւ ուտելիքը	82
19. Զգեստեղէն	90
20. Հարկաւոր նախագրութիւն	92
21. Տղոց գործունէութիւնը	94
22. Սովորութեան եւ օրինակի սաստիկ ազդեցութիւնը մանկանասակ տղոց վերայ	98
23. Հնազանդութիւն	99
24. Բնակարան. — Տնային կահ կարասիք. — Գուն եւ արքնութիւն. — Տղոց մահիճը	104
25. Աննա տիկնոջ պատրաստութիւնը՝ իւր տղայքը դպրոց տալու համար	107
26. Ազատ օլ ձծելը. — Շարժում	111
27. Աննա տիկնոջ նամակը	115
28. Թէ ինչ կերպով Աննա տիկինը իւր որդւոց յոռի բերմանը կկարգէր	118
29. Վերջաբան	123

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

« Ազգային գրադարան

NL0242604

